

*EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT*

*АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ*

*ACADEMY OF SCIENCES OF THE ESTONIAN SSR
INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE*

**Helle Metslang
KÜSILAUSE
EESTI
KEELES**

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

HELLE METSLANG

KÜSILAUSE EESTI KEELES

Tallinn "Valgus" 1981

Toimetaja U. Uibo

Soovitanud ENSV TA Keele ja Kirjanduse

Instituudi Nõukogu

Kaane kujundanud T. Aru

Metelang, H.

M45 Kõsilause eesti keeles. - Tallinn: Valgus. 1980.-
168 lk.

Brošüür annab ülevaate eesti keele lihtkõsilause ehitusest ja liikidest. Süntaktiline analüüs on seostatud küsimuse kategooria kommunikatiivse ja loogilise analüüsiga.

Esimese põhjalikuma uurimusena eesti kõsilause kohta pakub raamat uudset materjali keeleuurijatele ja -huvilistele.

4602000000
70103 - 086
M tellitud
M902(16) - B1

81.2E

© Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1981
Выпущено по заказу Академии наук СССР

Käesolev uurimus "Ars Grammatica" sarjast on valminud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis ühe eeltööna eesti keele teaduslikule grammatikale. Ülevaatlikku kirjeldamist ootavate eesti kommunikatiivsete lausetüüpide seas on küsilause kõige komplitseeritum. Esitatav analüüs on süntaktiline, aga vajadust ja suutmist mööda on puudutatud ka semantikat, kõneaktide teooriat ja loogikat. Kealematerjal pärineb kaasaegsetest eesti draama-, publitsistika-, lasteproosa- ja vestmikutekstidest. Lünki kogutud materjalis täidavad autori moodustatud laused ja seetõttu on võimalik, et kirjelduses pole õnnestunud välistada mõnesugust idiolekti erijoonte mõju. Järeldused on peamiselt induktiivsed, vähem deduktiivset laadi.

Mida on eesti küsilause kohta seni kirjutatud? Lühülevaate kommunikatiivsetest lausetüüpidest leiame igast grammatikast. Põhjalikum on küsilause käsitus V. Taulil (1980). H. Rätsep (1978) on eriküsilauseid kasutanud distributsiooni-klasside indikaatoreina. Üldküsilauseid on vaadelnud H. Saari (1976:3-6). Kõrgkoolides on aeg-ajalt kirjutatud kursusetöid küsi- ja vastuslause kohta (Kruus 1971; Laanekask 1971; Haab-saar 1971). Küsilauseite intonatsioonit uurimisega on algust teinud K. Vende (1975).

1. KÜSIMUS JA KÜSILAUSE

1.1. Küsimus kui kommunikatsiooni ja loogika kategooria

Küsimus on üks põhilisi, arvatavasti universaalseid lausungitüüpe, mille on kujundanud inimtunnetuses ja -suhtluses alataasa tekkiv olukord: oma teadmise puudulikkuse äratundmine ja kaasnev tahtmine teadmist täiendada. Küsimine on ühtaegu nii teadmise ilmsikstegemine, soov ebaselged asjad selgeks saada kui ka palve, et teadja inimene soovitud selgust tooks. Näiteks küsimuse

(1) Milline keskaegne astronoom lõi heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria?

esitaja teab, et keegi keskaegne astronoom on loonud heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria, ent ei tea, kes oli too astronoom. Seda tahab ta kuulajalt teada saada. Mainitud teadmine sisaldab veel hulga alateadmisi: on olemas heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria, see pärineb keskajast, teoorial on üks ja mitte mitu loojat, keskajal oli astro-noome jne. Küsitletu järeldeb suhtlusnormide kohaselt, et temalt oodatakse puuduvat informatsiooni andvat vastuslausungit, nagu (2) või (3).

(2) Heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria lõi

Kopernik

(3) Poolakas Kopernik

Eelmainitud tunnustega küsimus on suundküsimus. On ka küsimuse sekundaarseid kasutusviise, mis erinevad primaarsest järgmistest asjaolude poolest:

- a) kõneleja ja kuulaja on üks ja sama isik, s. t. küsimus esitatakse iseendale, sest vastus loodetakse leida ise;
- b) küsimust ei esitata vastuse saamiseks, vaid ta tõsta-

tatakse probleemi teatavakstegemiseks;

c) eksamküsimuse (exam question) esitaja jaoks küsimus probleemi ei sisalda; vastust oodatakse selleks, et näha, kas küsitletav oskab vastata ja milline on tema vastus võrreldes sellega, mida teab küsija. Nii muutub ka küsimus (1) eksamil, koolitunnis või mälumängus eksamküsimuseks.

Küsimuse sekundaarkasutusi me edaspidi arvesse ei võta.

Niisiis on küsimus eriti keerukas lausungitüüp, mille abil teostub kompleksne kõneväline (illokutiivne) akt: teatakse oma teadmistest ja tahtmistest ning mõjutatakse kaasvestleja tegevust (vt. Austin 1962; Károly 1963; Searle 1975; Svoboda jt. 1976; joon. 1).¹ Modaalset loogikas vaadeldakse küsimust käsu (resp. palve) eriliigina - episteemilise e. teadmistekohase käsuna, s. o. käsuna muuta küsija suhteliselt ebatäielik teadmine suhteliselt täielikuks (Åqvist 1965; Hintikka 1978). Käsutatav saab sellist käsku kõige loomulikumalt täita uue kõneaktiga, vastamisega. Episteemilise loogika seisukohalt sisaldab küsimus võimalikkusemodaalsusega propositsiooni. Kui näiteks A küsib B-lt:

(4) Kas kirik kiusas Kopernikut taga?

siis sellega ta väidab ühtlasi, et tema teadmiste kohaselt on jaatav ja eitav propositsioon ühevõrra võimalikud, ehk

$K_A(\text{poss } P \ \& \ \text{poss } \bar{P})$ (1)

K_A - A teab

poss - võimalik

P - Kirik kiusas Kopernikut taga

(Ma tean, et on võimalik, et kirik kiusas Kopernikut taga, ja on võimalik, et kirik ei kiusanud Kopernikut taga).

¹Lihtsaim, markeerimata lausungitüüp on väide. Väide sisaldub implitsiitselt igas teiseski lausungitüübis, sealhulgas ka küsimuses. Muudes lausungites antakse väitele omast kirjeldavat tõeväärtustatud informatsiooni baasina, millele lisandub modaalne (emotsionaalne, taotluslik) informatsioon.

Nende kahe propositsiooni kehtivus on välistava disjunktisiooni vahekorras: kõneleja teab, et paratamatu, tegelik on kas üks või teine. Seega on valemiga (1) samane

$$K_A(\text{nec } P \vee \text{nec } \bar{P}) \quad (2)$$

nec - paratamatu, vältimatu, tegelik (necessary)

Operaatori nec tähendust selgitab valem (3):

$$\text{nec } P \leftrightarrow \text{poss } \bar{P} \quad (3)$$

(P on paratamatu parajasti siis, kui P eituse on võimatu).

Valemisses (2) on meie näite puhul pandud järgmine sisu: 'Ma tean olevat paratamatu, et kirik kas kiusas Kopernikut taga või kirik ei kiusanud Kopernikut taga'. Valemid (1) ja (2) võivad leida iseseisva keelelise kehastuse väitvais lauseis

(5) Kirik võib-olla kiusas, võib-olla ei kiusanud Kopernikut taga

(6) Kirik kas kiusas või ei kiusanud Kopernikut taga.

Küsimuse esitaja aga ei lepi oma teadmiste sellise ebasäärasusega, vaid käsib end viia tõsikindla teadmiseni: kas seisundini

$$K_A(\text{nec } P) \quad (4)$$

(Ma tean, et kirik kiusas Kopernikut taga)

või seisundini

$$K_A(\text{nec } \bar{P}) \quad (5)$$

(Ma tean, et kirik ei kiusanud Kopernikut taga).

Seetõttu lisandub küsimuses operaator K_A -ga tähistatud episoteemilisele modaalsusele veel deontiline (imperatiivne, käsiv, normatiivne) modaalsus, millele vastab operaator $!_B$ (B tehku). Küsimuse loogiline lahtiharutamine viib seega valemi (6) juurde.

$$K_A(\text{nec } P \vee \text{nec } \bar{P}) \& !_B(K_A(\text{nec } P) \vee K_A(\text{nec } \bar{P})) \quad (6)$$

(Ma tean, et kirik kas kiusas Kopernikut taga või ei kiusanud Kopernikut taga; tee nii, et ma teaksin kas seda, et kirik kiusas Kopernikut taga, või seda, et kirik ei kiusanud Kopernikut taga)

Võttes kasutusele küsioperaatori $?_{A,B}$ (A küsib B-lt), võime

küsimuse (4) tähistada

$$?_{A,B}(\text{nec } P), \quad (7)$$

mis on samaväärne küsimusega

$$?_{A,B}(\text{nec } P \vee \text{nec } \bar{P}) \quad (8)$$

(Kas kirik kiusas Kopernikut taga või kirik ei kiusanud Kopernikut taga?).

Kokkuvõtvalt saame järgmised ekvivalentsusvahekorrad:

$$?_{A,B}(\text{nec } P) \leftrightarrow ?_{A,B}(\text{nec } P \vee \text{nec } \bar{P}) \leftrightarrow \quad (9)$$

$$\leftrightarrow K_A(\text{nec } P \vee \text{nec } \bar{P}) \&!_B(K_A(\text{nec } P) \vee K_A(\text{nec } \bar{P}))$$

Küsimus on loogiliselt analüüsitav episteemiliseks komponendiks, lähteteadmiseks (valem (1) või (2)) ja imperatiivseks komponendiks, käsuks kaotada lähteteadmise määratus (valem (6) konjunktsioonimärgile järgnev osa). Määratuse kaotamiseks tuleb valida üks episteemilises komponendis antud alternatiividest, kas $\text{nec } P$ või $\text{nec } \bar{P}$. Selliseid valida antavaid alternatiive nimetame küsimuse potentsiaalvastusteks. Valemiga (1) või (2) väljendatavat lähteteadmist, mis on tõene iga potentsiaalvastuse puhul, nimetame küsimuse primaarseks eeldeks (primaarseks presupositsiooniks). Küsimusele on iseloomulik primaareelde teatav määratus: küsija teab, et nii P kui ka \bar{P} on võimalikud (valem (1)), kuid paratamatuna kehtib kas P või \bar{P} (valem (2)). Väitele, seehulgas ka potentsiaalvastusele selline eele tunnuslik ei ole.

Modaalloogika tunneb kolme liiki tõeväärtust ja selle modaalsust: aleetiline (vastavus tegelikkusele), episteemiline (vastavus kellegi teadmistele) ja deontiline (kohustus). Näiteks väide Kirik kuulutas Koperniku pühakuks on aleetiliselt väär, aga kui keegi tões ja vaimus nõnda teatab, siis on väide selle kõneleja suhtes episteemiliselt tõene. Küsimus Kas sa oled Tallinnas metrooga sõitnud? on aleetiliselt absurdne, kui võrd siin (sekundaarselt) esldatud Tallinna metrood ei ole olemas. Episteemiliselt ei pruugi küsimus aga hálbeline olla, kui küsija peab Tallinna siiralt metrooga linnaks. Küsimuse ja potentsiaalvastuste puhul huvitab meid asja episteemilisoogiline külg, kõnelejate teadmiste loogika. Et teadmiste ja neid väljendavate lausete vasta-

vus tegelikkusele on juba teiste inимтunnetust uurivate teaduste objektiks, võtame kõiki potentsiaalvastuseid üheväärtusena, sõltumata nende aleetiliseest tõeväärtusest. Kõsimuse deontilisloogiline külg jääb kõrvale, kuivõrd kõsimuses peitub ikka ühesugune, Konstantne käsk.

Eespool kirjeldatud loogilise tagapõhjaga lausungi kasutamine on õigustatud, mõttekas ja edukas ainult kindlate kommunikatsioonitingimuste olemasolul (Searle 1969:57-61; Klinka 1976:129-130; Mittwoch 1976:24-25).

I. Kõnelejal on õigus küsida.

II. Kõneleja usub, et nii tema kui ka kuulaja teadmised on vastavuses kõsimuse episteemilise komponendiga, nõnda et

- a) kõneleja ei tea vastavat tõsikindlat propositsiooni,
- b) kõsimuse eele on aleetiliselt tõene,
- c) kuulaja usub, et eele on tõene,
- d) kuulaja teab vastavat tõsikindlat propositsiooni.

III. Kõneleja usub, et nii tema kui ka kuulaja täidavad käsuakti tingimusi, nõnda et

- a) kõneleja tahab tõsikindlat propositsiooni teada,
- b) soovitud informatsioon ei jõua soovitud ajaks kõsimajani muul viisil,
- c) kõneleja tahab, et kuulaja teataks talle tõsikindla propositsiooni (vastuse),
- d) kõneleja esitab kuulajale kõsimuse vastuse saamiseks,
- e) kuulaja mõistab kõsimust,
- f) kuulaja on valmis kõnelejale sessamas kõnesituatsioonis vastama.

Kui kõneleja oma oletustes eksib, ei saa ta soovitud vastust, vaid hoopis ebavastuse, mis talle vea teatavaks teeb (Iwanicka 1976), näiteks Sul pole vaja seda teada, Sa tead ju isegi, Tallinnas polegi metrood, Ma ei tea, Ki ütle, Mis sa ütlesid?

1.2. Küsilause üldiseloormustus

Küsilause spetsiifiline väljendusvorm keeles on küsilause. Sel lausetüübil on järgmised eritunnused.

I. Kommunikatiivselt ja loogiliselt vormistab lause küsimust.

II. Küsilause tekstigrammatiliseks tunnuseks on tekstivalents: küsilause haagib enda külge järgneva vastuslause, moodustades koos sellega elementaarse tekstiüksuse, küsilause-vastuslause ühendi. Küsilause pole mitte autosemantiline nagu väit- või häädlause, mis saavad üksinda moodustada iseseisva teksti, vaid sünnesemantiline, moodustades iseseisvat teksti ainult koos vastuslausega (Svjatogor 1973). Küsilause määrab potentsiaalsete vastuslausete klassi semantilised ja süntaktilised tunnusejooned. Näiteks järgmistegi küsi- ja vastuslausete puhul on täiesti ilmne, millised võivad kokku kuuluda ja millised mitte.

(7) Kas sa kasse armastad?

(8) Ootad sa mind?

(9) Mida sa otsid?

(10) Kas sa eelistad kasse või koeri?

(11) - Ei

(12) - Ei armasta

(13) - Üht paberit

(14) - Kasse

See, et konkreetsetes tekstis küsilause valents igakord ei realiseeru (vastuslauset kas ei järgne või ei järeldu), ei muuda asja.

III. Lausegrammatiliselt eristub küsilause küsipartiklite (kas, ega), kümisõnade (kes, mis, kus), küsijätkude (kas pole, eks ole, ega ju)¹ või pöördõnajarje, samuti

¹Jätku tarvitame inglise tag'i vastena. Küsijätku lisamine teeb väitlausest küsilause: Täna tuleb näärivana, eks ole? Eesti keelses kirjanduses kasutatud vastetepaari tag question - lühiküsimus (Kivimägi, Mutt jt. 1968:301) puhul

intonatsioonil abil.

Küsilause kategooria tuuma (vt. Kralt 1979:8-11) moodustavad kõigi kolme tunnusega laused. Selliste pärisküsilausete hulka kuuluvad kõik seni toodud näited.

Kui on olemas küsiivaid lauseid, millel on küll 1. ja 2. tunnus, kuid puudub 3. tunnus isegi eripärase intonatsiooni näol, siis on need osalise süntaktilise transpositsiooniga küsilauseid ja kuuluvad sellistena kategooria perifeeriasse. Intuitiivselt tundub täiesti võimalik, et niisugused küsimustena toimivad, vastust ootavad laused nagu Sa siie täleg? või Noh? võivad olla intoneeritud nagu avaldused või hüüd. Ka K. Vende (1975) uurimistulemustest paistab, et küsi-, väit- ja hüüdlause intonatsioonil on ebaselgeid piirjuhte.

Osalise kommunikatiivse transpositsiooni tulemksi on emotsionaal-konstateeriv küsilause.¹ Selle küsimodaalsus on nõrgenenud, lausung on pigem nii väide teada oleva või ilmsike tulnud fakti kohta kui ka hüüd, mis väljendab emotsionaalset suhtumist faktisse. Tekstivalents ei näe ette eitava vastust, kuivõrd vastajalt oodatakse ühesnes kinnitust väidetule.

(15) Sina oled juba siin?

(16) Sa aina kõhid?

Väiteintonatsiooni korral on tegemist juba väitlausetega:

(17) Sina oled juba siin

(18) Sa aina kõhid

peetakse isn't it? - eks ole? taolisi moodustisi osalauseteks. Siin käsitatakse neid lausekonstruktsioonidena, mis laiendavad lauset nagu küsipartiklidki.

¹Transponeerunud küsilauseite ja eelistusküsilauseite (näide (38)) liikide leidmisel ja nimetamisel on suuresti abiks olnud P. Restani uurimus vene jt. slaavi keelte üldküsilause kohta (1972).

Täieliku kommunikatiivse transpositsiooni tulemuseks on ebaküsilaused, mis funktsioneerivad väidetena, käskudena, hüüdudena või soovidenä. Ebaküsilausel on olemas 3. tunnus, 1. puudub, küsimusepärast vastust pole ette nähtud. Sellised retoorilised, käsk- ja hüüdküsilause on küsilause piirjuhud teiste kommunikatiivsete lausetüüpidega. Lausungi tegeliku kommunikatiivse modaalsuse assotsieerumine vormis antud taustaga, küsimodaalsusega, annab erilise stiiliefekti. Ebaküsilause võib omendada mitmesuguseid stiililisi lisatähendusi. Näiteks küsilausega väljendatav käsk võib olla väga viisakas palve, aga kõlada ka eriti nõudlikult või irooniliselt.

(19) Anna mulle soola!

(20) Ega sa ei võiks mulle soola ulatada?

(21) Kas sa annad mulle soola või ei anna?

(22) Võid sa mulle soola anda või ei?

Väitena ja hüüuna toimivate küsilauseste kohta sobivad näited

(23) Kas inimese elu ei maksagi midagi?

(24) Milline filosoof oli Hegel!

Ka küsimus omakorda võib sekundaarse vormi võtta. Enamasti sisestub ta sellisel puhul küsimissituatsiooni asjaolusid (vt. 1.1) tähistavasse lausesse, olgu siis eksplitsiitselt või implitsiitselt.

(25) Ei tea, kus Mari elab

(26) Mind huvitab, kus Mari elab

(27) Kas sa nimetaksid Mari elukoha?

(28) Ütle, kus Mari elab!

(29) Ma küsin, kus Mari elab

(30) Kas sa tead, kus Mari elab?

(31) Sa ehk ütled, kus Mari elab?

Küsimuse samasus säilib: kõigile neile erinevalt vormistatud lausungitele tuleb anda sellised vastused nagu

- "Oktoobri" kolhoos(is)

- Tulbi tänav 7

- Tartu rajoon(is), Roela(s)

Käesolevas töös võtame vaatluse alla lihtküsilauseid,

mises.

(34) Kas Jüri on tööl või kodus?

- Tööl
- Jüri on kodus

(35) Kas Jüri on tööl või on tal vaba päev?

- Ta on tööl
- Tal on vaba päev

Eriküsilausele vastamisel tuleb valida lausekomponendi etteandmata variantide vahel. Määramata tähendusega komponenti tähistab küsifraas (kes, mis, kus, mis ajal jne.), mis paigutub tavaliselt lause algusesse.

(36) Kus Jüri on?

- Jüri on tööl
- Kodus
- Treeningul
- Kinos

- - -

Vastuslause peab küsifraasi asendama täistähendusliku fraasiga. Põhimõtteliselt on võimalikud kõik süntaktiliselt ja semantiliselt sobivad vastused. Kui küsija usub end teadvat kõiki võimalikke vastusevariante, on eriküsilause tema jaoks samaväärne alternatiivküsilausega, näiteks lause (36) lausega (34) või (37).

(37) Kas Jüri on kodus, tööl, treeningul või kinos?

Näidetest selgub, et eri liiki küsimuste abil peegeldab küsija oma informeerituse määra (Moroz 1963). Eriküsimuse (36) esitaja eeldab ainult seda, et Jüri on kusagil, ega pea võimalikuks või otstarbekaks mingit asupaika välja pakkuda. Vastava alternatiivküsimuse (34) puhul eeldatakse kahte võimalikku asupaika. Üldküsimus (32), (33) peab Jüri töölolemisega võrdvõimalikuks seda, et ta seal ei ole. Kui aga küsija mingit vastust ootuspärasemaks arvab, saab ta seda näidata eelistusküsimusega:

(38) Jüri on tööl, eks ole?

Erinevad vastamisvõimalused on tingitud põhimõttelistest erinevustest üht või teist liiki küsilause propositioonide vahel. Propositsiooni all mõtleme sisu ja vormi invarianti,

mis on ühine üksteisest vaid kommunikatiivse tüübi, infostruktuuri või tõsikindluse, s. t. episteesmilise võimaliku - paratamatu tõesuse - väärtuse poolest erinevatel lausetal (vt. Krelt 1979:15). Lause (lause "üleüldse") on siis nagu matemaatiline funktsioon, mille peamisteks argumentideks on propositsioon ja modaalsus (laias tähenduses). Nii nagu funktsiooni väärtus resulteerub argumentide väärtustest, nii tuleneb kogu lause (konkreetses lause) vorm ja tähendus sellest, milline propositsioon ja milline modaalsus selleks ühenduvad. Viimaseid võib omal tasandil jällegi funktsioonidena käsitada. Propositsiooni arvukatest argumentidest nimetagem näiteks agenti ja patsienti (alust ja sihitist). Propositsiooni tähendus sõltub sellest, milline on ta struktuur ja millised leksikaaltähenduslikud üksused selles üht või teist rolli mängivad. Samamoodi omandab näiteks funktsioon $y=f(x_1, x_2)$ mitmesuguseid väärtusi vastavalt x_1 ja x_2 väärtustele. Väitva lause propositsioon on analoogiline funktsioonile mingi kindla väärtuse korral. Küsiva lause propositsioon on tavaliselt nagu funktsioon, mille ühe argumendi, seega ka funktsiooni väärtus on määramata. Küsimusega antakse vastajale ülesanne anda x -ile selline väärtus, et y , et kogu propositsioon osutuks paratamatult tõseks. Küsilause piiritleb muutuja määramispiirkonna - võimalike väärtuste piirkonna, kust vastus tuleb valida. Seegi on võrreldav matemaatilise funktsiooni määramispiirkonnaga. Näiteks saab $y=f(x)=\sqrt{1-x^2}$ omandada reaalarvulisi väärtusi vaid argumendi väärtuste $-1 \leq x \leq 1$ korral. Küsimuse puhul on määramispiirkonnaväline vastus mõttetu, näiteks vastus Jah või Neljapäeval küsimusele (36). Vastamisel on ükskõik, kas nimetatakse muutuja (x) väärtus, millest ühtlasi ka kogu täielik tõsikindel propositsioon (y) järeldeb, või esitatakse viimane täiel kujul (vrd. näite (34) kaks vastuslauset).

Küsimuste loogiline liigitus, millele keeles vastab küsilause liigitus, põhineb kolmel asjaolul (vt. joon. 2):
1) mis on küsimustuumaks, s. t. kas küsimus käib kogu pro-

positsiooni või selle mingi osa kohta¹; 2) milline on muutuja vahetõde küsimustuumaga - kas muutujaks on küsimustuumaa väärtus või väljapakutud väärtuse tõsikindlus; 3) kas küsimus annab muutuja väärtuste valiku ette või ei. Kui tundmatu on küsimustuumaa väärtus, siis on tegemist eri- või alternatiivküsimusega. Erikuimuse määramispiirkonna moodustab kogu etteantud kategooria (näiteks koht), mille raames on valikuvõimalused piiramatud. (Muidugi kitsendab määramispiirkonda tublisti konsituatsioon, lülitades näiteks enamiku Jüride puhul küsimuse (36) potentsiaalvastuste hulgaat välja Põhja-poolusel.) Alternatiivküsimus esitab määramispiirkonna loendina, millest tuleb valida õige väärtus. Propositsiooni kui terviku tõsikindlus, paratamatu tõesus (õige x väärtuse korral) on nii eri- kui alternatiivküsimuse jaoks ette antud. Küsimuste (1) ja

(39) Kas heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria lõi Galilei või Kopernik?

esitaja on kindel, et (1) keegi keskaegne astronoom või (41) üks kahest nimetatust on selle teooria loonud. Alternatiivküsimused jaotuvad edasi üld- ja erialternatiivküsimusteks vastavalt sellele, kas antakse valida alternatiivselte propositsioonide (35) või propositsiooniosade ((34), (39)) vahel.

Muutuja võib aga olla ka hoopis propositsiooni tõsikindlus ise. Sel juhul on tegemist üldküsimusega. Määramispiirkond hõlmab kaht väärtust: küsimusega esitatud propositsioon on kas paratamatult tõene (jaatav vastus) või paratamatult väär (eitav vastus). Võimalikkusemoodaalsusega vastused (nagu Vist küll või Arvatavasti mitte) on liiga väheinformatiivsed, et olla esitatud potentsiaalvastusteks. Üldküsimuse propositsioon muutujaid ei sisalda, vaid on täielikult komplekteeritud (näiteks Jüri on töö (32)).

¹Loogikast rääkides mõtleme propositsiooni all keelepropositsiooni loogikalist vastet.

Mis on aga muutujaks küsimuses

(40) Kas helio tsentrilise maailma süsteemi teooria lõi Kopernik?

Propositsiooni tõsikiindlus õige teoorialooja korral on küsimusega ette antud: küsija teada on kindel, et keegi on nimetatud teooria loonud. Muutujaks osutub küsimustunna, Koperniku tõsikiindlus propositsiooni suhtes. Määramispiirkonda kuulub kaks võimalust nagu üldküsimusegi puhul: Koperniku paigutamist teooria looja ossa on peetud kas paratamatult tõeseks (jaatav vastus) või paratamatult vääraks (eitav vastus). Küsimust propositsiooni osa tõsikiindluse kohta nimetame eriüldküsimuseks. Paljudel juhtudel on üld- ja eriüldküsimuse piir ähmane: ei ole eristatav, kas ei/jaa-vastust oodatakse kogu lause sisu või ainult mingi selle komponendi kohta. Ka küsimust (32) võib mõnes kontekstis käsitada eriüldküsimusena selle kohta, kas nimelt töökoht on see paik, kus Jüri on.

Eri liikl. küsimuste loogiline ülesehitus erineb eelate ja potentsiaalvastuste osas. Muud valemi (6) elemendid jäävad kõigi liikide puhul püsima.

Üldalternatiivküsimus, nagu

(35) Kas Jüri on tööl või on tal vaba päev?
annab valida kahe või enama propositsiooni vahel. Seda tüüpi küsimuse loogiline tähistus on

$$?(nec P_1 \vee nec P_2) \quad (10)$$

P_1 - Jüri on tööl

P_2 - Jüril on vaba päev,

sele

$$nec P_1 \vee nec P_2 \quad (11)$$

(Kas on Jüri tööl või on Jüril vaba päev)

ehk

$$(nec P_1 \& nec \bar{P}_2) \vee (nec \bar{P}_1 \& nec P_2) \quad (12)$$

(Kas on Jüri tööl ja tal ei ole vaba päev, või siis Jüri ei ole tööl ja tal on vaba päev).

Avaldises (12) sisalduvadki potentsiaalvastused

$$1) \text{ nec } P_1 \ \& \ \text{nec } \bar{P}_2 \quad (13)$$

(Jüri on tööl ja tal ei ole vaba päev)

$$2) \text{ nec } \bar{P}_1 \ \& \ \text{nec } P_2 \quad (14)$$

(Jüri ei ole tööl ja tal on vaba päev).

Igasse potentsiaalvastusesse ühenduvad muutujate need väärtused, mis saavad ühekorraga tõsikindlad olla. Siin on muutujaks propositsioon ning määramispiirkond hõlmab kaht väärtust, P_1 ja P_2 . Vastuses (13) on ühtaegu paratamatud P_1 ja \bar{P}_2 , vastuses (14) aga, vastupidi, \bar{P}_1 ja P_2 . Loogiline potentsiaalvastus poleks täielik, kui ta annaks ainult näiteks nec P_1 . Potentsiaalvastusest selgub ka see, kuidas on sel juhul lood ülejäänud väärtustega, antud juhul P_2 -ga: on ta paratamatult tõene või väär. Niisiis: kui küsimuse eele teisendada sellise disjunktsiooni kujule, mille igas liikmes on konjunktsiooniga ühendatud kõik muutuja võimalikele väärtustele vastavad propositsioonid koos nende üheaegselt paratamatute tõeväärtustega, siis iga selline alternatiiv ongi üks potentsiaalvastus. (Keeleline väljendus piirdub ainult paratamatult tõese propositsiooniga, näiteks Jüri on vaba päev, kuivõrd ülejäänud alternatiivi(de) väärus järeldub sellest.) Kui eele annab teada, mis on võimalik, mis võiks osutuda paratamatuks, siis potentsiaalvastus ütleb üheselt ära, mis on ja mis ei ole paratamatult tõene.

Erialternatiivküsimuses (34) langab valiku alla üks komponent muus osas püsivast propositsioonist. See on sama mis valida selle propositsiooni eri variantide vahel, kus muutujal on kord üks, kord teine pakutud alternatiivsetest väärtustest.

$$?(nec P(a_1) \vee a_2) \leftrightarrow ?(nec P(a_1) \vee nec P(a_2)) \quad (15)$$

(Kas Jüri on tööl või kodus? \leftrightarrow Kas Jüri on tööl või on ta kodus?)

Asendades valemeisse (11)...(14) $P_1=P(a_1)$, $P_2=P(a_2)$, saame eelde

$$\text{nec } P(a_1) \vee \text{nec } P(a_2) \leftrightarrow (\text{nec } P(a_1) \ \& \ \text{nec } \bar{P}(a_2)) \vee \vee (\text{nec } \bar{P}(a_1) \ \& \ \text{nec } P(a_2)) \quad (16)$$

ja potentsiaalvastused

$$1) \text{ nec } P(a_1) \text{ \& } \text{ nec } \bar{P}(a_2) \quad (17)$$

(Jüri on tööl, mitte kodus)

$$2) \text{ nec } \bar{P}(a_1) \text{ \& } \text{ nec } P(a_2) \quad (18)$$

(Jüri on kodus, mitte tööl).

Ka kõik ülejäänud küsimusliigid on loogiliselt olemuselt alternatiivsed.

Üldküsimuse alternatiivseteks propositsioonideks on küsimuses väljendatud P ja selle eituse \bar{P} . Kui asendame valemisse (10)...(14) $P_1=P$, $P_2=\bar{P}$, jõuame tuttavate valemite (8), (2), (4) ja (5) juurde. Üldküsimuse valem on seega

$$?(nec P) \leftrightarrow ?(nec P \vee nec \bar{P}) \quad (19)$$

(vt. näited (32), (33)), eele

$$\begin{aligned} nec P \vee nec \bar{P} &\leftrightarrow (nec P \text{ \& } nec \bar{P}) \vee (nec \bar{P} \text{ \& } nec P) \leftrightarrow \\ &\leftrightarrow nec P \vee nec \bar{P} \end{aligned} \quad (20)$$

(Jüri kas on tööl või ta ei ole tööl),

potentsiaalvastused

$$1) \text{ nec } P \text{ (Jüri on tööl)} \quad (21)$$

$$2) \text{ nec } \bar{P} \text{ (Jüri ei ole tööl).} \quad (22)$$

Eriüldküsimuse korral võtame alternatiivseteks propositsioonideks küsimuse propositsiooni etteantud komponendi väärtusega a ja selle eitusega \bar{a} . Asendades valemisse (10)...(14) $P_1=P(a)$, $P_2=P(\bar{a})$, saame küsimuse (vt. näide (39))

$$?(nec P(a)) \leftrightarrow ?(nec P(a \vee \bar{a})) \leftrightarrow ?(nec P(a) \vee nec P(\bar{a})) \quad (23)$$

(Kas heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria lõi Kopernik? \leftrightarrow Kas heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria lõi Kopernik või keegi teine? \leftrightarrow Kas heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria lõi Kopernik või lõi heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria keegi teine?),

eelde

$$(nec P(a) \text{ \& } nec P(\bar{a})) \vee (nec P(\bar{a}) \text{ \& } nec P(a)) \quad (24)$$

ja potentsiaalvastused

$$1) \text{ nec } P(a) \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(\bar{a}) \quad (25)$$

(Heliotsentrilise maailmasüsteemi teooria lõi Kopernik ja seda ei loonud keegi teine)

$$2) \text{ nec } \bar{P}(a) \ \& \ \text{ nec } P(\bar{a}) \quad (26)$$

(Heliotsentrilise maailmasüsteemi teooriat ei loonud Kopernik, selle lõi keegi teine).

Kõik esitatud näited on võimaldanud kahte potentsiaalvastust ja seda sellepärast, et küsimused andsid ette kaks teineteist välistavat muutuja väärtust. Alternatiivküsimus võib ka rohkem väärtusi välja pakkuda, näiteks kolme vastust võimaldab

(41) Kas sulle anti korter Lasnamäele, Õismäele või Truuni tänavale?

Eriküsimuse propositsiooni tundmatu komponent x esindab implitsiitselt etteandmata, piiramata paradigmat (näites (36) Kus Jüri on? paradigmat tööl - kodus - ... - kinos), mille liikmed on omavahel alternatiivsed:

$$x = a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n \quad (27)$$

$$\text{ kus } n = 0, 3, 4, \dots, \infty$$

Küsimuse loogiline kuju on

$$\begin{aligned} ?(\text{ nec } P(x)) &\leftrightarrow ?(\text{ nec } P(a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n)) \leftrightarrow \\ &\leftrightarrow ?(\text{ nec } P(a_1) \vee \text{ nec } P(a_2) \vee \dots \vee \text{ nec } P(a_n)). \end{aligned} \quad (28)$$

eels

$$\begin{aligned} &\text{ nec } P(a_1) \vee \text{ nec } P(a_2) \vee \dots \vee \text{ nec } P(a_n) \leftrightarrow \\ &\leftrightarrow (\text{ nec } P(a_1) \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(a_2) \ \& \ \dots \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(a_n)) \vee \\ &\vee (\text{ nec } \bar{P}(a_1) \ \& \ \text{ nec } P(a_2) \ \& \ \dots \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(a_n)) \vee \dots \vee \\ &\vee (\text{ nec } \bar{P}(a_1) \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(a_2) \ \& \ \dots \ \& \ \text{ nec } P(a_n)) \end{aligned} \quad (29)$$

Eldes sisalduvad potentsiaalvastused kirjutame üles veidi lühendatult.

$$1) \text{ nec } P(a_1) \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(a_2, \dots, n) \quad (30)$$

(Jüri on tööl ega ole kusagil mujal)

$$2) \text{ nec } P(a_2) \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(a_1, \dots, n) \quad (31)$$

(Jüri on kodus ega ole kusagil mujal)

...

$$n) \text{ nec } P(a_n) \ \& \ \text{ nec } \bar{P}(a_1, \hat{2}, \dots, n-1) \quad (32)$$

(Jüri on kinos ega ole kusagil mujal)

Nüüd, mil küsimuse loogilisele ülesehitusele ring peale on tehtud, tunnistame, et tagime selle ringi kergemat ja lihtsamat teed pidi. Nimelt võtsime küsimuses sisalduvat disjunksiooni alati range, välistava disjunksioonina. Tegelikult on rangelt disjunktiivne eele ainuomane vaid üld- ja eriüldküsimusele, mille jaatav ja eitav vastus teineteist välistavad. Alternatiiv- ja eriküsimuse puhul on loogiliselt võimalikud nii välistav kui ka mittevälistav disjunksioon. Tegelikus kommunikatsioonis tajutakse alternatiivküsimust enamasti välistavana, kuid kõrvale ei saa jätta ka mittevälistavat tõlgendust. Viimasel juhul on näiteks kolmese valikuga küsimuse

$$?(nec P_1 \vee nec P_2 \vee nec P_3) \quad (33)$$

eele

$$\begin{aligned} nec P_1 \vee nec P_2 \vee nec P_3 &\leftrightarrow (nec P_1 \& nec \bar{P}_2 \& \\ &\& nec \bar{P}_3) \vee (nec \bar{P}_1 \& nec P_2 \& nec P_3) \vee (nec P_1 \& \\ &\& nec P_2 \& nec P_3) \vee (nec P_1 \& nec P_2 \& nec \bar{P}_3) \vee \\ &\vee (nec P_1 \& nec \bar{P}_2 \& nec P_3) \vee (nec \bar{P}_1 \& nec P_2 \& \\ &\& nec P_3) \vee (nec P_1 \& nec P_2 \& nec P_3). \end{aligned} \quad (34)$$

Et suhtluses esineb nii pikka struktuuri kehastavaid küsimusi harva, tuli konstrueerida potentsiaalvastuseid (43) eeldav näide (42).

(42) Kas Mari korjas sõstraid, keetis suppi või rohis peenraid?

(43) 1) Mari korjas sõstraid, ei keetnud suppi, ei rohinud peenraid

2) Mari keetis suppi, ja ei korjanud sõstraid ega rohinud peenraid

- - -

6) Mari keetis suppi ja rohis peenraid, aga ei korjanud sõstraid

7) Mari korjas sõstraid, rohis peenraid ja keetis ka suppi

Eriküsimuse korral on ühes potentsiaalvastuses tõesena esitatavate muutuja väärtuste hulk põhimõtteliselt

piiramata.

(44) Mida sa lõumaks sõid?

(45) 1) Hernesuppi ja ei midagi muud

2) Hernesuppi ja pannkooke, ei midagi muud

3) Heeringat, hernesuppi, pannkooke ja apelsine,
ei midagi muud

- - -

Viimaste näidete varal ilmneb eriti, et loogiline potentsiaalvastus esitab kõigi määramispiirkonda kuuluvate väärtuste tõsikindluse, sisaldades mitte ainult jaatavat, vaid ka eitavat osa. Vastusest nagu Keetis suppi küsimusele (42) või Hernesuppi küsimusele (44) ei järeldu loogiliselt ülejäänud väärtuste (peenrarohimise, pannkookide vm.) paratamatu eitamine, vaid need võivad jääda ka võimalikena arvele. Keelelises suhtluses, kus toimivad ökanoomsuse ja informatiivsuse nõuded, sellised laused küll tavaliselt mitmemõtteliseks ei jää.

Siin esitatut ei tule mõista kui elava keele pigistamist range loogika raamidesse. Aga loogika algus on keeles; keel ei peegelda küll mingit arenenud loogikat, kuid siiski mõningaid selle algeid ja elemente (Kuchling 1972:354). Esimesel pilgul tundub küsilauseste liigitumisel olevat ilmne loogiline alus.¹ Küsilauseid lingvistiliselt kirjeldades tuginema väljenduvate küsimuste loogiliselt põhjendatud liigitusele (Berkov 1972; Rohrer 1971; Walther 1976), kontrollides ühtlasi küsimuste loogika ja grammatika vahelist seost.

¹ Küsimuste-vastuste loogika on hästi jälgitav ankeedi-, testi- jms. küsimuste varal. Keldatavad, olgu siis üksteist välistavad või mittevälistavad muutuja väärtused esitatakse seal loendina. Vastaja ülesanne on otsustada iga potentsiaalvastuse tõsuse või vääruse üle. Teisendatavus alternatiivküsimuseks võimaldab ka eriküsimusele (nagu Mitu korda te aasta jooksul teatris käite?) lisada alternatiivsete vastuste loendi, kas siis piiratud või piiramata ("mun-laht-riga").

Seni olome jälginud küsilausele (küsimusele) omaseid primaareeldeid, mille tõesus järeldeb kogu küsilausest tervikuna. Küsilause primaareedel on omakorda sekundaareelded, mis ei erine viimasel ajal intensiivselt uuritud väitlausetest (vt. Franck 1973; Zvegintsev 1976:205-301). Väitlause eele järeldeb ühtaegu nii antud lausest kui selle eitusest, mis omavahel teineteist välistavad. Küsilause sekundaareele järeldeb ühevõrra igast potentsiaalvastusest, mis omavahel samuti üksteist välistavad. Ka sekundaareelded on episteemilised, väljendavad kõneleja teada tõsikindlaid asjaolusid. Küsilause

(46) Kes varastas vanaemalt salli ära?

primaareelde võib sõnastada Keegi varastas vanaemalt salli ära. Sekundaareeldeid võib leida hulganisti, näiteks

(47) Vanaemal oli sall

(48) Vanaema on sallist ilma jäänud.

Küsilause

(49) Kas Mari hilines jälle?

primaareele on Mari kas hilines jälle või ei hilinenud, sekundaareele aga näiteks

(50) Mari on varem hilinenud.

Sekundaareelite olemasolu tuleb ilmsiks, kui kuulaja neid ei aktsepteeri ja soovitud vastuse asemel annab ebavastuse:

(51) Aga vanaemal pole salli olnudki

(52) Vanaema sall on ju alles

(53) Mari ei ole varem hilinenud.

1.4. Küsilause infostruktuurist

Küsilausete infostruktuur langeb suures osas kokku väitlausete infostruktuuriga. Igasugune lause peab kõigepealt selgeks tegema, mille kohta ta käib. Lause sisaldab propositsiooni, millega tähistatakse mingi keeleväline situatsioon ja antakse seega denotatiivset informatsiooni. Näiteks lausega

(54) Jüri lõhub puid

(55) Kas Jüri lõhub puid?

identifitseeritakse ühesuguses loogilises järjestuses üks ja sama situatsioon 'Jüri → lõhub → puid'. Mõlemal propositsioonil on nii vormilt kui sisult markeerimata infostruktuur. Teemasse kuulub alus, reemasse öeldis ja sihitis, intoneeritav on (54) väitlausena neutraalselt, (55) küsilauseana neutraalselt. Propositsiooniga antav denotatiivinformatsioon on baasiks, mille kohta infostruktuuri järgmisel astmel antakse kommunikatiivmodaalset informatsiooni. Sel astmel on teemaks propositsioon, reemaks modaalsus. Väitlausega teatatakse, et propositsioon vastab kõneleja teadmist mooda paratamatult tõele. Küsilausega teatatakse, et see propositsioon on küsija teadmiste põhjal üldküsimodaalne: kõneleja eeldab, et võimalik on nii selle kui selle eituse 'Jüri ei lõhu puid' tõesus, ja palub kuulajat teatada, kumb neist tema teada tegelikult tõene on. Ka lause

(56) Lõhuks Jüri puid!

erineb eelmistest vaid kommunikatiivmodaalse informatsiooni poolest: soovitakse propositsiooni kehtivust. Lausetega

(57) Keegi lõhub puid

(58) Kas keegi lõhub puid?

(59) Kes lõhub puid?

teatatakse propositsioon Keegi lõhub puid. Viimase modaliseerimisel piirdub väitlause (57) kehtivuse teatamisega, üldküsilause (58) teatab üldküsimodaalsuse, nõudes propositsiooni kehtivuse määramist. (59) teatab eriküsimodaalsuse: eelde, mis väidab sama mis (57), ja palve identifitseerida puulõhkuja. Nähtavale tuleb see samatähenduslikus liitküsilause Kes see on, kes puid lõhub?

Nüüsiis on küsi- ja väitlausete infostruktuuri ühisosaks selle baas, denotatiivinformatsiooni struktuur. Erinevus on kommunikatiivmodaalses informatsioonis, mis infostruktuuri järgmisel astmel denotatiivinformatsioonile predictseerub. Lause teemaks on propositsiooni teema, reema moodustavad propositsiooni reema ja modaalsus. Nimetatud ühisosa väljendatakse mõlemat tüüpi lausetes sageli ühtmoodi, kui küsi-

modaalsuse väljendamiseks propositsiooni eel, harvem järel kestatatakse omaette segmentaalseid vahendeid (partikleid, küsisõnu, jätk). Võtame seetõttu kasutusele lause põhivormi (LP) mõiste, mille all mõtleme propositsiooni sellisel kujul nagu markeerimata infostruktuuriga väitlauses. Näiteks lause (55) moodustab küsipartikkel kes + lause põhivorm, mis on siin identne lausega (54); sama kehtib ka lause (58) ja (57) puhul; lauses (59) on lause põhivormis olemasoleva asesõnaga väljendatud ka kommunikatiivmodaalne informatsioon, mistõttu keegi't asendab kes.

2. ÜLDKÜSILAUSE

2.1. Neutraalne üldküsilause

Loogiline esitus: $?(nec P) \leftrightarrow ?(nec P \vee nec \bar{P})$ (19)

Teles: $nec P \vee nec \bar{P} \leftrightarrow poss P \& poss \bar{P}$

Potentsiaalvastused:

1) $nec P$ (21)

2) $nec \bar{P}$ (22)

2.1.1. Neutraalne üldküsimus eeldab propositsiooni ja tema eituse võrdvõmalikkust (vt. joon. 3). Küsilause ei esine propositsiooni või ta eituse tõenäosust väljendavaid lauselaiendeid nagu arvatavasti, vist, vaevalt, kaudset kõneviisi ega hinnangulist suhtumist väljendavaid lauselaiendeid nagu õnneks või kahjuks. Viimastega saab laiendada ainult tõsikindlaid või tõenäoliselt tõsikindlaid propositsioone.

* Kas Jüri lõhub õnneks puid?

vaevalt

Lause küsimodaalsust väljendavad lauset laiendavad partiklid kas, ega, või, sõnajärje teisendused (õeldis paigutub lause algusesse või lõppu), jätkud mis, ah. Peale selle erineb küsilause muud tüüpi lausetest ka intonatsioon poolest, kirjas väljendab seda küsimärk. Küsilause intonatsioonile me üldjuhul tähelepanu ei pööra.

Kirjeldame üldküsilause põhilisi elementaarseid lauseehitustüüpe (üldküsilause põhivormi variante).

I. Kas + LP. See tüüp on kõige levinum. Propositsiooni väljendab lause põhivorm, küsimodaalsust kas. Lause on enamasti vormilt jaatav.

Kas sa löid endale sõrme pihta? (VIE:75)

Kas te kuulete mind? (OK:304)

Kas nõusid ei või pesupulbriga pesta?

II. Kas + LP modifikatsioon, kus verb on nihkunud lause lõppu.

Kas su vanas reheeluses ruumi on? (OT:218)

Kas sa raamatuid täis kohvrit üheksandale korrusele tassida jaksad?

Kas sa õues käinud oled?

III. Ega + eitav LP.

Ega ta (ei) jätnud teile oma aadressi?

IV. Ega + eitav LP modifikatsioon, kus verb paikneb nõrgarõhulisena lause lõpus.

Ega ta teile oma aadressi (ei) jätnud?

V. LP + või (kõnekeelne).

Aken on lahti või?

Aken ei ole lahti või?

VI. LP + $\begin{Bmatrix} \text{mis} \\ \text{ah} \end{Bmatrix}$ (kõnekeelne).

Maailm läheb hukka, ah?

Vihma sajab, mis?

Järgmistes lausetes väljendab küsivust ainult LP-st erinev sõnajärg.

VII. Verbiga algav jaatavavormiline lause. Verb (eriti olema oma kõikvõimalikes funktsioonides) võib lause alguses paikneda inversiooni tõttu.

Oled sa viimasel ajal teatris käinud?

On sul täna aega?

Jaksad sa raamatuid täis kohvrit üheksandale korrusele tassida?

Verb võib lause algusesse sattuda ka süntaktilise nulli või ellipsi korral (neist vt. Vardul 1977:300-316).

Mõtled nii? (ER:47)

Jaksad tassida? (JK:37)

VIII. Õeldisega lõppev lause. Võimaluse korral esineb selles süntaktiline null.

Õlut tahad? (Vrd.: ?Sa õlut tahad?)

Bussiraha sul on? (JK:49)

Raamatuid täis kohvrit üheksandale korrusele tassida jaksad?

Ainult intonatsioonivahendite abil väljendub küsivus tüübis

IX. LP, kus öeldisele langeb esiletõsterõhk. (Lause-rõhutüüpideest ja nende sisulistest ülesannetest vt. Nikola-jeva 1979. Käesolevas töös jälgime ainult esiletõsterõhku, märkides seda vajadust mõõda näitelauseis versaaliga. Kont-rastrõhuga laused nagu allpool esitatule järgneda võiv Aga kas SIIN JAKSAD? jäävad vaatlusest välja.)

Sa JAKSAD raamatuid täis kohvrit üheksandale
korrusele tassida?

Üheksa kirjeldatud tüübi põhjal moodustub mitmeid
liittüpe, mida esindavad näiteks laused

On sul abi vaja või?

Kas sul on abi vaja, mis?

?Ega sellest pahandust ei tule või?

Loogiliselt on igale jaatavavormilisele üldküsimusele
võimalik lisada v nec P väljendav või + eituse nagu või ei,
või mitte.

Oled sa viimasel ajal teatris käinud või ei ole?
Keele Ökonoomia tavaliselt siiski ei luba sellist liiast
väljendust, kui just ei taheta eitavat alternatiivi emfaati-
liselt esile tõsta, vrd.:

On sul abi vaja või?

On sul abi vaja või ei?

On sul abi vaja või ei ole?

Nagu mõnes muuski keeles, on või + eitusest välja kaevanud
omaette üldküsi-partikkel või (Saari 1976:5).

Üldküsimusel on kaks potentsiaalvastust: väide jaatava
ja eitava propositsiooni kohta. Potentsiaalne vastuslause,
loogilise-kommunikatiivse potentsiaalvastuse keeleline vaste,
vormistub kas 1) jaatava või eitava LP-na või tema finii-
verbi sisaldava osana, 2) jaatust või eitust väljendava
fraasina, 3) mõlema kombinatsioonina (tabel 2). Vastuslause
infostruktuuris on teemaks küsilause antud propositsioon,
reemaks selle paratamatu tõesus või väärus (jaatus või eituse)
ja nii saadud tõsikindlale propositsioonile rakenduv avalduse
(väite) modalsus. Vastuslaused on süstemaatiliselt ellipti-
lised. Teemat kas ei väljendata üldse või siis väljendub vaid

selle olulisem osa - ainult öeldis või veel midagi küsilause reemast (Lõhub küll puid). Nn. täisvastuseid, mis kordavad kogu küsilauses antud propositsiooni, antakse tavaliselt lausesisu rõhutamiseks või didaktilisi nõudeid silmas pidades (Jah, Jüri lõhub puid).

- Kas Jüri lõhub puid?
- Jah
 - Lõhub
 - Jah, lõhub
 - Ei
 - Ei lõhu
 - Ei, ei lõhu

Jaatust või eitust võib rõhutada rõhulaendiga nagu küll, muidugi, igatahes kas öeldise või siis jaatus- või eituspartikli järges. Enamik rõhulaendisõnu suundavad ka üksi jaatust väljendada (Muidugi lõhub, Muidugi, Jaa, muidugi, Igatahes). Eituse kinnitamise korral peab viimane olema eksplitsiitselt väljendatud (Muidugi mitte).

Jaatus- või eitusfraasi esmaseks ülesandeks on väljendada nõustumist või mittenõustumist propositsiooniga sel kujul, nagu ta küsilauses on vormistatud. Peale selle võib ta aga rõhutada vastuslause eitavat või jaatavat vormi. Kui küsilause on jaatavas vormis, pole need kaks funktsiooni alati eristatavad, näiteks Ei, ei lõhu alguses olev ei võib ühtaegu väljendada nii eitust vastuseks jaatavavormilisele küsilausele kui ka rõhutada ei lõhu eitavust. Eitavavormilise küsimuse korral tulevad aga need kaks funktsiooni selgemini esile.

(60) Kas sa ei tule?

- (61) - ? Ei, tulen küll
- (62) - Jah, ei tule
- (63) - Jaa, ei tule
- (64) - Jah tulen
- (65) - "Jaa, tulen
- (66) - Ei, ei tule
- (67) - "Jah
- (68) - Tulen küll

(69)

- Ei

(70)

- Ei tule

Jaatusfraas saab siin ilmselt täita mõlemaid ülesandeid (vrd. (62), (63) ja (64)), eitusfraas aga üksnes rõhutab vastuse propositsiooni eitavust (66) ega eita küsilausega antud propositsiooni (61). Seetõttu võib vastata küll Ei, see on sama mis Ei tule, Jah jääb aga kahemõtteliseks ja kutsub esile üleküsimise: "Mis jah? Tuled siis või ei tule?"

Jaatusfraas võib propositsioonile ka järgneda: Tulen jah, Ei tule jah.

Küsimuse omaette liik on kaalutlusküsimus, mis ootab vastuseks soovitud või käsku. Kaalutleva üldküsilause propositsioon tähistab sündmust, mida küsija (või ka keegi teine) võib korda saata. Küsimus annab vastajale õiguse tegutsemist lubada, soovitada, käskida või keelata (Quirk jt. 1972: 393). Kaalutlusküsilause öeldisverb on da-infinitiivis. Agenti ei tähistata, sest see on niigi identifitseeritav.

Kas viia kingad kingsepale? - Vii

- Ära vii

Küsimusaluse propositsioon võib vormistuda ka modaalverbi võima, pidama või tohtima konstruktsioonina.

Kas ma võin ära minna? - Võid küll

- Mine

- Ei või

- Ära mine

Kas ta peab ära minema? - Peab küll

- Mingu pealegi

- Ei pea

- Ärgu mingi

Küsimusi on niigiis võimalik liigitada ka vastuse kommunikatiivse tüübi (väide või käsk) põhjal. Käsku või soovitud võib nõuda nii üld-, eriüld-, alternatiiv- kui eriküsimusega. Et kaalutlusküsimus on siiski kõrvalisem, tegelikult kasutuses harvem esinev küsimuse liik, puudutame teda vaid üldise loogilise liigituse raames.

Neutraalne üldine kaalutlusküsimus vormistub kõigi eel-

loetletud küsilausetüüpide abil, välja arvatud da-infinitiivi korral eitavavormilised laused (*Ega koju minna?; väljapääsuks on siin jaatavavormiline Kas jätta koju minemata?).

Kas saata sanitarid? (OK:305)

Kas sanitarid saata?

Saata sanitarid või ei?

Kaalutlusküsimus võib vormistuda ka nagu tingimuskõrvalause: Kui ma nüüd läheksin koju?

2.1.2. Eriküsimust sisaldav üldküsilause

Kui üldküsilause sisaldab indefiniitset komponenti, siis oodatakse jaatavavormiliselt vastuselt tavaliselt ka selle komponendi sisu määramist; kui propositsioon osutub kehtivaks, siis tuleb ta ka sisukana esitada. Kui ta ei kehti ning vastus on eitav, siis pole muidugi ka enam midagi täiendavalt identifitseerida. Küsimus

(58) Kas keegi lõhub puid?

- ?Jah
- Jah, Jaak
- Jaak lõhub
- Ei

on parafraseeritav lauseks Kas keegi lõhub puid, ja kui lõhub, siis kes?

Ega keegi puid ei lõhu?

- Ei
- Jaak lõhub

Vastus võib piirdudagi eriküsimusele vastamisega:

Kas mul tuleb kuskil ümber istuda?

- Tartus
- Jah, Tartus
- Ei tule

Kas midagi on juhtunud? - Mann kukkus rõdult alla

- Ei ole

Umbmäärasuot vormistavad veel üena-, kenakesti-, päris- jms. ühendid, väljendades kvantitatiivset määramispiirkonda, mille

piires vastus peab täpsustuse andma.

Kas Mari lõpetab üsnä pea kooli ära?

- Jah, sel kevadel

- Ei lõpeta

Kas loteriiga võib kenakesse suuma võita?

- Jah, kuni 5000 rubla

- Ei või

Ka plusepolaarsed omadus- ja määrsõnad nagu suur, hea, palju, kaugel võivad esindada kogu skaalat suur...väike, hea...halb, palju...väh, kaugel...lähedal (Erelt 1977:15-17), millelt vastus peab täpse väärtuse valima.

Kas sul on naine kaugel? - Jah, Ameerikas

- Ei ole

Eriküsimuse võib esitada ka terve propositsiooni kohta. Omaette propositsiooniküsimust vormistab näiteks Mis juhtub. Kui selline eriküsimus lülitub üldküsimusesse, siis lisandu üldküsilause lõppu või mis või või kuidas. Vastuseks oodatakse kas küsilausega esitatud propositsiooni kinnitust või selle eitamise korral teist, tõsikindlat propositsiooni.

Kas Mann kukkus rõdult alla, või mis?

- Kukkus jah

- Ei, jäi õnneks vä
lit pidi konksu
otsa pidama

Kas sa laupäeval suusatama lähed, või ^{mis} _{kuidas}?

- Lähen küll

- Ei, ma sõidan pu

Kõnesituatsioonist tingituna võib igasugune üldküsimus nõuda kas eitavale või jaatavale vastusele põhjenduse või täpsustuse lisamist.

Kas sa poest piima tõid? - Tõin

- Ei toonud

- Ei toonud, unust

- Piim oli otsas

Ega sa õpetaja käest riielda (ei) ole saanud?

- Ei ole
- Olen küll saanud,
ma ajasin tunni
ajal juttu

2.1.3. Alternatiivküsimust sisaldav üldküsilause

Alternatiivküsimust sisaldava üldküsilause propositsioonis on mingi osis esitatud alternatiivide loendina. Propositsioon on tõene, kui vähemalt üks pakutud alternatiivsetest väärtustest vastab tõele. Jaatavas vormis vastusele tuleb lisada, millise alternatiivi puhul see jaatav propositsioon kehtib. Kui ta aga ühegi alternatiivi puhul ei kehti, on vastus eitavas vormis ja selles pole enam midagi täpsustada. Küsilausele on tunnuslik verbi rõhutamine.

Kas sa SAADAD minu või Silvi koju?

- *Jah
- Jah, ma saadan sinu
- Jah, ma saadan Silvi
- Ei saada

OLED sa viimasel ajal kinos või teatris käinud?

- *Jah
- Kinos ma hiljuti käisin
- Jaa, ma käisin teatris
- Jaa, nii kinos kui teatris
- Ei ole

Iseseisev alternatiivküsimus eeldab aga propositsiooni osikindlust, probleem seisneb vaid küsimusaluse komponendi väärtuse valimises. Järelikult on potentsiaalvastuste komplekt hoopis teistsugune. Alternatiivküsilause rõhk langeb koordineeritud alternatiividele.

Kas sa saadad MINU või SILVI koju?

- Ma saadan sinu
- Ma saadan SILVI

Samaaoodi on eristatavad ka eitavavormilised kas-küsilause: Kas sul ei OLNUD aega või tahtmist teda aidata? on üldküsilause, aga Kas sul ei olnud AEGA või TAHTMIST teda aidata? on alternatiivküsilause, mis eeldab, et ühte neist kahest küsija teada tõepoolest ei olnud. Seesugust vahetegemist ei lähe tarvis partikli ega korral, mida omaette alternatiivküsilause üldse ei kasutata. Neutraalses alternatiivküsimust sisaldavas ega-üldküsilases langeb rõhk alternatiividele. Viimaseid võib ühendada nii või kui ka ega.

Ega sa VAIBALE {või
ega} PADJALE ei istu?

- Istun küll, vaibale
- Istun küll, padjale
- Ei, ei istu

Verbi rõhutamine muudab ega-lause hoopis oletavaks (vt. 2.2.1) - kõneleja eeldab, et istumata jätmine on tõenäolisem kui istumine. Seejuures säilib ka alternatiivsus siseldav üldküsimus.

2.2. Eelistuslik üldküsilause

Küsimuste

(55) Kas Jüri lõhub puid?

(71) Jüri lõhub puid, eks ole?

eeltele vahel tähele pane järgmist erinevust. (55) teatab, et võimalik on nii see, et Jüri lõhub puid, kui ka see, et ta seda ei tee. Sama teatab ka (71), kuid lisaks sellele eeldab küsija, et esimene alternatiiv on tõenäolisem. Küsimusel (71) on niisilgi lisaele

poss (P) > poss (P̄)

(35)

Küsimust, millel on alternatiivide tõenäosust võrdlev lisaele, nimetame eelistusküsimuseks. Eelistavat üldküsimust võib olla kahte liiki: oletusküsimus, mille puhul

eeldatakse küsimusega esitatud (jaatava- või eitavavormilise) propositsiooni suuremat tõenäosust võrreldes selle eitusega (näited (71), (72), valem (35))

(72) Ega Jüri ei LÕHU ju puid?,
ja kahtlusküsimus, mille puhul eeldatakse küsimusega esitatud propositsiooni väiksemat tõenäosust selle eitusega võrreldes (vt. joon. 3, tab. 1):

(73) Kas Jüri puidki lõhub?

poss (\bar{P}) > poss (P).

(36)

Eelistusküsilause moodustub lause põhivormi või üldküsilause põhivormi baasil, mille juures eelistuslikkust väljendatakse süntaksi, leksika, intonatsiooni, semantika või teksti vahenditega. Eelistusküsimuse tunneb ära sellest, et eeldatavalt tõenäolisemale vastusele saab lisada küsija oletust kinnitava (Sul on õigus, Ära arvasid vms., vastupidisele aga Sul ei ole õigus, Eksid, Miks sa nii arvad? jne. Näiteks küsimuste (72) ja (73) puhul eelistab küsija vastust Jüri ei lõhu puid, mistõttu neile on mõlemale võimalik vastata Õigus, ei lõhu, Eksid, lõhub küll.

2.2.1. Oletusküsilause

Põhilisi elementaarseid lausetüüpe iseloomustavad järgmised tunnused.

I. Eks + verbiga algav propositsioon.

Eks puhu see tuul mõnusasti?

Eks aidanud ta oma õnnetusele ise kaasa?

Kui verb paikneb partiklist eemal, on sama koosseisuga lause väitlause.

Eks ta aidanud oma õnnetusele ise kaasa

II. Ega + eitav propositsioon, verb on rõhuline (72).

Ega ta täna ei TULE?

III. 'LP + või' vormis lausel on tendents oletuslikkusele.

Sa lähed ämma vaatama või?

IV. LP + jätk, jätk + LP. Järel-, aga ka eesasendis

esinevad jätkud eks, eks ju, õigus, tõsi, kas pole; eitavavormilises lauses ka ega ju, ega.

Sa sõidad täna ära, {
eks?
eks ju?
õigus?
tõsi?
kas pole?

Eks ju, sa sõidad täna ära?

Ega ju, sa ei sõida täna ära?

Härрад ei võta kauplustes kübarat peast, ega ju?

(VIE:124)

Ainult järelasendis esinevad jah ja ei, mis võivad liituda ka üldküsilause põhivormile.

Kas homme avatakse Sääse pood, jah?

Homme ei avata poodi, ei?

Jätk on vist ainus vahend hüüdlausest küsilause saamiseks.

Oh mis ilus ilm, {
ah?
eks?
kas pole?

V. LP, mis ei lange kokku neutraalküsilause vormiga. Samasõnastuslikust väitlausest eristab küsilauset tõusev intonatsioon (Tauli 1980:300).

Sa lähed ära?

Te ei tea? (KS:105)

Sa ei viinud lehmale heinu?

VI LP või üldküsilause põhivorm, mis sisaldab propositiooni tõenäolisust tähistavat lauselaendit. Küsija määrib väidab eksplitsiitselt propositiooni võimalikkust, selle eituse kohta aga ei ütle midagi. Selliste lauselaenditena esinevad muidugi, teadagi, õieti, arvatavasti, kuuldavasti, teatavasti, nähtavasti, ju ei lülitu kas- ja inversioonküsilauseisse, mis on eriti neutraalsed jah- ja ei-vastuste tõenäosuse suhtes.

Arvatavasti sõidab ta ära?

Ega te muidugi homme ei tule?

Te tulete ju kaasa?

*Kas tal hakkas värskes õhus midugi parem?

*Tulete te arvatavasti kaasa?

Väiksema tõenäolisusega oletavad võib-olla, ehk, äkki, viimaks, vahest, vist lülituvad ka kas- ja inversioonküsilauseisse.

Ta on ehk haigeks jäänud?

võib-olla

Kas ta on ehk

äkki

haigeks jäänud?

On ta

viimaks

vahest

VII. Üldküsilause põhivormis küsimus selle kohta, kas kõneleja järgib selliseid suhtlusnorme nagu tõenäakimine, positiivne suhtumine teisesse jne., on üldjuhul oletav, eelistades sotsiaalselt positiivset vastust.

Kas ma räägin õigust?

Eelivastus: - Räägid küll õigust

Ega ma ei valeta?

Seni vaadeldud tüüpidesse kuuluvad laused on neutraalsed või oletuslikud üldküsilauseid olenemata nende seosest kon-situatsiooniga. Real juhtudel tuleneb oletuslikkus aga lause seosest eelneva kontekstiga (tavaliselt vestluspartneri eelneva repliigiga), kõnesituatsiooniga või vestluspartnerite üldiste teadmistega.

VIII. Kontrollküsilause propositsioon tähistab konsta-teeringut, järeltust, tõlgendust või loogilist järgnevust millelegi konsituatsioonist teadaolevale. Küsimusega tahetakse saada propositsiooni oletatavale kehtivusele kinnitust. Kontrollküsilavust väljendav partikkel või või jätk mis, ah, ah et paigutatud lause algusesse.

Või mina said auhinna?

Ah et muudkui sõidate? (RK:190)

Mii küsielementidega kui ka ilma nendeta (ainult küsiintonat-siooniga märgitud) lauseis väljendavad kontrollivust sellised süntaktiliselt mitmeti funktsioneerivad sõnad nagu niisugis, siis, seega, tähendab, tõesti, ikka(gi), öeldisele või lause-

laiendile järgnev partikkel -ki. Kontrolliseos võib ka hoopis väljendama jääda, kui selle olemasolu tekstis niigi ilmne on.

Heli (solvunult, et Maa ja teda ei märka): Kas mu pluus ei meeldi sulle? (OT:230)

Lauses peituv oletus on tugevam, kui lause on ka vormi poolest väitlausele lähedane, ja nõrgem kas- jms. küsimustes.

Te ei olegi päris paiksed?

Te jätate	{	tõesti	perekonna maha?
		siis	
Tähendab,	{		jätate perekonna maha?
Järelikult			

Kas te jätate siis perekonna maha?

Kas te jätategi perekonna maha?

Kas te, tähendab, jätate perekonna maha?

Ega te siis ära ei sõida?

Ikka(gi) on oletuslauses rõhuline (Kas sa IKKAGI viisid raamatu ära?), rõhuta aga kahtluslauses (Kas sa ikka VIISID raamatu ära?).

Nii oletust kui ka kahtlust (sedamööda, kuidas konsituatsioon võimaldab) võivad väljendada ka laiendiga tõesti kas- ja inversioonküsilause. Kui oletava lause propositsioon tähistab kõnelejaga või talle lähedaste isikutega toimuvat sündmust, väljendab küsilause ühtlasi üllatust ja küsija hinnangut sündmusele kategooriaals 'meeldib - ei meeldi'. Suhtumine võib ilmne olla lause sisust või konsituatsiooni toetusel.

Jäid mul tõesti kõik kondid terveks?

Olen ma tõesti kolm ribi mürdnud?

Kui see aga ei nähtu, on lausel tendents väljendada tõenäosema propositsiooniga tähistatu ebaseadmisust selle eitusega võrreldes. Näiteks oletuslausel On mul tõesti kiire? ilmneb, et küsijale meeldiks, kui kuulajal ei oleks kiire, Lähed sa tõesti ära? - et ta ei läheks, Kas sa tõesti ei lähe koju? -

et ta läheks koju.

Oletav kontrollküsimus võib sõnastuda ka nagu väitlause ühendatud, järeldav vm. osalause (algab sidenditega nagu ja, ega, nii et, et), mis haagib küsilause propositsiooni usutava jätkuna või järeldusena eelneva konteksti või situatsiooni külge.

/Me istusime koolis ühes pingis./

- Ja sina kirjutasid talle kirjandeid?

- Ega viitsinud kumbki õppida?

- Nii et sa tunned teda üsna hästi?

- Et saaksite koos tundi segada?

Oletusküsimusena võib funktsioneerida ka väitlause, kui tema suhtes kehtivad küsimissituatsiooni tingimused (näiteks kui on ilmne, et kõneleja ei või propositsiooni kehtivust teada, vaid ainult oletada, küll aga teab seda kuulaja).

Oletuslikkust väljendatakse enamasti leksikaalselt.

/Ma tulen eksamilt./ - Said vist viie.

Belisvastus: - Jah

Oletusküsilausele ei saa lisada või + eitust nagu neutraalküsilausele.

*Arvatavasti sõidab ta ära või ei?

Oletusküsilause erineb neutraalküsilausest ka selle poolest, et teda võib nagu väitlausestki laiendada hinnanguga kategooriasis 'hea - halb', 'meeldiv - ebameeldiv'.

Õnneks saabus abi õigel ajal

Õnneks ta vist siiski tuleb?

Kahjuks ei jätku mul auto ostmiseks raha, jah?

Sellist hinnangut saab anda ainult sellele, mis vähemalt tõenäoliselt kehtib, aga mitte sellele, mis võib ühevõrra nii kehtida kui mitte kehtida.

*Kas ta õnneks tuleb?

2.2.2. Kahtlusküsilause

Kahtlusküsimust väljendavad järgmised lausetüübid.

I. Eitavavormiline kas- või ega-üldküsilause, kus verbi-
fraasi laiendab mitte. Selisvastus väidab jaatavat propositi-
siooni.

Kas me ei ole mitte kohale jõudnud?

Selisvastus: - Oleme

küll kohale jõudnud

Ega ta mitte ülikooli ei astunud?

II. Eitavavormiline kas- või ega-üldküsilause laiendiga
võib-olla või ehk.

Kas me ei ole { võib-olla kohale jõudnud?
 ehk

Ega siin ehk külm ei ole?

III. Eitavavormiline ega-lause, kus verbifraasi laiendab
ometi.

Ega meile ometi täna külalisi ei tule?

Ega ometi-kahtlusküsilausel on nagu kas tõesti-oletusküsi-
lauselgi tendents viidata kõneleja hinnangule. See, kas talle
meeldiks rohkem vastus, mida ta ise tõenäolisemaks peab, või
vastupidine, võib ilmuda lausesisu või konsituatsiooni põh-
jal. Lauses Ega mul ometi kõik kondid terveks ei jäänud?
avalduv lootus, et kõnelejal on õnnestunud säilitada terved
kondid. Kui lause sisuline külg midagi ette ei ütle, langeb
sümpaatia eitavavormilise propositatsiooniga tähistatud, vähem
tõenäolisele sündmusele.

Ega sa ometi ära ei lähe? (Karta on, et lähed,
aga mulle meeldiks, kui ei läheks.)

Ega sa ometi siia ei jää? (Karta on, et jääd, aga
mulle meeldiks, kui ei jääks.)

IV. Jaatava põhivormiga üldküsilause, kus verb on lause
lõpus ja öeldisrühma mitteverbaalset osist rõhutab partikkel
-ki või ka. Usutavamaks peetakse eitavat vastust.

Kas ta aru ka sai? (VR:53)

Kas ta kõrgustki hüppab?

Kas ta kojugi jõuab?

Ki-ga lause ilma verbi lõppasendita võib väljendada sõltuvalt
kontekstist nii kahtlevat üldküsimumust kui neutraalset eriüld-

küsimust (vt. 3.1), vrd.

/Jaak pole täna vormis./

- Kas ta hüppab kõrgustki? (Vaevalt, et ta kõrgust hüppab.)

/Jaak on täna heas vormis./ - Kas ta hüppab kõrgustki?

Verbile järgneb -ki ka neutraalses kontrollküsilause (Kas ta hüppabki kõrgust?).

V. Küsielemendita lause, mida väitlausest eristab ainult intonatsioon; lause alguses on ebatoonilisust märkiv lauselaiend vaevalt, verb paikneb lause lõpus.

Vaevalt ta sinna läheb?

VI. Üldküsilause põhivorm, mis sisaldab vastupidist polaarusust. On olemas rida sõnu ja sõnaühendeid, mis saavad esineda ainult eitavais või ainult jaatavais väit- ja käsklauseis (Mittwoch 1976:35; Baumert 1976:148). Negatiivse orientatsiooniga on näiteks ajale viitavad enam ja veel; Ta ei tule enam, Ma ei taha enam/veel süüa, Ära enam oota, Nii vara ta veel süüa ei taha, mis samatähenduslikena ei sobi lauseisse *Ta tuleb enam, *Ma tahan enam/veel süüa, *Oota enam!, *Ta tahab nii vara veel süüa. Neil sõnadel on ka positiivse orientatsiooniga variandid enamgi (samamoodi funktsioneerib ka rohkemgi) ja veel(gi), mis ei viita enam ajale, vaid üknes kvantumile: Ma võin enamgi (rohkemgi) süüa, Ma tahan veel natuke süüa, Tal läheb veel(gi) aega, vrd. *Ma ei või enamgi (rohkemgi) süüa, *Ma ei taha veel natuke süüa, *Tal ei lähe veel(gi) aega. Mõlemal on ka neutraalsed variandid: kvantitatiivne enam (rohkem) ja lauselaiendina rõhutav veel: Tänavu tuleb lund enam (rohkem) kui mullu - Tänavu ei tule lund enam (rohkem) kui mullu; Sina veel andsid talle raha - Sina veel ei andnud talle raha. Negatiivse orientatsiooniga polaarsõnad ja -sõnaühendid on veel näiteks ealeski, ialgi, üldse, sõrmeotsagi liigutama. Positiivselt on orienteeritud juba (Siin kord juba käidi - *Siin kord juba ei käidud), hoopis (Ta läks hoopis ära - *Ta ei läinud hoopis ära), kenasti (Ma sain selle töö kenasti valmis - *Ma ei saanud

seda tööd kenasti valmis), paljuku minema, suurt tööd ära tegema.

Üldküsilauses võib kasutada nii samapidise orientatsiooniga polaarrüksusi (jaatavas lauses positiivse, eitavas lauses negatiivse orientatsiooniga) kui ka vastupidiseid. Esi-
mesel juhul jääb küsilause põhivormile omane neutraalsus püsima. (Kas ta enam ei tule? Kas tal läheb veel palju aega? Kas ta läheb hoopis ära? Kas siin kord juba käidi?) Vastupidise orientatsiooniga polaarrüksus muudab aga küsimuse kahtlevaks. Kui jaatavavormilises lauses on negatiivse orientatsiooniga üksus, annab see märku eitava vastuse eelistamisest.

	enam	
Kas ta	üldse tuleb?	Elisvastus: - (Õigus,) ei tule
Kas sa oled tema	heaks sõrmeotsagi liigutanud?	
Kas enam	oodata?	Elisvastus: - (Õigus,) ära enam oota

Positiivse orientatsiooniga üksus eitavavormilises lauses viitab jaatava vastuse eelistamisele.

Kas ei lähe paljuku nii tihti ahju kütta?
Kas ta ei läinud hoopis ära?
Kas siin kord juba ei käidud?

Kvantorsõnade puhul hakkab mõjuma veel üks tendents. Nii positiivse üldisuskvantori puhul, mida keeles väljendavad alati, igal juhul, tingimata, kui ka negatiivse puhul, mille vasted keeles on ealeski, ialgi, mitte kunagi, üldse, mitte mingil juhul, kaldub küsija eelistama vastust, mis propositsiooni nii absoluutse kehtivuse tagasi lükkab.

Kas sa ei tohi üldse magusat süüa?
Kas direktor on alati nii kuri?
Ega direktor alati nii kuri ei ole?
Kas see haigus lõpeb igal juhul surmaga?

Vastuolu lause ja polaarrüksuse orientatsiooni vahel neis lauses ei ole, nii et eespool kirjeldatud asjaolud neist kahtlusküsimusi ei tee.

Elisvastus seisneb siin propositsiooni kehtivuse üldi-

suskvantori eitamises ja lisaks ka selle asendamises olemas-
olukvantoriga.

- Mõnikord tuli
- Natuke tohin
- Mitte alati, vahete-
vahel

Kvantorite sellise toime võivad konsituatsioonimõjurid
seisema panna. Kui üldisus ja mitteüldisus on viimaste põhjal
võrdvõimalikud, on küsimus neutraalne.

/Nii kui ma maiustan, lähen ma kärna./ - Kas sa
ei tohi üldse magusat süüa?

/Kõik me oleme direktori käest võtta saanud./

- Kas ta on alati nii kuri?

/Siberi katk tegi omal ajal maa inimestest tüh-
jaks./ - Kas see haigus lõpeb igal juhul surmaga?

Kui konsituatsioon kinnitab üldisuse suuremat tõenäosust, on
kontrollküsimus koguni oletav.

/Nii kui ma natukenegi maiustan, lähen ma kärna./

- Kas sa ei tohi üldse magusat süüa?

Eelivastus: - Ei tohi
jah

Analoogiliselt leksikaalsetele polaarrüksustele toimivad lau-
seliikmed, mis esinevad eitavas ja jaatavas ümbruses erinevas
vormis. Nii saab sihitis olla eitavas lauses ainult osastavas,
jaatavas aga nii osastavas, omastavas kui nimetavas käandes.
Täissihitis eitavavormilises küsimuses viitab jaatava vastuse
oletamisele.

Kas isa ei toonud sulle uue palitu?

Osastavaline sihitis jaatavas küsilauses, kus mingitel seman-
tilistel põhjustel peaks olema täissihitis, võib anda märku
eitava vastuse eslistamisest: /Isa jõudis lõpuks pärast pal-
gapäeva koju./ - Kas ta sulle unt palitut tõi?

Reeglipärane sihitis ei viita mingile eelivastusele.

Kas isa tõi sulle uue palitu?

Kas isa ei toonud sulle unt palitut?

Millise suunitluse võtab küsimus aga siis, kui vastu-

pidised polaarüksused lülituvad muude tunnuste poolest eelistuslikku lausesse?

Kahtlusküsimuses nad võimendavad kahtlust.

Kas ahvide seas kasvanud lapsest enam inimest saab?

Kas ta enam tulebki?

Kas viieaastaselt ei ole veel vara kooli minna?

(Siin on kahtlus tingitud propositsiooni vastuolulisusest, millest allpool juttu tuleb.)

Oletusküsilause muudavad nad oletavast kahtlevaks.

Kas ta võib-olla hoopis ära ei sõitnud?

Kas ta hoopis ära ei sõitnud, kas pole?

Eelisevastus: - (Õigus,) sõitis küll

Mitte-eelisevastus: - (Eksid,) ei sõitnud

VII. Sisuliselt vastuoluline üldküsilause. See semantiline moodus on küsimuse kahtlevaks muutmisel kõige levinum. Kui lausega esitatud propositsioon on kas semantilistel, loogilistel, üldteadmistest või konsituatsioonist tulenevail põhjustel vastuoluline või koguni vasturääkiv, siis käsitatakse seda ka väheusutavana. Kui ta aga lausa usutamatu on, siis on küsilause juba retooriline ega küsi enam midagi, vaid väidab vastupidise propositsiooni kehtivust: Kas tiigriga ühes puuris istuda on naljaasi? Kahtlusküsilause on vaheaste neutraalse, P ja \bar{P} võrdvõimalikeks pidava, ja retoorilise, P võimatust ja \bar{P} paratamatust väitva küsilause vahel: kahtlusküsimus peab \bar{P} suuremal või vähemal määral tõenäolisemaks kui P (vt. joon. 3). Kahtleva ja retoorilise küsilause vahel pole teravat piiri: see, mis ühes kontekstis on tõenäoline, võib teises osutuda ainuvõimalikuks.

Kas sa ligimesearmastusest võõra risti enda kanda võtad? (OT:226)

Kas pole tore sünnipäevalaps olla?

Kas korralik töötaja joob töö ajal?

/Nii et lähete lõunasse tiibu ripsutama, jah?/

Kas siin enam keni tüdrukuid ei ole? (RK:190)

VIII. Üldküsilause põhivorm, mille propositsioon tähistab suhtlusnormide rikkumist. Küsimus selle kohta, kas küsija rikub selliseid norme nagu tõerääkimine, heasoovlikkus jm. positiivne suhtumine, on üldjuhul kahtlev või koguni retooriline ning eelistab sotsiaalses mõttes positiivset vastust.

Kas ma valetan? Eelisvastus: - Ei valeta

Kas ma ei räägi õigust? - Räägid küll

Kas ma sulle halba soovin? - Ei soovi

Kas ma ei andnud talle head nõu?

- Andsid küll

Edasi vaatleme lauseid, mille kahtlevus on konsituatsioonisidus, s. t. küsija kahtleb eelnevast kontekstist või situatsioonist järelduvas.

IX. Üldküsilause põhivorm, mis sisaldab rõhulise verbi juures rõhulisiendit ikka(gi).

Kas see ON ikka seltses korter?

ASTUSID sa ikkagi ülikooli?

X. Kontrollküsilause, millel on samad tunnused kui oletaval kontrollküsilausel, on kahtlev, kui ta toob esile järelduses või esinenud väites peituva vastuolu.

/Ei saa nii praktiliselt suhtuda asjadesse, kui armastad./ - Tuleb siis elusse suhtuda teoreetiliselt? (JK:50)

/Ma saatsin ta rongi peale./ - Ja jätsid kasutamata juhuse jaama taha õllebaari sisse astuda?

Kahtlev on kontrollküsilause ka siis, kui ta esitatakse asjaolu kohta, mille kehtivust konsituatsioon peaks olema juba piisavalt kinnitanud. Küsimus oleks lihtsalt ülearune, kui küsija selles näiliselt kindlas asjaolus ei kahtleks, vaid sellega nõus oleks.

/Elu koosnebki valest ja tõest. Oska valida!/-
Ja sina oskad? (JK:49)

/Selguse mõttes peame talle vist veel ühe selle
maja asja ära rääkima./ - Kas ta siis ei tea?

(VR:47)

Kas ta tõesti ei tea?
 Järgnevas näites kombineeruvad mõlemad kahtlustegurid:
 /Te tegutsete täna siin uskumatu pingega...
 Harutate ikka lahtisi otsi?/ Ons neid nii hirmu-
 äratavalt palju? (AL:65)

Vasturääkivust eelneva konteksti suhtes näitab vastandav
 sidesõna kuid, aga, ent, mis koordineerib osalausekujulise
 küsimuse eelneva tekstiga.

Aga kas ta ei tea?
 Kuid on see kindel?
 Tekstiseos võib jääda ka implitsiitseks:
 /Kell on kaksteist ja väina tuled nüüd tööle./ Kas
 sa pole hiljaks jäänud?

2.2.3. Eelistusküsilause erijuhud ja potentsiaalsed vastuslause

Nii oletus- kui ka kahtlusküsilause võib omakorda sisal-
 dada eriküsimust

Sa võib-olla ootad kedagi?
 Aga sa ometi kedagi oota?,
 alternatiivküsimust
 Sa ehk OOTAD Marit või Malet?
 Aga sa ometi Marit või Malet ei oota?
 Mõlemas liigis on võimalik kaalutlusküsimus.
 Võib-olla veel oodata?
 Kas enam oodatagi?

Erinevalt oletusküsilausest saab jaatavavormilisele
 kahtlusküsilausele mõnikord lisada või + eituse, seda koguni
 loomulikumalt kui neutraalküsilausele. Nii tõuseb esile jaa-
 tava propositsiooni taga peituv eituse eelistamine.

Kas ta enam üldse tuleb või ei tulegi?
 Kas sa oled tema heaks sõrmeotsagi liigutanud
 või ei ole?
 Oled sa täna silmigi pesnud või ei ole?

Nagu neutraalsele (vt. 2.2.1), nii ka eelistusküsilausele võib vastata 1) jaatava või eitava propositsiooniga, 2) jaatus- või eitusfraasiga, 3) mõlema kombinatsiooniga. Jaatus- ja eitusfraas ei väljenda siin aga mitte nõustuvust küsilause esitatud propositsiooniga, vaid eelisvastusega. Eelisvastuse propositsioon võib olla eitav või jaatav - oletusküsimuse puhul samapidiselt, kahtlusküsimuse puhul vastupidiselt küsilausele. Seetõttu on kaheosaliste vastuste komplektid ühesugused nii jaatavat propositsiooni oletavail kui eitavas kahtlevail küsimustel, mis mõlemad eelistavad jaatava propositsiooniga vastust. Sama kehtib ka eitust eelistavate (eitust oletavate ja jaatuses kahtlevate) küsimuste puhul. Selgituseks vt. tabel 3, vrd. tabel 2. Erinevalt neutraalküsilausest saab kõigi eelistusküsilausete puhul eitusfraasiga väljendada mitterõustumist.

Mari vist ei tule? - Ei, tuleb küll

Mari vähevalt tuleb?

Eitust oletava küsilausega nõustumisel saab ei abil ka vastuse propositsiooni eitavust esile tõsta.

Mari vist ei tule? - Jah, ei tule

- Ei, ei tule

Vastus võib piirdudagi eelisvastuse kinnituse või kummutusega, ainult et jah ja ei üksinda kasutamine on kahemõttelisuse tõttu piiratud. Ainult jaatava oletusküsilause vastuses väljenduvad nõustuvus ja propositsiooni enda jaatavus-eitavus ühtmoodi ja on selge, et

Mari vist tuleb? - Jah ↔ Jah, tuleb

- Ei ↔ Ei, ei tule

Sul on/ei ole õigus-tüüpi kinnitused-kummutused võivad aga vastuseks piisata.

Mari ei tule ju, ega ju? - Sul on õigus ↔ Ei tule

3. ERIÜLDKÜSILAUSE

3.1. Neutraalne eriüldküsilause

Loogiline esitus: $?(nec P(a)) \leftrightarrow ?(nec P(\underline{a\bar{a}})) \leftrightarrow$
 $\leftrightarrow ?(nec P(a) \vee nec P(\bar{a}))$ (23)

Eels: $nec P(\underline{a\bar{a}}) \leftrightarrow nec P(a) \vee nec P(\bar{a}) \leftrightarrow$
 $\leftrightarrow poss P(a) \& poss P(\bar{a}) \leftrightarrow$
 $\leftrightarrow (nec P(a) \& nec \bar{P}(\bar{a})) \vee (nec \bar{P}(a) \& nec P(\bar{a}))$

Potentsiaalvastused:

1) $nec P(a) \& nec \bar{P}(\bar{a})$ (25)

2) $nec \bar{P}(a) \& nec P(\bar{a})$ (26)

3.1.1. Küsimus eeldab propositsiooni kehtivust, välja arvatud selle küsimusaluse osa a . Propositsiooni kehtivuse eeldamine ilmneb eeldest kujul $nec P(\underline{a\bar{a}})$ - olgu küsimusaluse komponendi väärtuseks a või mitte- a , P on ikka paratamatu. Neutraalse küsimuse puhul peetakse propositsiooni $P(a)$ võrdvõimalikuks propositsiooniga $P(\bar{a})$.

Esitame võrdluseks üldküsilause (74) ja sama propositsiooniga eriüldküsilause (75) ... (78).

(74) Kas sa emale lilli viisid?

(75) Kas sa viisid emale lilli/LILLI?

(76) Kas sa viisid lilli emale?

(77) Kas sa viisid EMALILE lilli?

(78) Kas SINA viisid emale lilli?

Propositsiooni küsimusaluse komponendi, küsimustuuma toob esile lauselõpupositsioon ja esiletõsterõhk. Eriüldküsimusele ei saa lisada või ei, või mitte, küll aga või muu, või keegi teine vms. Parafraseerime lauset (76).

*Kas sa viisid lilli emale või mitte?

Kas sa viisid lilli emale või kellelegi teisele?

Kellele sa lilli viisid, kas emale või kellelegi teisele?

Kui lilli sai keegi teine, siis tuleb vastata ka, kes. Tegelikult kommunikatsioonis tavaliselt ei piisa eitavast vastusest

(valem (26)), vaid üldjuhul tuleb ä-le lisada ka komponendi tegelik väärtus. Eriüldküsimas sisaldab eriküsimust, nagu ilmneb parafrasist Kas sa viisid lilli emale või kellelegi teisele, ja kui, siis kellele? Küsimuse (76) potentsiaalvastused on näiteks

- Jah, emale
- Ei
- (Ei,) sõbrannale
- (Ei,) tädile
- (Ei,) pruudile

jne.

Eriüldküsimust ei esitata niisil mitte lihtsalt selleks, et teada saada, kas propositsioon antud kujul vastab tõele või mitte. Selle jaoks on olemas üldküsimus. Eriüldküsimusega tahetakse ühtlasi teada saada, kas propositsioon vastab tõele küsimusega väljapakutud või mingis teistsuguses koosseisus. Viimasel juhul on potentsiaalvastuseid määramata hulgal: eitusega kaasneb piiramatult jaatavaid-täpsustavaid vastuseid. Viimastest esitame loomulikult vaid mõne üksiku näite. Küsimuse (78) potentsiaalvastused on

- Jah, mina
- Ei, minu naine
- Ei, Jüri viis

Eriüldküsilause tuumaks võivad olla mitmesugused lauseosad: /Ja kas mina ei saakski siis üldse neid lilli noppida?/ - Kas sina mürdsid peenralt kõik lilled? (VK) Saadab ta ka teid turistide juurde? (ER:43) Kas ta on varemgi öösiti ära olnud? (AL:55) /Sõber Tartust teab nüüd ka meie saladust./ Kas sa kirjutasid talle? Kas täna on seitsmeteistkümnepäev? Kas te olete kirjanik? (RK:171) Heli, kas sul on kõne ka hästi peas? Kas panid ka ilusad sõnad ritta? (OT:235)

Kui lause infostruktuuris on teemaks kogu propositsioon, mis on selnevast tekstist teada, võib propositsiooni reemaks ja ühtlasi küsimustuumaks olla mingi üksik tähendusjoon, näiteks perfektliivsus või kvantor: /Tiina lahendab matemaatikaülesandeid./ - Kas ta neid ära ei ole lahendanud? Kas ta

lahendab neid kõiki?

Eriüldküsimus vormistub nagu üldküsimus, lisandub ainult küsimustuuma esiletõstmine intonatsioon, rõhu, lauselõpu-positsoon, rõhupartiklite ka, -ki või rõhulaiendite ikka(gi), siiski, hoopis(ki), hoopistükis, pigem, just abil.

Eriüldküsilause hulka ei kuulu need, kus rõhutavad, elemendid väljendavad üldküsilause eelistuslikkust (vt. 2.2). Mõningates lausetüüpides on homonüümia siiski olemas. Esiletõsterõhuta kas+LP- ja LP+või-lauseis on tuuma piirid määrata: küsimus võib käia nii lauselõpulise komponendi kui kogu propositsiooni kohta. Esimesel juhul on tegemist eriüldküsilausega, teisel juhul üldküsilausega. Näiteks küsilause (75) puhul sõltub juba konsituatsioonist ja ka koguni vastaja suvast, kumba järgmistest vastusekomplektidest eeldatakse:

Kas sa viisid emale lilli?	} 1) - Viisin küll
Sa viisid emale lilli või?	
	2) - Lilli jah
	- Ei, männioksi
	- Ei, kommi

Kindlalt eriüldküsilause hulka kuuluvad need, mille propositsiooni igaühe teadmised eeldavad: Kas te olete kirjanik? Kas täna on esmaspäev? Kas sa elad Tartus? (olgu Tartus või mujal, aga kusagil peab inimene elama). Üld- ja eriüldküsilause piiril paiknevad öeldisega lõppevad laused nagu Kas Mari õmbleb?, mis on tõlgendatavad nii 'Kas Mari õmbleb või ei?' kui 'Kas Mari õmbleb või teeb midagi muud?'.

Partikliga -ki laused võivad samuti vormistada nii kahtlevat üldküsimust kui neutraalset eriüldküsimust. Üheselt eriüldküsimuse tuuma märgib -ki, mis järgneb lause alusele või lausesisese verbi eelsele lauseliikmele.

Kas sinagi päevitasid enda pruuniks?

Päevitasid ehk sinagi enda pruuniks?

Kas Juseki hüppas kõrgust?

Kas meilegi tuleb kevad?

Kahemõttelised on ka kvantorsõnaga laused. Kvantorsõna tõmbab endale rõhu sõltumata sellest, kas küsimustumaks on

teda sisaldav fraas (eriüldküsimus) või kogu propositsioon (üldküsimus). Kui eriüldküsimuse tuuma ei tooda esile täiendavate vahenditega

Kas oma supi sõid kõik ära?

on lause

Kas kõik sõid oma supi ära?

parafraseeritav nii üld- kui eriüldküsilausepäraselt:

Kas kõik sõid oma supi ära või ei?

Kas oma supi sõid ära kõik või mitte kõik (mõned või ei üheski)?

Eriüldküsilausele võib olla ka üle ühe küsimustuum:

/Emale toodi palju lilli./ - Kas sina tõid

krüsanteemid?

Kontekst võib küsilausest elliptiliselt välja jätta kõik peale reema. Üldküsilauses säilib minimaalselt öeldis: Tuled? Eriüldküsilauses säilib minimaalselt küsimustuum.

/Kuhu ta läks? - Välja./ - Tibutotsiga? (KS:128)

/Mina helistasin talle kell kuus kolmkümmend./ -

Siia? (AL:47)

Määramatuks jääb sellise lause küsivus nagu

/Kõik lapsed magavad./ - Aga Juku?

See võib olla nii eriüldküsimus tegevuse ja agendi kohta (Aga kas Juku ka magab?) kui ka eriküsimus Juku tegevuse kohta (Aga mida Juku teeb?).

Eriüldküsilause võib lahutada eriküsilauseks ja elliptiliseks eriüldküsilauseks:

Kes sul seal on? Isa-ema? (JK:31)

Millal te teda viimati nägite? Hommikul? (AL:37)

Kaalutlusküsimus on näiteks

Kas osta	{	hoopis	
pigem		kasukas?	- Osta
just			- Ei, osta televiisor

3.1.2. Eriküsimust sisaldav eriüldküsilause

Eriüldküsilause eitavaale vastusele tuleb lisada ka õige jaatav vastus. Kui aga küsimustuum on umbmäärase tähendusega, oodatakse sellele täpsustust nii eitavas kui jaatavas vastuses.

Kas te olete seal juba ammu? (RK:163)

- Jah, viisteist aastat

- Ei, pool aastat

Kas teie rong läheb varsti? (RK:163)

- Jah, tunni aja pärast

- Ei, alles hommikul

Siingi võib täpsustusele eelnev jaatav või eitav vastus ära jääda, eriti juhul, kui vastaja ei pea vajalikuks täpsustada, kas pakutav väärtus jääb määramispiirkonna ('ammu...mitte ammu', 'varsti...mitte varsti') ühte või teise otsa või hoopis keskele.

- Viis aastat

- Poole tunni pärast

On teil suur korter?

- Kaks tuba ja köök

(JK:31)

3.2. Elistuslik eriüldküsilause

3.2.1. Oletusküsilause

Eriüldküsimuse eeldete (24) lisandub eele

poss (P(a)) > poss (P(\bar{a})), (37)

s. t. väärtusega a propositsiooni on peetud tõenäolisemaks kui mõne muu väärtusega propositsiooni. Seda näitab ka lause vormistus: kogu lausele rakenduvad oletuslikkuse tunnused samamoodi nagu üldküsilausegi puhul:

Te olete direktori sekretär, jah? (AL:31)

Kas sinuga ma rääkisingi läbi telefoni? (AL:53)

/Otsitakse taga meeskodanikku.../ - Aga äkki olen

mina see? (RK:183)

Oletusküsilause sisalduva eriküsimuse võib ekspllitseerida
või mis.

See siin ongi paks Margareeta, või mis?

Eelisvastus: - On küll

Mitte-eelisvastus: - * Ei ole

- Ei (ole), see on Kiek in
de Kõk

3.2.2. Kahtlusküsilause

Lisandub eele

poss (P(\bar{a})) > poss (P(a)) (38)

Kahtlust väljendavad samad vahendid mis üldküsilause
pühul. Tegelikus kasutuses tuleb kahtlev eriüldküsilause
harva ette.

Kas 'sa oled tulnud tööle magama?

Eitavavormilises lauses eelneb küsimustunumale eituspartikkel
mitte.

Kas mitte sina ei käinud minu peale kaebamas?

Kas su vend mitte aretiks ei õpi?

Eelisvastus: - (Jah,) õpib
küll

Mitte-eelisvastus: - * Ei
õpi

- Ei, ta õpib defektoloogiks

- Ei, lauluõpetajaks

Küsimustunuma võivad lülituda kahtlust väljendavad, po-
laarsed kvantorsõnad: positiivse orientatsiooniga üna, lii-
ga, päris, natuke, mis eitavavormilises lauses väljendavad
jaatavavormilise vastuse eelistamist, ja negatiivse orientat-
siooniga iga, kõik, igauks, mis jaatavavormilises lauses väl-
jendavad eitavavormilise vastuse eelistamist.

/Aga kell on juba kolm läbi./ Kas see ei ole
üna veider aeg küllaminekuks? (VIE:123)

Ega sul äkki {natuke
liiga suurejoonelised plaanid ei
ole?

Kas tõesti peitub don Juan igas prantslases?

4. ALTERNATIIVKÜSILAUSE

4.1. Üldalternatiivküsilause

Loogiline esitus: $(\text{nec } P_1 \vee \text{nec } P_2 \vee \dots \vee \text{nec } P_n) \quad (39)$

Eele: $\text{nec } P_1 \vee \text{nec } P_2 \vee \dots \vee \text{nec } P_n \leftrightarrow$

$\leftrightarrow \text{poss } P_1 \& \text{poss } P_2 \& \dots \& \text{poss } P_n \quad (40)$

Potentsiaalvastused:

1) $\text{nec } P_1 \& \text{nec } \bar{P}_2 \& \dots \& \text{nec } \bar{P}_n$

2) $\text{nec } \bar{P}_1 \& \text{nec } P_2 \& \dots \& \text{nec } \bar{P}_n$

...

n) $\text{nec } \bar{P}_1 \& \text{nec } \bar{P}_2 \& \dots \& \text{nec } P_n$

n+1) $\text{nec } P_1 \& \text{nec } P_2 \& \dots \& \text{nec } P_n$

...

$2^n - 1$) $\text{nec } P_1 \& \text{nec } P_2 \& \dots \& \text{nec } P_n \quad (41)$

Küsimus esitab vähemalt kaks võimalikku propositsiooni ja nõuab nende seast tegelikult kehtiva valimist. Kuigi alternatiivide arv n pole põhimõtteliselt piiratud, piirdu- takse tegelikus keelekasutuses tavaliselt kahe võimaluse väljapakumisega.

Kas inimesed usuvad pimedalt AU-8 sisse või on sel tõesti tervistav toime?

Sisuliselt peavad alternatiivid muidugi kõrvutatavad olema - kuuluma mingis mõttes ühte klassi, omama nii ühis- kui eri- tunnuseid. Siin on jämedais joontes ühistunnuseks AU-8 populaarsuse põhjendus, eritunnusteks selle väärtused: pime usk ja tervistav toime.

Loogika, väitlause puhul ehk ka keel eristab ranget ja mitteranget disjunktsoonivahekorda alternatiivide vahel. Näiteks küsimusele Mida Mari rannas teeb? võib vastusena järgneda nii väitlause Ta kas supleb või võtab päikest, mis peab võimalikuks ainult ühte neist kahest tegevusest, kui ka lause

Supleb või võtab päikest,

mida võiks käsitada ka mitterangelte alternatiivsena, nii üht tegevust kui mõlemaid koos lubavana. Küsilause vorm sellist

vahet kindlasti ei tee. Alternatiivküsilause paistab oma põhiolemuselt olevat välistav, mitte üle n vastuse eeldav.

Kas sa said eksamil läbi või pead selle uuesti tegema?

- Sain läbi

- Pean uuesti tegema

Kui alternatiivid üksteist sisuliselt ei välista, võiks alternatsioon olla ka mitterange. Eesti keele kõnelejad (kas kõik või enamik neist, seda ei julge autor väita) ootavad nähtavasti selliseki küsimuse esitamisel ühe, mitte mitme võimaluse väljavalimist.

Kas Mari supleb või võtab päikest?

- Supleb

- Võtab päikest

- ?Nii ühte kui teist

Et propositsioonidevaheline alternatiivsus vormistub liitlausena, mis käesolevas töös vastluse alla ei kuulu, siirdume järgnevalt erialternatiivsuse vaatlemisele.

4.2. Erialternatiivküsilause

4.2.1. Neutraalne erialternatiivküsilause

Loogiline esitus: $?(nec P(a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n)) \Leftrightarrow$
 $\Leftrightarrow ?(nec P(a_1) \vee nec P(a_2) \vee \dots \vee nec P(a_n))$
 (42)

Eele: $nec P(a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n) \Leftrightarrow$
 $\Leftrightarrow nec P(a_1) \vee nec P(a_2) \vee \dots \vee nec P(a_n) \Leftrightarrow$
 $\Leftrightarrow poss P(a_1) \& poss P(a_2) \& \dots \& poss P(a_n)$
 (43)

Potentsiaalvastused

1) $nec P(a_1) \& nec \bar{P}(a_2) \& \dots \& nec \bar{P}(a_n)$

2) $nec \bar{P}(a_1) \& nec P(a_2) \& \dots \& nec \bar{P}(a_n)$

...

n) $nec \bar{P}(a_1) \& nec \bar{P}(a_2) \& \dots \& nec P(a_n)$

$$\begin{aligned}
 & n+1) \text{ nec } P(a_1) \ \& \text{ nec } P(a_2) \ \& \dots \ \& \text{ nec } \bar{P}(a_n) \\
 & \qquad \qquad \qquad \dots \\
 & 2^n-1) \text{ nec } P(a_1) \ \& \text{ nec } P(a_2) \ \& \dots \text{ nec } P(a_n) \\
 & \qquad \qquad \qquad (44)
 \end{aligned}$$

4.2.1.1. Nagu ilmneb eelde esitusest nec $P(a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n)$, eeldab küsimus propositsiooni paratamatut kehtivust, probleem seisneb vaid selles, milline küsimustuumas pakutud väärtustest tegelikult õige on. Siingi pakutakse tavaliselt välja kaks teineteist välistavat alternatiivi. Neutraalküsilause puhul peetakse neid võrdvõimalikeks. Näiteks küsimusega

Kas sul on kodus ema või isa?

eeldatakse, et vähemalt üks neist kahest on kodus, ilma et kumbagi kodus viibimine ootuspärasem võiks olla. Potentsiaalvastused on

- Ema
- Isa
- ?Mõlemad

Kui aga eeldatakse ka võimalust, et propositsioon ühegi alternatiivi puhul ei kehti, lülitub alternatiivküsimus üldküsimusse: kas propositsioon kehtib ja kui, siis millise alternatiivi puhul (vt. 2.1.3)? Üldküsimuses sisalduv alternatiivküsimus kaldub olema mitterange, kui eeldatavad propositsioonid üksteist sisuliselt ei välista - Mõlemad on kodus on siin täiesti ootuspärane vastus.

- Kas ema või isa on kodus?
- Ema on
 - Isa on
 - Mõlemad on
 - Ei ole (kumbagi)

Alternatiivküsimuse tuumaks võivad olla mitmesugused lauseliikmed: Kas sa ootad ema või isa? Kas sõidame või läheme jalgsi? (VIE:130) Kas katselendur oli erandnähtus või tüüpiline praegustele, 1985. aasta inimestele? (OK:298)

Erialternatiivküsilause sarnaneb eriüldküsilausele, ainult et küsimustuumaks on kaks või rohkem või abil rinnas-

tatud, samas funktsioonis lauseliiget. Välistava alternatiivküsümuse vormistamiseks kasutatakse ka eriküsilausest küsifraasiga kumb (valik toimub kahe alternatiivi vahel) või milline neist. Millist alternatiivide loendit need substitiivid asendavad, peab eelnevast tekstist teada olema.

/Naine virutas mehele või mees naisele - ja ongi kõik!/- Kumb versioon tundub teile tõenäolisem?

(AL:19)

/Keeltekoollis õpetatakse inglise, saksa, prantsuse, rootsi, soome, vene ja eesti keelt./

Millist neist Peeter õpib?

Esimesel näitel on kaks potentsiaalvastust, teisel seitse. Alternatiivküsümust saab vormistada ka eriküsilause ja järgneva alternatiivide loendi abil: Mis on hinnalisem: kas kuld või leib? (HV:14) Kumb on hinnalisem: kuld või leib?

Mis keelt sa õpid, kas inglise, prantsuse, saksa või rootsi? ↔ Mis keelt sa õpid? Inglise, prantsuse, saksa või rootsi keelt? ↔ Kas sa õpid inglise, prantsuse, saksa või rootsi keelt?

- Inglise keelt
- Prantsuse keelt
- Saksa keelt
- Rootsi keelt
- ?Inglise ja prantsuse keelt
- ?Inglise ja saksa keelt
- ---
- ?Inglise, prantsuse ja saksa keelt
- ?Inglise, prantsuse ja rootsi keelt
- ?---
- Nii inglise, prantsuse, saksa kui ka rootsi keelt ↔
- ↔ Kõiki nelja

Alternatiivküsilause võib vormistada ka eriküsümust, kui

ei ole valitud sobivat, otsitava määramispiirkonda hõlmavat küsisõna.

Kas sa magasid end välja enne või pärast sõitu?

- Enne sõitu

- Pärast sõitu

Kui määramispiirkond on intensiivsusekaala, siis tähistab seda äärmiste väärtuste disjunktsioon ja potentsiaalvastustena võib eeldada ka vahepealseid väärtusi.

Kas te saite hästi või halvasti läbi? (AL:17)

- Hästi

- Normaalselt

- Keskmiselt

- Mitte just hästi

...

- Halvasti

Kui alternatiivid on kontradiktorsed, nii et ühe eitussest järeldub teise jaatus ja vastupidi, siis langevad alternatiiv- ja üldküsimus sisuliselt kokku.

Kas ta on õnnelik või õnnetu?

Kas ta on õnnelik? - Jah ↔ Õnnelik

- Ei ↔ Õnnetu

Kas surnu elustamine on võimalik?

Kas surnu elustamine on võimalik või võimatu?

- Jah ↔ Võimalik

- Ei ↔ Võimatu

Kaalutlusküsimus on näiteks Osta või vahetada?

4.2.1.2. Eriküsimust sisaldav alternatiivküsilause

Alternatiivküsilause sisaldab eriküsimust, kui viimaseks alternatiiviks on muude alternatiividega samasse tähendusklassi kuuluv küsisõna või -ühend, mis võimaldab määramata hulgal potentsiaalvastuseid. Küllaltki tavaline on või paigutamine ka selnevate alternatiivide vahele.

Kas see oli su sõbranna, (või) õde või kes?

- Sõbranna

- Õde
- Töökaaslane
- Niisama tuttav

...

G. Bubnova (1978:221) nimetab sellist küsimust piiramata valikuga alternatiivküsimuseks, erinevalt eelkirjeldatud piiratud valikuga alternatiivküsimusest. Ta väidab, et vene keeles saab neid kahte eristada ka puht intonatsiooniliste vahenditega. Piiratud valikut iseloomustab tooni tõusev-langev kontuur alternatiivide loendi vältel. Võimalik, et eesti keeles on midagi analoogilist:

(79) Kas see oli su sõbranna, õde või tuttav?

Piiramata valiku puhul tõusevat tooni igal, ka viimasel alternatiivil; kas pole ka mitte eesti keeles lausega Kas see oli su sõbranna, õde, tuttav või kes? samalaadne

(80) Kas see oli su sõbranna, õde, (või) tuttav...?

Lause (79) potentsiaalvastused tulenevad küsimuses loetletud vahetõrgetest, lause (80) puhul lisanduvad kõikvõimalikud muud suhted.

4.2.2. Eelistuslik alternatiivküsimus

Oletuslauses saab teistest tõenäolisemat alternatiivi a_1 , mille puhul eeldele (43) lisandub eele

$\text{poss}(P(a_1)) > \text{poss}(P(a_{j \neq 1}))$, (45)

esile tõsta rõhulainendiga nagu ikka(gi), siiski, hoopis(ki), hoopistükkis, pigem.

Kas õppida saksa või pigem prantsuse keelt?

Kas noorele inimesele sobib must või siiski punane värv?

Kahtluslauset avastada ei õnnestunud, kui mitte arvestada kahtlusfraasi kiilumist vähem tõenäolise alternatiivi ette:

Kas ta sõitis Tartusse bussiga, rongiga või - vaevalt küll - lennukiga?

Eelistatav alternatiiv paigutatakse loendis viimaseks.

5. ERIKÜSILAUSE

5.1. Üldist

Loogiline esitus: $?(nec P(x)) \Leftrightarrow$

$$\Leftrightarrow ?(nec P(a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n)) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow ?(nec P(a_1) \vee nec P(a_2) \vee \dots \vee nec P(a_n))$$

$$n=0, 3, 4, \dots, \infty \quad (46)$$

Eale: $nec P(a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n) \Leftrightarrow$

$$\Leftrightarrow nec P(a_1) \vee nec P(a_2) \vee \dots \vee nec P(a_n) \Leftrightarrow$$

$$\Leftrightarrow poss P(a_1) \& poss P(a_2) \& \dots \& poss P(a_n) \quad (47)$$

Potentsiaalvastused:

$$1) nec P(a_1) \& nec \bar{P}(a_2) \& nec \dots \& nec \bar{P}(a_n)$$

$$2) nec \bar{P}(a_1) \& nec P(a_2) \& \dots \& nec \bar{P}(a_n)$$

...

$$n) nec \bar{P}(a_1) \& nec \bar{P}(a_2) \& \dots \& nec P(a_n)$$

$$n+1) nec P(a_1) \& nec P(a_2) \& \dots \& nec \bar{P}(a_{n-1}) \& \& nec \bar{P}(a_n)$$

...

$$2^n-2) nec P(a_1) \& nec P(a_2) \& \dots \& nec P(a_{n-1}) \& \& nec \bar{P}(a_n) \quad (48)$$

5.1.1. Muutuja võib määramispiirkonnas omandada n etteandmata väärtust. n suurus on küsimusega põhimõtteliselt määramata, etteandmata, kuigi ta vestlejate taustteadmistes võib määratud olla. Kui vestlejad teavad kõiki võimalikke x väärtusi, on eriküsimus tegelikult samaväärne alternatiivküsimusega. Näiteks järgnev küsimus (81), mille määramispiirkond koosneb kuuest Eesti vabariikliku alluvusega linnast, on samaväärne küsimusega (82).

(81) Milline on Eesti kõige heakorrastatum vabariikliku alluvusega linn?

(82) Kas Eesti kõige heakorrastatum vabariikliku alluvusega linn on Tallinn, Tartu, Kohtla-Järve, Narva, Pärnu või Sillamäe?

Sellistel juhtudel eelistatakse eriküsimust pikale alternatiivide üleslugemisele.

Võrdluseks esitame piiramata valikuga küsimuse

(83) Kus su ema elab?

Sõltuvalt küsimuse sisust võib potentsiaalvastuste arv ulatuda n -ist ($2^n - 2$)-ni. Näiteks nii küsimuse (81) kui ka (82) puhul on võimalik anda $n=6$ vastust: iga linn võib olla kõige heakorrasstatum, kuid mitte kaks või rohkem korraga. Küsimuse (84) puhul on aga võimalik $2^n - 2 = 62$ vastust, sest vastuses võib esitada kuni viis linna.

(84) Millistes Eesti vabariikliku alluvusega linnades on olemas teater?

Peale selle esineb veel selliseid vastuste arvu piiramisi nagu nõue anda rohkem kui ühe muutujaväärtusega vastus.

(85) Millised on Eesti heakorrasstatumad vabariikliku alluvusega linnad?

Küsisõna mitmuselik vorm nõuab vastuseks vähemalt kahe ja kõige rohkem viie linna nimetamist. Potentsiaalvastuseid on siis $2^n - 2 - n = 56$.

Nagu näitab eele nec $P(a_1 \vee a_2 \vee \dots \vee a_n)$, on küsimusega seeldatud, et vähemalt ühe x väärtuse puhul on propositsioon paratamatult tõene. Potentsiaalvastuste hulka ei kuulu järjenumbriga $2^n - 1$ vastus, mis tunnistaks sobivaks kõik võimalikud muutuja väärtused. Mäletatavasti oli selline vastus võimalik alternatiivküsimuse puhul (valem (40), (44)). Eriküsimus eeldab niisiis ka seda, et on vähemalt üks x väärtus, mille puhul propositsioon on paratamatult väär. Teiste sõnadega, eriküsimus on mõttekas ainult siis, kui kõigist mõeldavaist x väärtustest vähemalt üks sobib ja vähemalt üks ei sobi. Siinpool polaarjoont on näiteks mõttetu küsimus

(86) Millisel kuupäeval läks päike looja?, sest x määramispiirkonnast (kuupäevadest) sobivad tegelikult vastuseesse kõik kuupäevad. Küsimus aga eeldab, et määramispiirkonnas on olemas vähemalt üks kuupäev A , mille puhul kehtib lause

(87) Kuupäeval A läks päike looja,
ja vähemalt üks kuupäev B, mille puhul kehtib.

(88) Kuupäeval B ei läinud päike looja.
Et lause (88) ei kehti ühegi võimaliku kuupäeva puhul ja lause (87) kehtib iga võimaliku kuupäeva puhul, siis on küsimuse (86) primaarsele aleetiliselt vale ja seega ka küsimus ise valesti seatud.

Eriküsimus väidab propositsiooni tervikuna kehtivat mingi määramata x väärtuse korral. Küsimusaluse komponent x moodustab küsimuse tuuma. Eriküsilausees paigutub küsimustuum lause algusesse. Teda vormistab küsifraas, mis on tavaliselt küsisõna, nagu mis, kes, millal jne. Denotatiivtähenduse poolest on küsisõnad samasugused substituudid nagu umbmäärased asesõnad miski, keegi, millalgi, märkides identifitseerimata, kuid mingisse kindlasse klassi (näiteks eluta või elusate objektide klassi) kuuluvaid denotaate. Erinevalt umbmäärastest asesõnadest on neil veel kommunikatiivmoodalne tähendus: nad väljendavad lause küsimodaalsust ja märgivad ära küsimustuuma.

Küsisõna annab ette muutuja üldise tähenduskategooria, mida edasi kitsendab lausesisu. Järgmise kitsenduse annab laiemaast kontekstist tulenev referentsiväli, millest välja poole ei saa antud konkreetse küsimuse vastus jääda. Näite muutuja määramispiirkonna kujunemisest annab küsilause sisaldav tekstike (89).

(89) Kui korrapäeja õpetaja Va klassi ukse taha jõudis, kuulis ta heledat lapsehäält laulmas: "Kui lootusetult pime olin õnne kõrval käind ..."
Pedagoog astus klassi. Saabunud vaikuses lipsasid Priit, Juss ja Tõnu koridori. Ainsana klassi jäänud Mikult küsis õpetaja: "Kes laulis klassis?"
Mikk vastas ausalt: ...

Mis piirab siin muutuja (kes) võimalikke väärtusi?

I. Küsisõna kes annab ette tähenduskategooria: elusobjekt.

II. Lausesisu eraldab elusobjektide piirkonnast need, millel on ka tunnus '+inimene'. Ruumis laulmine on tavakeele jaoks inimeste tegevus.

III. Referentsivälja moodustavad antud konteksti puhul neli klassis olnud poissi - Priit, Juss, Tõnu ja Mikk.

Need neli nime väljendavadki tekstis (89) esitatud küsimuse potentsiaalvastuseid. Et kontekst piirab ka lauljate arvu, ei kuulu potentsiaalvastuste hulka Priit ja Juss jts.

Käesolevas töös ei arvestata kontekstiliselt, vaid ainult lausesiseseid piiranguid. Need on keelesüsteemiga ette antud ja nende rikkumine annab mõttetud vastused, nagu Saabas, Homme, Jah (1. piirangu rikkumine), Kana (2. piirangu rikkumine). Antud kontekstis sobimatud Õpetaja ja Musta habemega mees loeme aga küsilause Kes siin laulis? potentsiaalsete grammatiliste vastuslausete hulka.

Küsilause annab ette morfoloogilise ja süntaktilise kesta, millesse vastus peab paigutama semantiliselt sobiva leksiikalse sisu. Lüngale propositsioonis vastab mingi kindel lauseliige. Küsifraas esindab potentsiaalvastuste vormi- (kes, kellega) või distributsiooniklassi (kus, kuhu). Näiteks kui küsisõna on kes, esineb muutuja väärtus potentsiaalvastustes kujul mina, ema, Jüri; kui kellega, siis minuga, emaga, Jüri-ga; kui kus, siis siin, metas, heinamaal; kui kuhu, siis siis, metas, heinamaale (Rätsap 1978).

Eriküsimust saab esitada nende tähendusüksuste kohta, millega tähistatud on võimalik individualiseerida - kas siis iseseisvalt (elusad või eluta objektid) või ainult teiste üksuste vahendusel (näiteks objektide kaudu identifitseeruvad nende omadused, tegevused, sündmused, millel n.-ö. iseseisvat eksistentsi ei ole). Ilma konteksti toetuseta pole võimalikud sellised küsilauseid nagu *Mida teeb? *Millise sa otsid? *Mitu sa otsid? Objekt, kellele või millele kuulub küsimusalune tegevus, omadus või kvantiteet, tuleb küsilausega ette anda: Mida Ants teeb? Millise kleidi sa otsid? Mitu kleiti sa otsid? Sirkonstantseid asjaolusid, näiteks viisi või põhjust küsides tuleb ette anda propositsioon, mille viisiks või põhjuseks nad on: Kuidas Ants jookseb? Miks Ants jookseb? Selline identifitseerimise järjestus selgitab vastupidisele järjestusele vastavate küsilauseste hälbelisust (vt. Sim 1980).

Omadus identifitseerub pärast teda kandvat objekti, mitte vastupidi: *Mille rohelise sa ostsid? Põhjus identifitseerub pärast põhjustatud sündmust, mitte vastupidi: *Mis toimub, sest Ants kardab röövlaid? Samadel põhjustel oleks hálbeline näiteks küsisõna millisem, milliseim või kõige millisem.

Omaduse määr identifitseerub pärast omadust ennast. Küsimused

Kui pikk Peeter võrreldes Antsuga on?

- Antsust pikem

Kui pikk Peeter oma klassi poistega võrreldes on?

- Kõige pikem

on grammatilised. Hálbelised on aga

*Millisem Peeter võrreldes Antsuga on?
(Antsust

*Kõige millisem Peeter oma klassis on? ¹

Ka verbi jaoks ei ole enamikus maailma keeltes olemas küsiasendaajat. On vaid mida tegema öeldisrühma jaoks. Seda ilmselt seetõttu, et verbi esmane sisuline ülesanne on oma laiendite ühtesidumine; kui kõneleja teadmised lubavad teatada kõike seda, mida tegevus ühendab, siis on ka tegevus ise enamasti üheselt määratletav (Harris 1978:18). Järgnevais näiteis on x väärtuse küsimine ilmselt ülearune, sest laienditevahelise seose võimalusi on praktiliselt üksainus.

See raamat x-s kümme kopikat

Ants x-b 60 meetrit päris hea ajaga

Ants x-s Peetrile munakiviga vastu pead

¹ Tekstigrammatika seisukohalt ei pruugi siin hálbelisteks nimetatud laused seda olla. Kajaküsimustena (vt. 7) on täiesti grammatilised näiteks

/Peeter on oma klassis kõige pikem./ - Kõige

MILLISEM Peeter oma klassis on? - Kõige pikem

/Ma ostsin rohelise kruusi./ - MILLE rohelise sa ostsid? - Rohelise kruusi.

Tingimuseks on siin see, et propositsioon tervikuna (v. a. küsimusalune osa) on küsilause teemaks, seega vestlejaile eelnevalt teada (vt. ka Tauli 1980:290-291).

Kui siiski mingi valik on jäänud, pole see nii piiramatult, et vajaks tingimata eriküsimust. On ju võimalik esitada see valik alternatiivküsimusega (Kas Ants käib või jookseb 3000 meetrit?) või pakkuda mõni võimalus välja eriüldküsimuses (Kas Mari OSTIS oma rohelise seeliku?). Niisiis küsib verbi üksinda erialternatiiv- või eriüldküsimuse.

Eriküsimust ei saa esitada näiteks tõenäosust ja hinnangut väljendavate lauselaendite (kindlasti, võib-olla; õnneks, kahjuks - vrd. Hakulinen, Karlsson 1979:206) ja sidendite kohta (ja, või, sest). Viimaste küsiasendajad puuduvad ilmselt taas liiasuse pärast. Seose laad selgub tekstis sageli sidendi elliptilisel ärajäämiselgi. Näiteks järgmistes lauses on ilmselt, et $x_1 = \text{ja}$ ja $x_2 = \text{sest}$.

Ants x_1 Peeter läksid seenele

Ants õpib hästi, x_2 tal on hea pea

Sidendid, tõenäosused ja hinnangud ei omanda piisavat individuaalsust ka mitte munde tähendusüksuste kaudu. Kui tuleb lauses Ants tuleb on individualiseeritud Antsu tegevusena, siis võib-olla lauses Võib-olla Ants tuleb annab Antsu tulemisele tõenäosushinnangu, ise aga ei omanda mingit konkreetiseeritud denotatsiooni. Individualiseerimiseks ja küsitavastamiseks tuleb modaalasushinnangud omaette osalausega seile tuua:

On võimalik, et Ants tuleb

On kahju, et Ants ei tule.

Valiku piiratuse tõttu eelistatakse selgi juhul alternatiiv- või eriüldküsimust (On sellest kahju, kui Ants ei tule?).

5.1.2. Küsifraas

Küsisõnad ja -sõnaühendid annavad muutuja tähendus kategooria. Objekte tähistavad kes ja mis. Opositsioon 'ainsus - mitmus' on seejuures neutraliseerunud. Kes ja mis vahelise opositsiooni markeeritud liige on kes, mis kirjekeeles hõlmab ainult elusobjekte. Mis võib tähistada nii elutuid kui tunnuse 'elus' suhtes määramata objekte.

Keda sa näed?

- Kassi
- Naisi
- *Autot

Mida sa näed?

- Kassi
- Naisi
- Autot

Peale selle võib mis tähistada ka tegevuse sisu (Mida sa teed?), situatsioone ja nende komplekse (Mis juhtub?), meta-keelsena objektkeele üksusi (Mis sa ütlesid?) jn.

Nii elusaid kui ka elutuid objekte tähistab kumb. Kelle ja mille määramispiirkonda kuuluvad kõik objektid ja tegeliku objektiklassi piirab ära lausesisus. Kumb on aga selline ainulaadne küsisõna, mis käsib valida ühe kahest etteantud väärtusest. Seega vormistab kumb-eriküsilause alternatiivküsimust (vt. 4.2.1).

Omadusi tähistab milline arve mitmes ja mitu, määra kui, viisi kuidas, põhjust miks, otstarvet milleks, aega millal, kohta kuhu, kus, kust jne.

Kui küsisõna seostada tähenduskategooriat märkiva sõnaga, nii et ühend omandab tähenduse 'milline väärtus sellest kategooriast', tekib küsiühend. Küsiühendid on sellised keelendid nagu kui mitmes, kui mitu, kui palju, kui kaua, mis-augune, mismoodi, mil viisil, mis ajal, mis ajast, mis ajani, mistarvis, misjaks, kuhupoole, kuspool, kustpoolt. Neid on piiramata hulgal, sest kategooriaks võib pidada mida tahes. Näiteks kui-ühendid peegeldavad kõikvõimalike mõõdetavuste määra: kui vana, kui pikk, kui raske, kui paks, kui ilus jne. Tekib küsimus, mida pidada uldkategooriasõnaks ja mida mitte, millist küsiühendit pidada püsivaks ja millist juhuslikuks. Sellest erinevust kehastavad ilmselt ühendipaarid kustpoolt - kust ilmakaarest; mis ajal - mis aeg. Ühend peaks olema seda püsivam, mida uldisem maailma asjade ja nähtuste keeleline kategoriseerimine temas avaldub. Kustpoolt on selles mõttes palju üldisema tähendusega kui kust ilmakaarest. Teises paaris väljendab aeg mõlemal juhul keelelise maailmapildi üldistat. Ilmselt esindavad püsikühendid ka asjade ja nähtuste

Üldisemaid seoseid, nii nagu need väljenduvad lausete ja situatsioonide komponentide tüüpsuhetes. Seetõttu on mis ajal püsivam kui mis aeg, sest lisaks ajakategooriale väljendub esimeses ka väga tavaline ajaseos. Kustpoolt ja kust ilma-kaarest väljendavad aga üht ja sama kust-ruumiseost ja on seega võrdselt püsivad. Püsiühendiks peame niisiis mõlema nimetatud tunnusega ühendit nagu kustpoolt ja mis ajal ja ei pea ühendit, millel puudub üks tunnus (kust ilmakaarest, mis aeg) või mõlemad tunnused (mis ilmakaar). Täheenduse üldisusest tuleneb ka regulaarsus, püsiühendi väline tunnus.

Muutuvate sõnade puhul avaldub maailma asjade kategoriseerimine leksikaaltäheenduses, seoste kategoriseerimine aga morfoloogilises ja süntaktilises vormis (alus kes väljendab elusobjekti agendi või kogejana, sihitis keda patsiendina). Muutumatuses sõnades sulavad need kaks aspekti sageli kokku.

5.1.3. Potentsiaalne vastuslause

Eriküsilause potentsiaalseks vastuslauseks on sama propositsiooni väitev lause, kus küsikomponent on asendatud sama funktsiooni täitva ja samasse tähenduskategooriasse kuuluva täistähendusliku fraasiga. Sisehituselt võib see fraas olla lihtsam või keerukam - nii üksainus sõna, pikem konstruktsioon, lause kui ka tekstiosa.

(90) Miks mets nii hõredaks on jäänud?

- Tormi tagajärjel
- Mullu möllanud tormi tagajärjel
- Aasta tagasi oli suur torm ↔
↔ Mets on hõredaks jäänud sellepärast, et aasta tagasi oli suur torm

(91) Kuidas Ants ujub?

- Viiekümne meetriga saab ta suurepäraselt hakkama, aga veidigi pikemad otsad ei tule tal välja ↔

↔ Ants ujub nii: viie-
kümne meetriga saab ta suu-
repäraselt hakkama, aga
veidigi pikemad otsad ei
tule tal välja

Eriküsilause käsitlemisel esitame valiku elementaarsetid vastuslauseid, kus lünga propositioonis täidab nii lihtsa ehitusega fraas, kui antud küsimuse puhul võimalik. Liitlause-
lised vastused, nagu (90) ja (91) puhul antud, jätame võimalust mööda kõrvale. Potentsiaalvastuseks loeme vastuslauset, mis esitab muutuva väärtuse maksimaalses semantilises, süntaktilises ja morfoloogilises vastavuses neile tunnustele, mis küsilause talle ette näeb. Näiteks (92) ja (93) puhul ei loe me potentsiaalsete vastuslausete hulka esimesena esitatud vastuslauseid.

(92) Millega su vanemad tegelevad?

- *Nad on kolhoosnikud
- Põllutööga
- Spekulatsiooniga

(93) Kes su vanemad on?

- *Nad tegelevad planeerimisega
- "Ilmarise" tehase tööliised

Lause (91) potentsiaalvastused on siis näiteks Ants ujub hästi; Ants ujub kehvasti; Ants ujub suurepäraselt; Ants ujub kiiresti ja nende ainult reemaosast koosnevad elliptilised variandid: Hästi; Kehvasti; Suurepäraselt; Kiiresti. Ära ei tooda vahepealseid võimalusi nagu Hästi ujub; Kehvasti ujub; Suurepäraselt ujub; Kiiresti ujub.

Kuivõrd eriküsimuse süntaktilise vormi määrab eelkõige küsifraasi süntaktiline funktsioon, siis lähtume küsilause lähemal vaatlemisel viimasest.

5.2. Eriküsilauseid eri lauseliikmete kohta

5.2.1. Alus

Lause aluseks oleva küsifraasi moodustab küsisõna kes (annab määramispiirkonnaks elusobjektid) või mis (eluta objektid, situatsioonid). Seda, kas objekt on oodatavalt üks või rohkem, ette ei anta.

Kes köögis käib?	- Mina
	- Mari
	- Kõrad
Mis valu ära võtaks?	- Analgiin
	- Tubli masseerimine
	- *Hea masseeriija

Mituse võib ette näha mitmuliku öeldisega: Kes sulle külla tuleb? Kõnekeeles on kasutusel ka ainult ja mitmust eristavad küsiühendid kes see - kes need, mis see - mis need, misas - misasjad.

Kes see köögis käib?
Mis see võtab valu ära?
Kes need sulle külla tulevad?

Kui oodatakse vastust, mis võib kuuluda nii kes kui mis tähendus kategooriasse, kasutatakse fraasi kes või mis (või kes või ke).

Kes või mis sunnis sind pingutama?
- Mõlemus
- Tahtmine midagi ära teha

Kui potentsiaalvastus on eksistentiaallause, on võimalik öeldada küsilause nimisõna semantilist tunnust 'aine juhu-lik hulk', mis aluse puhul on tunnuse 'asi või komplekt' suhtes markeeritud (vt Rajandi ja Merslang 1979; Ereit 1979).

(30). Sel juhul vormistub alus osantavas mida.

Mida poes oli?	- Sinki (aine)
	- Talvessaapaid (juhu-lik hulk)

- Mida sul sahtlis vedeleb? - Paberit (aine)
 - Igasugu pabereid
 (juhuslik hulk)
 - *Üks paber (asi)
 - *Malendid (komplekt)

Markeerimata mis ei eelda ei asja ega ainet, ei komplekti ega juhuslikku hulka, ja peab vastuses võimalikuks nii nimetavalist kui osastavalist alust.

- Mis sul sahtlis vedeleb? - Üks paber
 - Malendid
 - Igasugu pabereid
 - Paberit

Aluse puhul on markeerimissuhted veidi teistsugused kui sihitise puhul. Sihitis mis~mida võib hõlmata ka elusaid objekte; 'asi' on 'aine' suhtes markeeritud. See tuleneb ilmselt asjaolust, et objekte tunnustega 'elus' ja 'asi' tähistatakse eelõige alusena, 'mitte-elus' ja 'aine' aga sihitisena.

Eksistentsiaallause kes erineb mis'ist sellega, et elusobjektide juhuslikku, mittekomplektset hulka ei marga mitte keda (? Keda maal liigub?), vaid täpeltav küsiühend (vt. 5.2.4) nagu mis inimesi, mis rahvast, mis loomi.

- Mis rahvast maal liigub? - Poolakaid ja taanlasi

Mis loomi siinsetes metsades on?

- Rebaseid, ilveseid
 ja hunte

Kui vastuseks oodatakse tegevust tähistavat da-infinitivse verbi fraasi, on küsifraasiks mida teha:

- Mida } sul plaanis on teha? - Lagi ära värvida
 Mis } - Lae värvimine
 - *Töö

Eelnevaga võrreldes jätab mis-küsilause avaramad vastamisvõimalused:

- Mis sul plaanis on? - Öö
 - Lae värvimine
 - Lagi ära värvida

Lauseliikmete järjestus erineb nii alusekohaselt kui muudiski eriküsilausestes LP-st põhiliselt selle poolest, et küsisõna paikneb lause alguses, verb aga võib nihkuda lause lõpu: Kes andis Jaagule raamatu? Kes Jaagule raamatu andis? (vt. ka Tauli 1980:291-292).

5.2.2. Sihitis

Üldised sihitise küsisõnad on keda (elus objekt), mida ~ mis (tunnuse 't elus' suhtes määramata objekt või situatsiooni) ja viimasega kõnekeeles võrdväärne küsiühend misasja.

Mis	} sa poest tõid?	
Mida		- Leiba
Misasja		- Leiva
		- Toosi tikke
		- Malenupud
		- Hamstri
Keda sa ootad?		- Sõbrannat
		- Külalisi

Omastavas käandes küsisõna piiritleb määramispiirkonna kitsamaks. Lünka täitval üksusel on eeldatavalt tunnus 'asi' või 'komplekt' või on selle võimalikud referendid eelnevalt teada (vt. Rajandi ja Metslang 1979). See mõttes on avaramaid vastusevõimalusi pakkuv mida mille suhtes ja keda kelle suhtes markeerimata. Näiteks sünnipäevakinke silmitsedes võib üks külaline teiselt pärida:

Mille sina kinkisid?	- Kleidiriide (asi)
	- Malenupud (komplekt)
	- *Kleidiriidet (sine)

Et mida hõlmab igasuguseid, nii elusaid kui mitteelusaid objekte, on keda või mida-ühendil vaid esiletõstev, mõlemat võimalust rõhutav ülesanne ((Keda või) mida sa võtaksid tühjale searele kaasa?). Mille käib aga ainult elutute objektide kohta, nii et kui küsimus on elususe tunnuse suhtes üldiselt, siis peab kasutama ühendit kelle või mille.

Kelle või mille sa võtaksid tühjale saarele
kaasa?

- Kassi
- Kirve
- Mitu toosi tikke
- Koti soola
- *Tikke
- *Suhkrut

da-infinitiiviga verbifraasi ootab mida teha.

Mida sa tahad teha?

- Süüa
- Sind suudelda
- *Vett
- *Jalgratast

Mida sa tahad?

- Vett
- Jalgratast
- Süüa
- Sind suudelda

5.2.3. Määrus

Muutuvate küsisõnadega või küsiühenditega laused annavad nagu aluse ja sihitisegi puhul ette vastuse vormiklassi. Kes ja mis mitmesugustea käänates täidavad samu kategoriseerivaid ülesandeid mis sihitisegi puhul. Neid asendavad vastusee vastavais käändeis nimisõnafrasisid.

Millega John mängib?

- Ta mängib oma
rongiga (VII:15)

Kelle poole sa hoiad?

- Naabripoisi poole

Millest sa mõtled?

- Klust
- Sinust
- Sellest, kuidas
ma su ära süön

Mida sa Tartusse tegema lähed?

- Loengut pidama

Rohkem huvi pakuvad määrused, kus küsilause annab vastuse jaoks ette distributsiooniklassi (vt. Rätsep 1978:39-61), mille piires on mitmeid sõnaliigilisi ja vormilisi võimalusi.

5.2.3.1. Kohamaäru

Üldist kohatähendust esindavad distributsiooniklassid intralokaal, lokaal, ekstralokaal. Kitsam määramispiirkond on translokaalil. Kategoriaalselt markeerimata kohaküsisõnad on kuhu, kus, kust vastavalt kolme esimese distributsiooniklassi esindajatena.

Kuhu sa sõidad?

- Pariisi
- Saja kilomeetri
taha
- Lõuna poole
- Ena juurde
- Koju
- Puhkekodusse
- Sinna, kus edel-
veiss kasvab

Kus sa juunis olid?

- Pariisis
- Saja kilomeetri
taga
- Lõuna pool

Kust sa tuled?

- Pariisist
- Saja kilomeetri
tagant
- Lõuna poolt

Määramispiirkonda kategoriseerivad kitsamalt küsiühendid kuskohta, kuskohas, kustkohast, kuhupoole, kuspool, kustpoolt, kui kaugele, kui kaugel, kui kaugelt, kelle juurde, kelle juures, kelle juurest, mis kohta, mis kohas, mis kohast, mis suunda, mis suunast, kustsaadik, kustpeale jne.

Mis kohta sa sõidad?

- Pariisi
- Puhkekodusse
- *Lõuna poole
- *Saja kilomeetri
taha

Mis suunast äike tuli?

- Lõuna poolt
- Lõunast

- *Lätist
- *Tuhande kilomeetri tagant
- Saja kilomeetri kaugusel
- *Lõunas
- *Koolimajas
- *Sääsekülas

Kui kaugel su ema elab?

(Vastustest nagu Lätist, Lõunas, Koolimajas, Sääsekülas võib potentsiaalvastus, küsitav suund või kaugus konsituatsioonis küll järelduda, aga sel juhul on tegemist kaudvastustega - vt. 8.2.2).

Translokaalse distributsiooniklassi ühtset üldist küsisõna pole välja kujunenud. Kasutusel on kitsamalt kategoriseerivad, kohati kattuvate määramispiirkondadega ühendid kustkaudu, mida mööda, mis teed jne.

5.2.3.2. Ajamäärus

Distributsiooniklass - temporeal. Üldised küsisõnad millal, kunas, küsiühendid mis ajal, mis ajaks, mis ajast, mis ajani. Kitsamalt kategoriseerivad muutuja tähendust küsiühendid mis kell, mis aasta jne. lauseehitusele ja -sisule vastavais käändeis. Keelele omane lokalism avaldub kehaküsisõnade nagu kustpeale, kustsaadik, kus kasutamises ajaküsisõnana.

Millal te ära sõidate?

- Paari päeva pärast (JK:39)
- Homme
- Tuleval aastal
- Kell kümme
- Siis, kui dokumendid korda saan
- Kell kümme
- *Homme
- *Siis, kui dokumendid

Mis kell te ära sõidate?

korda saan

Mis päevani vaheaeg kestab?

- 11. jaanuarini
- *Kümme päeva
- *Tänaest 11. jaanuarini

Kustpeale sa instituudis töötad?

- Möödunud aastast
- Ülikooli lõpetamisest peale
- *Kümme päeva

Distributsiooniklass - temporaalmesuraal. Üldised küsiühendid kui kaua, kui kauaks.

Kui kaua vaheaeg kestab?

- Kümme päeva
- Tänaest 11. jaanuarini
- 11. jaanuarini

5.2.3.3. Kvantumi- (hulga-, mõõdu-, määra-)määrus

Distributsiooniklass - mesuraal. Üldine küsiühend kui palju, kitsamad kui mitu (arvud), kui suurel hulgal, kui mitu korda, kui mitme kordselt, kui mitme kaudu, kui mitmekesi, kui võrd jne. Kui võib ühendist elliptiliselt ka ära jääda.

Kui palju sa korraga rõhtu võtad?

- Kaks tabletti
- Punnsuutäie

Kui palju paate merel on?

- Musttuhat
- Vähe
- Kolm paati

(Kui) mitu paati merel on?

- Kolm paati
- ?Musttuhat
- *Vähe

Kui võrd sind koju oodatakse?

- Väga
- Natuke

5.2.3.4. Viisimäärus

Distributsiooniklass - modaal. Üldine küsisõna kuidas, kitsamalt kategoriseerivad küsiühendid mil viisil, mil moel, mis teel, mis moodi.

- Kuidas äri läheb? - Päris hästi (VIE:27)
 Kuidas Mari laulab? - Hästi
 - Valesti
 - Noodi järgi
 - Vaikselt

Vastuslauses võib küsilause propositsiooni viisimäärusena sisestuda üks või rohkem uut propositsiooni. Viisi, eriti aga põhjust ja otstarvet selgitatakse tavaliselt pike-malt kui kohta, aega, hulka ja määra. Viimased väljendavad asjaolusid, mis erinevate tegevuste ja sündmuste puhul nii-võrd ei varieeru, mille valikuvõimalused on mõnevõrra piiratud ja mille tüüpiliseks väljendamiseks on suures ulatuses olemas fraasimallid ja leksikapiirkonnad (aega väljendavad määr- ja nimisõnad, hulka väljendavad arvsõnad jne.).

Kuidas Greenid veedavad oma puhkust?

- Nad lähevad mereranda.
 Mõnikord sõidavad nad
 välismaale laeva või
 lennukiga (VIE:142)

Kui kuidas puhul võib vastus anda konkretiseerimata väärtushinnangu (hästi, halvasti, suurepäraselt), siis kitsamalt kategoriseerivad küsiühendid, v. a. sellised nagu kui hästi, lülituvad väärtushinnangud määramispiirkonnast välja.

Kuidas Mari ülesandeid lahendab?

- Suurepäraselt
 - Kehvasti
 - Ilma vaevata
 - Suure vaevaga
 - Võrrandite abil
 - Ena abiga
 - Intuitsiooniga

- Nii, nagu õpetaja ette näitas

Mil viisil Mari ülesandeid lahendab?

- Võrrandite abil
- Ema abiga
- Intuitiivselt
- Nii, nagu õpetaja ette näitas
- ? Ilma vaevata
- ? Suure vaevaga
- *Suurepäraselt
- *Kehvasti

Mis teel Mari ülesandeid lahendab?

- Võrrandite abil
- Intuitiivselt
- ? Ema abiga
- *Nii, nagu õpetaja ette näitas
- *Ilma vaevata
- *Suure vaevaga
- *Suurepäraselt
- *Kehvasti

Distributsiooniklass - frekventaal. Kitsamalt kategoriseerivad küsiühendid kui tihti, mitmendat korda jne.

Kuidas } sa viimastel aastatel teatris oled
Kui tihti} käinud?

- Harva
- Umbes kord kuus

5.2.3.5. Seisundimäärus

Distributsiooniklass - seisundimodaal, üldine küsisõna kuidas. Kitsamalt kategoriseerivad küsiühendid mis seisundis(se), mis olekus(se).

Kuidas-küsimuse puhul määrab juba lausesisu, sageli ka konsituatsioon selle, kas lünga propositsioonis peab täitma

modaal või seisundimodaal.

Kuidas uks jäi?

- Lahti
- Praokile
- Kinni

Kuidas uued majad paiknevad?

- Lähestikku
- Hõredalt

Tavaliselt piiritleb kuidas tähenduspiirkonna ja küsifraasi süntaktilise funktsiooni nii laialt, et vastus võib märkida väga mitmesuguseid asjaolusid (vt. 5.2.3.8).

Kuidas uued majad värvitud on?

- Siniseks (seisund)
- Ülepeakaela (viis)
- Pritsiga (vahend)

Verbifraasi koosseisu kuuluva seisundimodaali kohta ei saa tavaliselt eriküsimust esitada. Ei saa küsida

*Kuidas
*Mis seisundisse } uks läks?

- Lahti
- Praokile
- Kinni
- Puruks

Küsimus käib terve verbifraasi või propositsiooni kohta:

Mis uksega juhtus?

- Läks lahti
- Läks praokile
- Läks kinni
- Läks puruks
- Lõhuti ära

Seisundiküsimust keelab siin liiasus, mida eespool (5.1) ka öeldise puhul mainisime. Meie poolt võimatuks peetud küsimuse eeldega peaks testatama, et uks läks mingisse, kõneleja jaoks tabamatusse seisundisse. Aga kes juba teab, et uks mingisse seisundisse läks, peaks ka seda teadma, mis seisundisse. Sedalaadi propositsioonide puhul võib mõnesuguse valikuvõimaluse säilimisel kasutada erialternatiiv- või eriüldküsimumust:

Kas uks läks kinni või lahti?

Kas üks läks kinni?

Kas Jaan on purjus?

Samamoodi võimatu on küsimus

*Milles sa seisad?

- Järjekorras

5.2.3.6. Põhjusemäärus

Distributsiooniklass - kausaal. Üldine küsisõna mike, mispärast. Kui põhjuseos lausesisust nähtub, võib seda küsida ka kuidas ja (kõnekeeles) mis abil. Kasutusel on veel mille tõttu, mis põhjusel, kitsama tähendusega mille läbi, mille kätte, mispoolest, mille tagajärjel, mille tulemusena.

Põhjuseküsimus näib olevat levinuim eriküsimus. Küsida saab iga fakti või nähtuse põhjust. Et põhjuseos tekib faktide ja nähtuste vahel, esitatakse põhjus vastuses enamasti lause või tekstiosa, harvem lihtsama fraasi kujul.

Miks te oma Inesega ei abiellu?

- ... Nii on palju põnevam (VR:37)

Mike
Mispärast } Juku täna puudub?
Mistõttu }

- Kodustel põhjustel
- Haiguse tõttu
- Teab poppi
- Ta viidi Odessasse arsti juurde

Miks kutsutakse Juri Gagarinit kosmose Kolumbuseks?

- ... Juri Gagarin oli esimene inimene kosmoses. Enne 12. aprilli 1961, mil Juri Gagarin lendas ümber maskera, ei olnud ükski inimene isel näinud ja teinud seda, mida tema nägi ja tegi (VIE:166)

Kuidas minister su jutule võttis?

- Üks mu kõrge tuttav
rääkis temaga
- Vana tutvuse poolest

Mis sa temast ootad? ↔

↔ Miks sa teda ootad?

- Ta meeldib mulle (JK:45)

5.2.3.7. Otstarbemaaruse

Otstarve või eesmärk on ette kavatsatud tagajärg. Kui sündmuse A eesmärk on sündmus B, siis on A käsitletav põhjuseks, B tagajärjena. On ka tagasiside: A toimub sel põhjusel, et saada tagajärg B, seega on B omakorda A põhjuseks. Otsest eesmärgisest A-lt B-le kajastab küsisõna milleks, misjooks, mistarvis, küsiühendid mis otstarbel, mis eesmärgil. Tagasisidet B-lt A-le kajastavad otstarbeküsilauseks kasutatavad põhjusemaarusesõnad miks, mispärast jm., mis hõlmavad esimestest laiemat tähenduspiirkonda.

Milleks
Misjooks
Mistarvis } sa mulle raha annad?

- Kingade ostmiseks
- Kingade jaoks
- Et sa endale kingad ostaksid
- *Et mitte kitsipung olla

Mis eesmärgil sa mulle raha annad?

- Et mitte kitsipung olla
- ? Et sa endale kingad ostaksid
- ? Kingade ostmiseks
- *Kingade jaoks

Miks sa mulle raha annad?

- Kingade ostmiseks
- Kingade jaoks

- Et sa endale kingad .
ostaksid

- Et mitte kitsipung olla

Milleks neid riiuleid vaja on?

- Et sinna raamatuid peale
panna (VIE:74)

5.2.3.8. Lai määruseküsilause

On ka selliseid sündmuse asjaolusid selgitavaid määruseküsimusi, mis ei piiritle väga kitsalt propositsiooni ja lünga vahelist seost, küsitava komponendi distributsiooni-klassi ja tähenduspiirkonda. Propositsiooni ja küsimusalse vahet ei pruugi olla näiteks ühene põhjuse- või otstarbe-seos, vaid üldisem motiveeringuseos. Teadlikku või kvaasi-teadlikku tegevust võib motiveerida nii loogiliselt eelneva põhjusega kui loogiliselt järgneva tagajärjega, mille esilekutsumiseks tegevus toimub. Küsisõna on sel puhul miks või mispärast, mis on käibel ka siis, kui põhjus- või otstarbe-seos lausest üheselt selge on..

Miks sa ei söö?

- Raha ei ole (põhjus)
- Et mitte paksuks minna
(otstarve)

(94) Miks Greenid eile vara tõusid? (VIE:81)

- Sellepärast, et neil oli
vaja maale minna (motiveering)
- Selleks, et maale sõita
(otstarve)
- Sellepärast, et nende
akna all hakkas koer
ulguma (põhjus)

Lai küsimus on ka Kust sa tead?, mis nõuab põhjendust - kas põhjust (nagu miks) või teate lähtekohta (mis allikast). Ka selle küsimuse puhul võib vastus jätta põhjenduse liigi eristamata.

(95) Kust sa Paasche indeksit tead?

- Ma olen seda koolis õppinud (põhjendus)
- Mereste raamatust (läh-tekoht)
- Mul läks seda hiljuti tarvis (põhjus)

Eriti laiad võimalused jätab küsisõna kuidas. Kui propositsioon talle üheselt viisi või seisundi märkimist ette ei näe, võib ta hõlmata nii neid mõlemaid kui ka põhjendusi, motiveeringuid ja vahendit. Sel juhul tuleb rääkida propositsiooni ja küsimustuuma veel üldisemast seosest - selgitusseosest. Motiveeringuküsimus on Kuidas Greenid eile nõnda vara tõusid? Selle küsimuse potentsiaalvastused kattuvad küsimuse (94) potentsiaalvastustega. Sobimatud on aga näiteks modaallid (*Vaikselt). Küsimuse Kuidas sa Paasche indeksit tead? vastuseks võib olla nii põhjendus (nagu (95) vastused) kui ka otstarve (Diplomitöö jaoks).

Kuidas sa nii vaikselt sisse said? (VR:35)

- Ma ei tahtnud sind äratada (põhjus)
- Kikivarvul (viis)

Kuidas sa laeka lahti said?

- Jõuga (viis)
- Kergesti (viis)
- Panin noa vahele ja kangutasin (viis)
- Noaga (vahend)

5.2.4. Täpsustusküsilause

Küsiühendeist oleme seni märkinud püsivamaid, lauseliikmete ja distributsiooniklasside juurde kinnistunud ühendeid nagu kui palju, mis ajal. Peale selle saab vaadeldavate lauseliikmete määramispiirkondi veel mitmeti kitsendada juhuühendite abil, kus küsisõnaga kaasneb mistahes hüperonüümne

sõna või sõnaühend. Vastuses asendatakse hüperonüüm tema alla kuuluva hüponüümse fraasiga (kui ilus - väga ilus, mis värvi - roheline, kes lastest - Juku). Püsi- ja juhuühendite piir pole are, sellel saavad ilmselt näiteks kui tihti, mis kell, kumba kätt. Millised mõisted annavad püsivamaid ja millised juhuslikumaid kategooriasõnu, sõltub suuresti keelevälistest teguritest. Üldkeeles on mis aastatuhandel ilmselt vähem kasutusel ja juhuslikum kui mis kell, aga geoloogia erialakeeles on mis ajastul püsiühend. Juhuühenditaga nagu mis ajaga, (kui) mitme tunniga, (kui) mitme tunni ja mitme minutiga, (kui) mitme kümnendiksekundiga, kui ammu, (kui) mitu päeva tagasi, (kui) mitme minuti eest, kui meelsasti, mis arvamusel, mis keeles, mis murrakus jne. saab esitada mitmesugust vastamistäpsust nõudvaid küsimusi mitmesuguste lauseliikmete kohta. Seetõttu on otstarbekas küsiühendid omaette vaatluse alla võtta. Lähtume seejuures hüperonüümi (kategooriasõna) liigist ja täpsustuse laadist.

I. Hüperonüümiks on kvantitatiivselt relatiivne omadus- või määrsõna nagu ilus, suur, pikk, kaugel, ammu. See esindab intensiivsuseastmete skaalat, mille astmeid tähistavad hüponüümid (näiteks suur kitsamas tähenduses, keskmine, väike). Nagu eelnevaist näiteist ilmne, toimib hüperonüümina pluss-polaarne, markerimata omadus- või määrsõna. Miinuspolaarne hüponüüm, nagu inetu, väike, lühike, lähedal, on aga markeritud (vt. Erelt 1977:15-17). Küsilause sisaldab fraasi kui + hüperonüüm või kuivõrd + hüperonüüm, mille vastus asendab hüponüümiga, teatades intensiivsuse määra. Näiteks suur küsifraasis kui suur on hüperonüüm, mis esindab hüponüümide valiku skaalat väike ... keskmine ... suur. Hüponüümi võib anda ka omadusele tunnuste lisamine: eriti suur, kohutavalt suur, tibatilluke, ühe ruutmeetri suurune, taldrikusuurune, taldrikust suurem. Kõik nimetatud hüponüümid sobivad järgnevate küsimuste vastustesse.

Kui suur on söögitoa kella numbrilaud?

Kui suur numbrilaud on söögitoa kellal?

Kui suurt numbrilauda vanaema silm seletab?

Kui suure numbrilauaga kella vanaema tõi?
 Täpsustusvõimalused sõltuvad lausesisust, eeskätt objektist
 või tegevusest, mille omaduse intensiivsust küsitakse. Mitte
 kõik eeltoodud hüponüümidest ei sobi seetõttu vastustesse
 küsimusele Kui suur su hoiuarve on?

Osa kui-ühendeid on kujunenud püsivaiks, näiteks arvu-
 skaalat esindavad kui mitu, kui mitmes ja kõikmõeldavate
 kvantumite skaalat esindav kui palju. Vähem püsivad on ühen-
 did kui + ilus, hea, vana, võimalik, kauge, kõrge, sügav,
kaugel, kõrgel, sügaval, hästi, ruttu, ammu, vara jne. Ilmsed
 juhuühendid on need, kus kategooriasõna ei esinda mitmeliikme-
 list antonüümiskaalat: kui + ümmargune, värviline, sinine,
osavalt, naljakalt, ka semantiliselt adjektiveerunud nimisõ-
 nade ühendid kui sõber, kui muneja (kana). Vähemasti kõne-
 keeles saab enam-vähem püsivais ühendis kui ära jätta:
(Kui) mitmekesi te toas olete? (Kui) vanalt sa pensionile
laskid? (Kui) suur su pere on? (Kui) sügavalt te vett võtate?
Kui ümmargune maakera tegelikult on? Kui säravalt Mari siis
täna esines?

II. Hüperonüümiks on nimisõna.

Ka nimisõna tähendust saab täpsustada kahel eeltoodudle
 analoogilisel viisil: restriksiooniga, mis valib välja
 ühe samaliigilise objekti ega lisa kvalitatiivset laadi tun-
 nuseid (kool : seitsmes kool), või mitterestriksiooniga,
 mis seisneb tunnuste lisamises (kool : väike kool). Küsisõna-
 deks on kes, mis, milline, misugune. Nagu pole are restrikt-
 siooni ja mitterestriksiooni vaheline piir, nii ei anna ka
 küsifraas alati rangelt ette, kumba laadi täpsustust vastu-
 selt oodatakse. Siiski on küsisõnade võimalused ses suhtes
 erinevad.

Kui hüperonüümi semantika ja küsifraasi ning lause tähen-
 duse seos võimaldavad nii ühte kui teist, siis nõuavad kes ja
 käändumatu mis eelkõige restriktiivset täpsustust, milline ~
misugune lubab aga mõlemaid.

Mis koolis sulle meeldib käia?

- Kooruse tänava koolis
 (restr.)

- Seitsmendas koolis
(restr.)
- Uues ja ilusas koolis
(mitterestr.)
- Sellises, kus pole kah-
te vahetust (mitte-
restr.)

Mis ametimees su isa on?

- Raamatupidaja (restr.)

Milline ametimees su isa on?

- Raamatupidaja (restr.)
- Väärt ametimees (mitte-
restr.)
- Alati hinnas raamatu-
pidaja (restr. + mitte-
restr.)

Vastuses asendab küsifraasi nimisõnafraas, kus täpsus-
tust vahendab tavaliselt täiend. Põhisõna ei pruugi uuesti
nimetada (Uues, Seitsmendas). Restriktiivne vastus võib vali-
tud objekti tähistada ka uue nimisõnaga (Raamatupidaja).

Kui propositsiooni semantika võimaldab ainult mitte-
restriktiivset täpsustust, on nimetatud küsisõnad ühtmoodi
kasutusel.

Mis } ilma homseks lubati?
Missugust }

- Vülma ilma
- Head suusa ilma

Kui on võimalik ainult restriktiivne valik, siis väljen-
dab milline, et küsija on valikuvõimalustega tuttav, mis puhul
pole objektivaliku tuntus oluline (Harris 1978:9). Lausest
Millise raamatu sa laualt võtsid? ilmneb, et küsija teab, mis
raamatud olid laual, lausest Millises sõjas Joosep hukkus?
ilmneb, et küsija teab, mis sõdadest Joosep osa võis võtta.
Seevastu lauses Mis raamatu sa laualt võtsid? Mis sõjas
Joosep hukkus? küsija informeeritus ei avaldu. Mõnede objek-

tide puhul võib küsija informeeritusele viidata ka kes. Ühend kes + nimisõna nimetavas on ekvivalentne ühenditega kes + nimisõna seestütlevas ja kes + nimisõna omastavas + hulgast või seest.

Milline sugulane sulle täna helistas?

Kes { sugulane
sugulastest } sulle täna helistas?

- Onu Joosep

- Avinurme vanaema

Nii küsib see, kes vastaja sugulasi teab. Kes pole oma teadmises kindel või ei taha seda eraldi avaldada, küsib:

Mis sugulane sulle täna helistas?

- Üks emapoolne onu

- Vanaema Avinurmest

- Onu Joosep

Täpsustusküsilause ei näe ette täpsustuse vormi- või distributsiooniklassi. Seetõttu on vormivõimalusi laialt, kaasa arvatud ka määrustele omased distributsiooniklassid.

Millises majas sa elad?

- Uues majas

- Kramajas

- Pilvelõhkujas

- Kana tänava pare-
malt esimeses ma-
-jas

- Sauna vastas (ma-
-jas)

- Madli majas

Oodatava täpsustuse laadi kategoriseerib kitsamalt omajat küsiv ühend kelle või mille + nimisõna ja arhailisevõitu, päritolu küsiv ühend kust + nimisõna.

Kelle majas sa elad?

- Madli majas

Kust { mees
mehi } sa oled?

- Järvamaa { mees
mehi }

Püsiühendeiks on kujunenud distributsiooniklasse esindavad

mis-ühendid nagu mis + njal, kohas, otstarbel, põhjusel.

Vähem püriivad on mis + värvi, usku, loom, taim, inimene, mee-

toodil, tingimusel, motiividel. Opositsioon 'restriktsioon - mitterestriktsioon', nagu ka 'elus - elutu', on püsivamates ühendites neutraliseerunud.

5.2.5. Õeldis

Eraldi küsifraasi õeldisele ei ole (vt. 5.1). Tegevust või protsessi küsiv mida tegema, kõnekeeles ka mis tegema on kogu õeldisrühma küsiasendaja, mis iseenesest vastusele mida-gi peale verbitähenduse identifitseerimise ette ei kirjuta. Kas ja kui palju laiendeid sellele vastuses lisandub, sõltub juha verbist endast ja lausesisust. Küsilause annab ette verbi vormikategooriad (aja, kõneviisi jne.).

Mida sa siin pimedas teed? - Otsin oma kassipoega (JK:41)

- Maan

Mida sa vahepeal tegid? - Mõtlesin sinule
- Käisin Haapsalus, tegin maal heina ja kirjutasin romaani valmis

Mida sa oled vahepeal teinud? - Sinule mõelnud
- Käisin Haapsalus, tegin maal heina ja kirjutasin romaani valmis

Ära tegema ootab perfektiivset vastust.

Mida sa vahepeal ära tegid? - *Mõtlesin sinule
- *Käisin Haapsalus, tegin maal heina ja kirjutasin romaani valmis
- *Tõlkisin luulet
- Tõlkisin kolm luuletust
- *Olin Haapsalus

Kui küsilause annab lisaks agendile või kogejale veel mingi, tihti määratlemata rolliga aktandi, siis seda vormistab nimisõna kaasa- või alaleütlevas käandes. Et küsifraas juba sisaldab sihitist mida, siis ei panda lausesse teist sihitist. Teint aktanti vormistab alaleütlev siis, kui küsimusega eeldatakse, et vastus kirjeldab sellele teisele aktandile ebameeldivat või muidu halba sündmust.

- Mis sa koogiga teed? - Ma süän ta ära
- Mis sa õmblusmasinaga tegid? - Õmblesin (sellega) pluusi
- Murdsin tal nõela ära
- Mis sa õmblusmasinal tegid? - Murdsin tal nõela ära
- *Õmblesin (sellega) pluusi
- *Parandasin ta ära
- Mis sa Maajaga teed? - Ma saadan ta koju
- Ma annan talle raha
- Ma vihastan ta välja
- Mis sa Maajale teed? - Ma vihastan ta välja
- Ma ei anna talle raha
- ?Ma annan talle raha
- ?Ma saadan ta koju
- *Ma täidan ta südamesoovi

5.2.6. Õeldistäide

Käändsõnalisel õeldisel (õeldistäitega verbifraasil) on keke põhiülesannet: kas identifitseerida mingi objekt või nähtus (Hageja on isik, kes pöörduv kohtusse rikutud või kohtja

poolt vaidlustatava õiguse kaitseks; Minu nimi on Jaagup) või iseloomustada juba identifitseeritud objekti lähemalt selle tunnuste kaudu (Jaak on vihane).

Identifitseerimist nõuab öeldistäiteküsimus mis / kes / missugune (missugused) / milline (millised) on ..., kitsamalt kategoriseerivateks küsifraasideks on juhuslikku laadi ühendid mis kujund, mis loom, mis liiki mineraal jne. Identifitseerimisviise on mitmeid, nagu loogikareeglite kohane defineerimine, klassi elementide loetlemine, tuntud objektiga seostamine, nimetamine.

Mis on prisma?

- Hulktahtukas, mille kaks tahku on omavahel rööbitised ühtivad hulknurgad ja teised tahud rööpkülilikud

- Mingi geomeetriline keha

Kes teie olete?

- Mina olen tööline teie kombinaadist (JK:39)

Milline on sinu mees?

- See, kes seisab seljaga siiapoolle

Mis } kassipoja nimi on? - Mitsu
Kuidas }

Mis } on Inglismaal kõige populaarsemad mängud?
Missugused }

- Jalgpall ja kriket

Omadust või seisundit küsivaks fraasiks on küsisõna milline, missugune, kuidas. Kui lause võiks sõnastuse poolest olla nii identifitseerimis- kui omaduseküsimus, siis neid kahte saab eristada intonatsioonivahenditega: Milline SINU MEES ON? küsib identifitseerimist (See, kes seisab seljaga siiapoolle), Milline s(in)u mees ON? tahab, et meest iseloomustataks (Suurte kõrvadega; Ära hellitatud; Tipp-topp; Tumeda peaga; Reskmist kasvu). Kui lausesisu eeda võimaldab, ootab kuidas väärtushinnangut sisaldavat vastust (Kuidas su mees on? -

Ära hellitatud; Tipp-topp; ? Suurte kõrvadega; *Tumeda peaga; *Keskmist kasvu). Kõitmaks võib olla ka näima, paistma, tunduma.

Kuidas see supp sulle tundub? - Soolane
- Meisterlikult
keedetud

5.2.7. Propositsiooniküsimus

Küsimus situatsiooni kohta nagu Mis juhtus? Mis on?
Kuidas on? Mis toimub? Mis saab? eeldab iseenesest vaid seda, et tegelikkuses on mingil ajal olnud, olemas või tulemas mingi sündmus. Verb juhtuma kannab endas ka mõnesugust aimust situatsiooni modaalsest laadist. Määramispiirkonnaks on kõik võimalikud situatsioonid. Ainsana piirab oodatava propositsiooni tähendusvõimalusi konsituatsioon. Kujutleme, et pisiõega mänginud Juku jookseb ust prömmides välja toast, kust kostab õekese valju nuttu. Ema küsimusele "Mis juhtus?" võib oodata selliseid vastuseid nagu "Anne ei lubanud mul endale patse teha", "Anne lõhkus mu auto ära", "Ma võtsin Anne käest tikud ära". Aga nüüd kujutleme, et isa tuleb koju, näost punane, silm sinine, müts kadunud. Ema küsib temaltki: "Mis juhtus?" Isa võib vastata "Huligaanid tulid kallale", "Läksin sõbraga tülili", "Pidasime palgapäeva", "Jäin jalgratta alla" vms. Kuigi küsimus on täpselt sama, ei sobi Juku olukorda isa vastused ega isa olukorda Juku vastused.

Sageli antakse küsilausega siiski ka mõni situatsiooni-komponent või -parameeter, mis piirab määramispiirkonda. See võib olla aeg (Mis nüüd juhtus? (VR:55)), koht (Mis Aafrikas lahti on?), tingimus (Mis saab/Kuidas on/Mis juhtub siis, kui suusa silma ei tule?), määramata rolliga komponent (Mis juhtus ...ga? Kuidas on ...ga? Mis on...ga? Mis saab ...st?).

Kuidas on lood sinu õega? - Teda opereeriti
- Ta lõpetas kooli
Kuidas oleks järgmise laupäevaga?
- See päev sobib

- mulle
- Järgmisel laupäeval
võime me Pärnu
sõita

Kuidas jääb } sinu vanematekoduga? ~ Mis saab sinu
Mis saab }
vanematekodust?

- Ma hakkan seal elama
- Ma ei kavatse sellest ilma jääda
- Ta tegi avarii
- Teda peteti
- Ta unustas piletid koju

Mis Jaaguks juhtus?

Sellised propositsiooniküsimused esinevad sageli elliptilistena. Välja võib jääda verb (Mis nüüd? Mis siis? Mis siis, kui ta nõus ei ole?), aga ka kogu küsifraas. Viimasel juhul lisandub aga või ja (Aga homme? Aga äkki tuleb meile uus ema? Ja nüüd? Ja siis? Ja kui ta nõus ei ole? Ja sinu õde?). Ellipsiga võib kaasneda homonüümia, nii et ei eristu, kas on esitatud näiteks eriüldküsimus üldise kohta, eriküsimus üldise kohta või eriküsimus propositsiooni kohta. Küsilause /Mina sõidan suvel Krimmi./ - Aga sinu ema? on parafraseeritav kolmeti: 1) Kas sinu ema ka sõidab? 2) Mida sinu ema siis teeb? 3) Mis siis sinu emast saab?

5.2.8. Elementaartähenduste küsimine

Elementaartähenduste küsimiseks omaette eriküsilause-tüüpi välja kujunenud ei ole, vaid selleks kasutatakse eri-üld- või alternatiivküsilauseid (vt. 3.1, 4.2.1.1).

5.3. Kaalutlusküsilause

Kaalutlusküsimust saab esitada nende lauseliikmete kohta, mis ei tähistata agentti ega kopejat.

Mida teha? - Tule ära
 Mida ma oma vennale ostaksin?
 - Osta auto
 Keda uskuda?
 Kuhu täna minna?
 Kuidas toimida?
 Milline olla?

5.4. Eriküsimuse intensiivistamine

Küsimust intensiivistavad emfaatiliselt järgmised vahendid.

I. Küeifraasi laiendav rõhulaiend küll, ometi, kurat, pagan, põrgu jne.

Kes { küll
 ometi mu kingad ära peitis?
 kurat
 Mida kuradit ma ootama pean?
 Kus { küll
 kurat mu kingad on?
 põrgus
 Miks küll
 Mille pagana pärast } sa siin istud?

II. Lauset laiendav küll, ometi, põrgu päralt, pagan võtaks, susi ... söögu, katk ... võtku jne.

Miks ma { ometi
 küll siia tulin?
 Kus mu kingad ometi on?
 Põrgu päralt,
 Pagan võtaks, } miks ma siia tulin?
 Susi mind söögu,

III. Modaalverbid.

Kuhu said mu kingad kaduda?
 Kes võis mu kingad ära peita?
 Kuhu mu kingad võisid kaduda?
 Miks pidid sa selle supi põhja kõrvetama?

Intensiivistatud küsimusega väljendab küsiija oma paha-

meelt vm. emotsionaalset suhtumist eeldega väidetavasse (eelnevate näidete puhul sellesse, et kingad ära kadusid või et kuhugi on tulnud), sügavat soovi küsimusele vastus leida ja sageli ke (eriti motiveeringuküsimustes) kahtlust (vt. 5.7.2.2).

5.5. Mitmikküsilause

Rohkem kui ühe küsifraasiga lause on mitmikküsilause (Kes kuhu läks? Kes kuidas uude õpetajasse suhtub? Kes keda mis ajast tunneb?). Küpivus on ühistunnus, mis võimaldab süntaktilise funktsiooni poolest erinevaid küsifraase koordineerida ja abil.

Kes ja kuhu läks?

Kes läks ja kuhu?

Millal ja kus sa puhkad?

Kuhu sa lähed ja miks?

Vastuslauses ja-koordinatsioon ei säili, sest ühistunnus kaob (Bolinger 1978:139).

- Ma puhkan suvel (,)

Palangas

- Ma lähen Palangasse

(,) puhkama

Koordineerimata mitmikküsilause ootab vastuseks kontrastiivlausetes rida (vt. Rajandi ja Metslang 1979:33-34). Selline küsimus eeldab, et igal muutuval on mitu tegelikult kehtivat väärtust, mistõttu vastus peab andma mitu kehtivat propositsiooni, milles need muutuja väärtused ühel või teisel viisil kombineeruvad.

Kes kuhu läks?

Kes läks kuhu?

- Ks läks metsa, isa
heinamaale

Kes keda mis ajast tunneb? - Jüri tunneb Jaaku

lapsepõlvest, Jaak

Marit ülikooliajast,

Mari Jürit üleeliseest

Koordineeritud mitmiküsilause ei nõua mitut muutuja väärtuste kombinatsiooni.

Kes ja kuhu läks? - Ema läks metsa
 - Isa läks heinamaale

Mida lõdvem on küsifraasi seos verbifraasiga, seda kaugemale võib ta paigutuda verbist. Tihedalt verbifraasiga seotud küsifraase ei saa lauselõpulistena koordineerida.

Kes tappis kelle ja miks?

*Miks tappis kelle ja kes?

*Kes tappis miks ja kelle?

Keda sa nägid ja kus?

*Kus sa nägid ja keda?

Kui aga küsisõnu eriti ja eraldi rõhutatakse, võib lause lõpu ka tihedamalt seotud küsilaiendeid paigutada.

Kes tappis, MIKS ja KELLE?

5.6. Elliptiline eriküsilause

Puudutame põgusalt ka ellipsit, mis võib tekkida kon-
 situatsiooni mõjul.

Kui propositsioon oma täistähenduslikus osas moodustab lauses tervenisti teema ning reemaks on küsimustuum ja lause küsimodaalsus, siis on küsilause sageli elliptiline. Pindstruktuuris peab leidma väljenduse vähemalt reema. Seda väljendab küsilausepäraselt intoneeritud lause, mis koosneb

a) üldküsilauses öeldisest: /Tõnu pidi eile Ungarisse sõitma./ - Sõitis?

b) eriüldküsilauses küsimustuumast: Turismireisile?

c) alternatiivküsilauses või-koordineatsiooniga küsimustuumast: Turismireisile või komanderingusse? Turismireisile, komanderingusse?

d) eriküsilauses küsifraasiga vormistatud küsimustuumast: Milleks? Millega? Miks? Kui kauaks? Mis kell? Kuidas? Kuidas nii?

Mitmeti funktsioneerib küsimus Mis? Alusele, sihitisele ja öeldistäitele lisaks saab tema abil küsida veel suhtlus-

situatsiooni asjaolusid. Mis? tähenduses 'Mis sa ütlesid?' on metatekstiline küsimus kaasvestleja eelnenud repliigi kohta.

/Tõnu sõidab Inglismaale./ - Mis?

- Tõnu sõidab Inglismaale

Sama ülesannet täidavad ka Mida? ja Kuidas? Erinevused on stiilis: Kuidas? on kõige viisakam ja ametlikum, Mis? familiaarsem või vähem viisakas.

Mis? tähendab ka 'Mis sa tahad?', 'Milleks sa mind kõnetad?'.

/Tõnu!/- Mis?

- Tule siia!
- Mul on sulle üks jutt

Eriküsimuses võib ka küsisõna puududa. Siis vormistab küsimust lause, mis on ilmselt poolik ja ootab vastuslauset, mis ta lõpetaks: Ja sina? - Tulin tulema; Aga homme? - Sõidan ära; Ja see oli? - Titaanimürgitus; Diameeter? - Kolm meetrit; Teie nimi? - Jaagu Jaan; Närva ...? - Von Pahlen; Maria ...? Nikolajevna. Vt. ka 5.2.7.

5.7. Eelistusküsilause

Üldküsimuse puhul, mis annab valida muutuja kahe väärtuse, lause paratamatu tõesuse ja vääruse vahel, on üsna loomulik, et küsijal võib olla ühte neist kahest rohkem usku. Seetõttu on kujunenud rida regulaarseid ja laialt kasutatavaid vahendeid küsija uskumiste äramärgimiseks. Alternatiivküsimuses on valik laiem ja eelistamine vähem välja arendatud. Hoopis haruldane ja vähearenenud on eelistamine eriküsimuses, mis annab valida määramata hulga etteandmata väärtuste vahel.

5.7.1. Oletusküsilause

Lisaele: $\text{poss}(P(a_i)) > \text{poss}(P(a_{j,i}))$ (45)

Lisaeeldega peetakse ühte lausest või kontekstist järel-

duvat muutuja väärtust või kitsast väärtuste piirkonda ülejäänuid tõenäolisemaks.

I. Täpsustusküsimus, kus kui-ühend sisaldab markeeritud, miinuspoolearset omadus- või määrsõna. Markeerimata küsiühendid nagu kui suur, kui vana, kui palju, kui kaugel, kui ammu annavad ette võrdsed võimalused määramispiirkonna kogu skaala 'suur ... väike', 'vana ... noor' või 'vana ... uus', 'palju ... vähe', 'kaugel ... lähedal', 'ammu ... hiljuti' ulatuses. Markeeritud ühendid nagu kui väike, kui noor, kui uus, kui vähe, kui lähedal, kui hiljuti viitavad sellele, et küsija arvates langeb tegelik väärtus kuhugi skaala miinusotsa lähedale, et küsimuselune omadus on oletatavasti väikese intensiivsusega. Selle jaoks, kes küsib Kui vanalt tädi Hermine mehele läks?, on põhimõtteliselt võrdvõimalikud vastused näiteks nii 17-aastaselt, 30-aastaselt kui 60-aastaselt. (Iseasi on muidugi sellised konsituatsiooniasjaolud nagu ühe või teise konkreetse Hermine vanus jm. mõjurid.) Kui aga küsitakse Kui noorelt tädi Hermine mehele läks?, siis eeldatakse, et tädi abiellus noores, mitte kesk- või vanas eas. Neutraalne on ka näiteks küsilause

(Kui) suur su pere on?

- Kaks inimest
- Neli inimest
- Kümme inimest,

oletav aga

Suuruke su pere on?

Belisvastus näiteks:

- Kaks inimest
- Mitte-eelisvastus näiteks:
- Kümme inimest

II. Kontrollküsilause (vt. 2.2.1). Belisvastus nähtub konsituatsioonist.

/Minu mehe sissetulekud pole just kiita./ - Ja kui palju sa isegi palka saad?

Belisvastus:

- Vähe

/Ma ei tea veel üldse, kus siin midagi on./ - Milleks sul siis mees on? /Aitab sellest, kui temagi teab./ (KS:93)

5.7.2. Kahtlusküsilause

5.7.2.1.

Lisaele: $\text{poss}(P(a_{j_1})) > \text{poss}(P(a_1))$ (49)

Kahtlusküsimus nimetab määramispiirkonna vähem tõenäolise ala. Küsimuses antuga vastupidise oletamine on omane kui-täpsustusküsilausele. Kui-ühendi kategooriasõna viitab intensiivsusskaala miinus- või plussotsa eelistamisele. Ka plusspolaarsed omadus- või määrsõnad mitte üksnes ei esinda kogu skaalat nagu tavaliselt, vaid osutavad ka oma kitsama tähenduse, suurema intensiivsuse piirkonna kaheldavusele. Küsifraas ja lauselaend ikka on rõhulised.

KUI PALJU sinusugune IKKA palka saab?

Eelisvastus:

- Mitte palju
- Keekmiselt
- Vähe

Mitte-eelisvastus:

- Palju

KUI INETU su tütar siis IKKA on?

Eelisvastus:

- Mitte just inetu
- Üsna kena

5.7.2.2.

Lisaele: $\text{poss}(P(a_0)) > \text{poss}(P(a_1, 2, \dots, n))$ (50)

Eeldatakse, et kõik määramispiirkonda kuuluvad väärtused on vähe tõenäolised, et pole olemas küsija jaoks aktsepteeritavat vastust. Küsimus peaks osutuma mõttetuks, sest oodatakse seda kummutavat vastust ei miski, ei keegi, ei mingil (mõistlikul) põhjusel jne. Et aga eriküsimus üldiselt eeldab, et määramispiirkonnas on vähemalt ühe väärtus, mis vastuses rahuldab, siis läheneb kahtlusküsilause retoorilisele eriküsilausele, mis väidab nullväärtust kui ainuvõimalikku.

Võrdleme kaht küsilauset, mis võivad järgneda lausele Miks sa mind vaatad?

(96) Miks ei võiks ma sind vaadata?

(97) Miks siis enam ilusat inimest vaadata ei võiks?

Lause (96) on kahtlev. Küsija oletab, et ei ole mingit aktsepteeritavat põhjust, miks ta oma vestluskaaslast vaadata ei võiks, ja ootab vastust. Lause (97) on aga retooriline. Küsija väidab, et ei ole mingit aktsepteeritavat põhjust, mis ilusate inimeste vaatamise ära keelaks.

Kindlat piiri kahtleva ja retoorilise eriküsilause vahel ilmselt ei olegi.

Lause kahtlevus vormistub järgmistel viisidel.

I. Küsifraasiks on mis muu (kui ...), kes muu, kuidas teisiti, kuidas muidu, millal veel, kes veel jne. Eelisvastuses asendab seda 'ei miski muu kui ...', 'ei mingil muul ajal kui ...' jne., mis jääb pindstruktuuris tihti väljendamatute.

Mida muud sul teha on kui tööd?

Eelisvastus:

- Õigus, tööd ikka
- Ei ole küll midagi muud teha

Mitte-eelisvastus:

- Lulli lüüa
- Magada

Vuhu ta veel läheb, kui mitte koju?

Eelisvastus:

- (Õigus,) koju jah

Mitte-eelisvastus:

- Sõbra juurde
- Jalutama

II. Lauses on intensiivistav lisand hing, vaeseke, pime-loom, tobuke vms.

Vuhu ta, hing, läheb?

Küsija oletab, et pole ühtki mõistlikku kohta, kuhu 'ta' võiks minna. Vrd. neutraalne eriküsimus: Kuhu ta läheb?

III. Intensiivistatud motiveeringuküsimuse (vt. 5.4) puhul eeldatakse, et küsilausega tähistatud sündmusel pole ühtki mõistlikku motiveeringut.

Miks ta siia küll pidi tulema?

Kuidas võld sa nii arvata?

Miks sa ometi ei tulnud?

Vrd. intensiivistamata, neutraalne küsimus:

Miks ta siia tuli?

Kuidas sa nii arvad?

Miks sa ei tulnud?

IV. Vastupidise polaarüksusega lause.

Kes täna enam tuleb? Eelisvastus:

- Keegi ei tule

Mis tähtsust on meie palvekirjal?

Eelisvastus:

- Ei mingit tähtsust

Kes liigutaks tema heaks sõrmeotsagi?

Eelisvastus:

- Keegi ei liigutaks

- Ei keegi

Vrd. neutraalküsilauseid:

Kes täna tuleb?

- Jaak tuleb

- Jaak oma perega

Mis tähtsus on meie palvekirjal?

- See tähtsus, et ...

V. Semantiline vahend: Küsilause propositsioon osutub kõigi võimalike muutuja väärtuste puhul sisult vastuoluliseks, vastuolu kaob nullväärtuse korral.

Milleks hullu kätte tulirelva anda?

Kuidas saab heeringat vahukoorega süüa?

/Asari (astub professorile väga lähedale): Kui te mind siia tööle võtsite, ütlesite, et arst peab olema patsiendi kõrval tema viimase hingetõmbeni ja pärast sedagi oma jõudu ja mõistust pingutama inimese elustamiseks./ Miks te nüüd panete inimese asemele masina? (OK:305)

VI. Küsimus kuulaja sellise tegevuse motiveeringu kohta, mida küsija ilmselt halvustab.

Miks sa rabeled?

Miks sa riidled lapsega?

Mida sa nii väga kardad?

Küsija oletab, et rabelemiseks, riidlemiseks või kartmiseks pole mingit arukat põhjust. Selline küsilause funktsioneerib tihti keeluna 'Ära rabele!', 'Ära pabista!', 'Ära kardal!'.

VII. Kontrollküsilause. Küsija kahtleb konsituatsioonist järelduvas ja asetab küsimuse nii, et järelduuses tekib mingi nõrk koht, näiteks ei leidu sellele piisavalt põhjendust.

Mis siin häbeneda on?

/Mine nüüd kartuleid koorima./ - Aga miks sina kartuleid ei koori?

6. EBAKÜSILAUSE

Ebaküsilauseks peame kommunikatiivselt transponeerunud küsilauset, mis ei funktsioneeri mitte küsimusena, vaid väite-
na (retooriline küsilause), hüüuna (emotsionaal-konstateeriv
küsilause, hüüdküsilause) või käsuna (käskküsilause). Ka eba-
küsilauseste loogilised eelded ei kattu mitte küsimuste, vaid
väidete, hüüude või käskude eesetega.

6.1. Emotsionaal-konstateeriv küsilause

Erinevalt ülejäänud ebaküsilauseist, mis resulteeruvad
täielikust kommunikatiivsest transpositsioonist (vt. 1.1), on
emotsionaal-konstateeriv küsilause osalise transpositsiooni
tulemus. Propositsioon tähistab suhtlussituatsioonis, harvem
esinenud tekstis ilmnenu seika, mis on võrdselt teada nii
kõneleajale kui ka kuulajale. Propositsioon on lauses teemaks,
reemaga teatatakse aga küllaltki kompleksne modaalsus: 1) tõ-
demus, et kõneleja on seda fakti täheldanud; 2) emotsionaalne
suhtumine faktisse: üllatus, heameel, pahameel jne.; 3) säi-
lida võib küsimodaalsus: oodatakse kinnitust fakti kehtivuse-
le või selgitust, kui fakt on küsijat üllatanud ja vastaja
sündmuses mingil määral osaleb. Emotsionaal-konstateeriv küsi-
lause ei eraldu süntaktilise vormi poolest päris küsilauseist,
ta kommunikatiivsed ja loogilised erijooned on tabatavad seos-
est konsituatsiooniga. Esinevad kõik küsilausete liigid pea-
le alternatiivküsilausete.

6.1.1. Üld- ja eriüldküsilause

Lausung vormistub nagu oletusküsimus, siugust ja selle
seosest konsituatsiooniga on aga ilmne, et lause vormiga sama-
pidist vastust ei pea kõneleja mitte üksnes tõenäolisemaks
kui selle eitust, vaid ainuvõimalikuks. Eele ei sisalda seega
disjunktsiooni nagu valemid (20) ja (24), vaid üksikotsustust,

mis üldküsilause puhul on

nec P ↔ nec P & nec P̄ (51)

ja eriüldküsilause puhul

nec P(a) ↔ nec P(a) & nec P̄(a). (52)

Ah sa ei vasta?!

/Mina arvan, et lugu võib pidada ainult sümpaatsetest inimestest. Vajalikest inimestest./ -

Ah te räägite ikka veel sellest? (RK:159)

(- Jah)

Üld- või eriüldküsilause võib sisaldada eriküsimust, mis nõuab motiveeringut.

Sa ei läinudki ära?

- Mul hakkas kahju...

(AL:148)

- Uks oli lukus, ma ei pääsenud välja

- Ei läinud

Metaküsilause kaasvestleja eelneva teksti tõsikindluse kohta (vt. 7.1.1) toimib eriküsimusena järgneva teksti kohta, andes ühtlasi märku teksti jätkamise ootusest.

/Kellest see on? - Sinust./ - Jah?

- Kurat, ma olen

õnnelik!(JK:49)

6.1.2. Eriküsilause

Emotsionaal-konstateeriv eriküsilause väidab samuti propositsiooni kehtivust ega oota muutuva obligatoorsest täpsustamisest: lause on selletagi informatiivne ja tervikliku tähendusega. Lausega

/Esimene päev uues korteris, aga juba terve maja kisa täis, lõhverdatakse ja lõhutakse nagu purjus elevandid Aafrika savannides! .../ Mis orgiat te siin peate? (KS:114)

konstateeritakse fakti 'Te peate siin orgiat'. Küsilause vormiga juhitakse tähelepanu küsimustuumale (mis orgiat), mille tähendus on niigi selge või ei vääri otsimist.

Üllatust või rahulolematust väljendava küsilause puhul võidakse oodata ka vastust. Küsifraasi süntaktilisest funktsioonist sõltumata on see ikka motiveering.

Mis orgiat te siin peate?! - Meil on soolaleiva-
pidu
- Sõbrad tulid külla
Motiveeringut küsitakse ka metaküsilausega Kuidas?! (vt. 7.
2.3).

/Ma ei taha sind enam näha./ - Kuidas?!
- Sa oled mu ära
tüüdanud
- Jaa. Sa oled mu
ära tüüdanud

Viimane vastus annab nii kinnituse kui ka motiveeringu.

6.2. Hüüdküsilause

Hüüdude väljendamiseks on kasutusel täpsustusküsilaused, kus küsifraasi kategooriasõna tähistab omadust või objekti kui omaduse kandjat (inimene - inimlike omaduste kandja). Küsivus puudub lausest täielikult. Erinevalt samas sõnastuses küsimustest on kategooriasõna rõhuga esile tõstetud. Sellise lausega teatatakse, et omaduse määr tähistatavas faktis on erakordne, mõjutab kõneleja tundmusi.

Kui ILUS su sõbratar on!

Kui VASTIK on hambapuurimine!

Mis SÕPRUSEST sa räägid!

Millist ARMASTUST inimeste hulgas ette tuleb!

Vrd. pärisküsilauseid:

Kui ilus su sõbratar on?

Kui vastik on hambapuurimine?

Mis sõprusest sa räägid?

Millist armastust inimeste seas ette tuleb?

Täiend mis väljendab negatiivset, milline sagedamini positiivset suhtumist, vrd.:

Mis INIMENE su isa on!	Milline INIMENE su isa on!
Mis ORGIAT te siin peate!	Millist ORGIAT te siin peate!
Mis SÕPRUSEST sa räägid!	Millisest SÕPRUSEST sa räägid!

Kui-ühendiga lause väljendab üksnes kõrget määra ('väga ilus', 'väga vastik'), mis- ja milline-lause nii kõrget ('imeteldavalt suur sõprus') kui ka vähest, null- või koguni negatiivset määra ('sõprust pole olemaski', 'vaen, mitte sõprus').

6.3. Retooriline küsilause

Retoorilise küsimuse kui stiilikujundi mõiste on üldtuntud. Selle juured on siin vaadeldavas tavalise, mittepoetilise keele retoorilises küsilause. Retooriline küsilause vormistub nagu kahtlusküsilause, kuid kommunikatiivselt ja loogiliselt on ta väide. Kas lausesemantiliste, kontekstiliste või keeleväliste asjaolude tõttu on ilmne, et küsilause propositsioonile vastupidist eelisvastust ei esitata tõenäolisemana, vaid küsija meelest ainuvõimalikuna ja paratamatuna. Sellega on ühtlasi eitatud lause vormistusele vastavat väidet. Disjunktivsus eelses puudub. Kui küsilause toimib väitena, erinevad ta kommunikatsioonitingimused küsimuse omadest: kõneleja teab küsimuses sisalduva muutuja väärtust ja usub, et ka kuulaja selle lausungist järeldab. Retoorilise küsilausega vormistuv väide erineb emotsionaal-konstateerivas küsilause peituvast väitest kahe asjaolu poolest: esiteks, tema sisu ei pruugi kuulajale konsituatsioonist tuttav olla; teiseks, retooriline küsilause on kahtlusalause, emotsionaal-konstateeriv küsilause aga oletusalause edasilarendus eelisvastuse 100%-se tõenäosuseni.

Retoorilise küsilausega vormistatud väite stiililise markeerituse väitlausega võrreldes tingivad eelkõige väite konnotatiivseosed küsilause vormi kaudu antud taustaga -

küsimuse ja vastupidise väitega. Küsilause Kas mina ei olegi inimene? väidab 'Mina olen inimene', kuid teeb seda esitatud küsimuse ja väite 'Mina ei ole inimene' tagasilükkamise kaudu.

Vastus retoorilisele küsilausele on üldjuhul fakultatiivne nagu väite puhul ikka.

6.3.1. Üld- ja eriüldküsilause

Eele: üldküsilausel

$\text{nec } \bar{P} \leftrightarrow \text{nec } \bar{P} \ \& \ \text{nec } \bar{P},$ (53)

eriüldküsilausel

$\text{nec } P(\bar{a}) \leftrightarrow \text{nec } P(\bar{a}) \ \& \ \text{nec } \bar{P}(a).$ (54)

I. Küsilause esitatud propositsioon on semantiliselt vasturääkiv, absurdne või taunitav, mistõttu on ainuvõimalik vastupidine vastus.

Kas päike on kandiline?

Kas päike ei olegi siis ümmargune?

Kas kivi mõtleb?

Kas siis sõbralikku kingitust ka enam ei tohi teha? (T)

Aga niisugune sorimine ja sopramine teiste isiklikus elus on väga huvitav, eks ole? (AL:66)

Kui kuulaja - näiteks väike laps - ei suuda küsimuse retoorilisust tabada, funktsioneerib selline lause täiesti tavalise küsimusena.

II. Konsituatsioonist järeldub küsilause esitatule vastupidise propositsiooni ainukehtivus või samapidise propositsiooni kehtetus.

Kes sellise hirmujutu peale enam AU-8 sisse usuks?
/Sa pole sellest kunagi rääkinud./ - Oled sa ialgi küsinud?

Kas su mees sulle vähe kingitusi on teinud? /Kõik, mis sul seljas, on ju temalt./

III. Enamasti on retoorilised sellised küsimused, mis käivad küsija enda kohta ja mille vastust küsija ise paremini

peaks teadma kui kuulaja.

Olen ma kunagi õnnelik olnud?

6.3.2. Alternatiivküsilause

Alternatiive esitatakse tavaliselt kaks, neist üks ilmselt kehtiv ja teine kehtetu (samadel asjaoludel mis 6.3.1).
Bele on niisiis

nec $P(a_1)$ & nec $\bar{P}(a_2)$. (55)

Ema: Kas ma olen sulle ema või vähivõõras vana-
inimene?

6.3.3. Eriküsilause

6.3.3.1.

Bele: nec $P(a_0)$ & nec $\bar{P}(a_1, 2, \dots, n)$ (56)

Retoorilise eriküsilausega väidetakse, et propositsioon jääb kõigi võimalike muutuja väärtuste korral vastuoluliseks, taunitavaks, absurdseks vms. Paratamatu on nullväärtus, ühtegi muud võimalust kõneleja ei aktsepteeri. (Vrd. 5.7.2.2, valem (50).)

I. Propositsioon on semantiliselt või keelekasutajaile üldomaste taustteadmiste (vt. Õim 1980) põhjal vastuoluline vms.

Kuhu sa, rumaluke, kraavist enam kukud?

Mis nõu sa läbi telefoni ikka pidada saad?

Miks ei võiks lahkumine olla lõbus ja mürtsakas?

(OT:213)

II. Vastuolulisus tuleneb konsituatsioonist.

/Miks see neetud tsüaan just Valter Ruutpõllu
naisi oma ohvriks valib? ---/ - Milleks sa pidid
seda praegu meenutama? (VR:41)

Ja mis sina veel ootad? (RK:180)

Kes teine veel kasvataks nii kauneid lilli?

/Tibutots (Ahtile, veidi viivitades): Et teil uues
korteris alati hästi läheks ...!/ Ets: Mis ajast

sa Atsi teletama oled hakanud? (KS:95)

Retoorilistele põhjusküsilausetele on kõnekeeles omasem küsisõna mis 'miks', pärisküsilausetele miks, vrd.:

Mis need hiinlased sõdivad? Miks need hiinlased sõdivad?

Mis me õpime? Miks me õpime?

Mis me ikka õpime? Miks me ikka õpime?

III. Küsisõna ei sobi propositsiooni semantilis-süntaktiliselt. Sellega on grammatiliselt ette antud, et propositsiooni ei kõlba ükski küsisõnale vastava vormi- või substituutsiooni- ning tähendusklassi üksus, s. t. propositsioon on kehtetu.

Mis noor ta enam on?

Ja kus on sinu teened kodumaa ees?

Mis hea naine ta sulle on?

/Ega sa mulle ei valetanud?/ - Kuidas } ma siis
Kus } valetasin?

/Kas sa magad?/ - Kus ma siis magan?

Loetletud kolme liigi põhjal on välja kujunenud hulk retoorilise eriküsilause vorme, nagu Mis mõtet on ...? Mis mõttega ...? Kes (sul) käskis ...? Kellele ma räägin? Mis tähtsust sellel on? Kust mina teen? Miks mitte ...? Mis siis? Mis (sul) sellega piatmist on? Mis see (sinu) asi on? Mis see (sinusse) puutub? Mis (sul) sellest? Mis sa siia otsid?

6.3.3.2.

Eele: nec $P(a_1)$ & nec $\bar{P}(a_{j \neq 1})$ (57)

Konsituatsiooni põhjal on ilmne, et antud juhul sobib küsifraasi asendama ainult üks väärtus a_1 . Väide vormistub küsilausega, tõstmaks esile muutuja ainuvõimalikku väärtust. Kui näiteks Ma kukkusin sisse sinu pärast asemel öeldakse Kelle pärast ma sisse kukkusin?, siis sellega rõhutatakse, et süüdlane on just nimelt kuulaja.

/Kas sa olid tööil nii kaua?/ - Kus ma siis pidin

olema?

/Kas sa löid endale sõrme pihta, taat?/ - Miks ma siis sinu meelest karjusin? (VIE:75)

6.4. Käskusilause

Isikult A isikule B suunatud käsku (keeldu, palvet, ettepanekut) sooritada propositsiooniga P tähistatud tegu tähistame loogiliselt

$$!_{A,B} P \ \& \ K_A \ (\text{nec } P \ \underline{y} \ \text{nec } \bar{P}). \quad (58)$$

Konjunktsiooni esimene liige on käsu imperatiivne komponent, teine liige episteesiline komponent, eele: kõneleja teab, et P-ga tähistatav sündmus kas toimub või ei toimu. Käsul Tee ukse lahti! ja üldküsimusel Kas sa teed ukse lahti? on niisiis ühesugune eele 'Sa kas teed ukse lahti või sa ei tee ust lahti'. See loob pinna üldküsilause kasutamiseks käsu funktsioonis. Käsuna võib esineda ka propositsiooni väitev lause Sa teed kohe ukse lahti, samuti käsu kommunikatsioonitingimusi tähistavad laused: väitlause kõnelejapoolse tingimuse kehtimisest Ma tahan, et sa ukse lahti teeksid ja küsilause kästavapoolse tingimuse kehtimise kohta Kas sa saaksid ukse lahti teha? Käsuakti olulisemad kommunikatsioonitingimused on

- 1) kõneleja on huvitatud, et tegevus sooritataks;
- 2) kõneleja tahab, et selle tegevuse sooritaks kästav isik;
- 3) kõneleja usub, et kästav isik saab tegevuse sooritada;
- 4) kõneleja usub, et kästav isik nõustub tegevust sooritama.

Küsi- ja väitlause kommunikatiivne transpositsioon käsuks on võimalik järgmiste lisatingimuste kehtimisel:

- 5) propositsioon tähistab (või eitab) kas kästava isiku parajasti toimuvat või tulevast tegevust või siis käsu tingimusi;

- 6) konsituatsioon võimaldab lausungit tõlgendada käsuna,

s. t. kehtib käsule, mitte küsimusele (vt. 1.1) ega väitele omene suhtlussituatsioon.

Nendel tingimustel saab käsku adresseerida mitte üksnes kuulajale, vaid ka kolmandale isikule. Transponeeritud käsk on enamasti vähe intensiivne (palve, ettepanek), harvemini ka eriti nõudlik. Esimesele juhule on tumbuslik tingiv kõneviis ja palun, viimasele ükskord, lõpuks, juba.

On võimalik eristada järgmisi käskküsilause tüüpe.

I. Üldküsilause P või P kohta kindlas või tingivas kõneviisis. Neutraalne küsilause väljendab käsku !P, mitte keeldu !P, olgu ta siis jaatava- või eitavavormiline.

Kas sa aitad mind? ('Aita mind!')

Kas sa jätad ükskord oma huilgamise? ('Jäta oma huilgamine!') (KS:125)

Kas sa ei jätta ükskord oma huilgamist? ('Jäta oma huilgamine!')

Kas sa võtaksid oma raamatu kaasa?

Kas sa ei võtaks oma raamatut kaasa?

Ega te ei aitaks mind?

Kas ta ei viiks kirja posti?

Belistusküsilause väljendab kas käsku või keeldu vastavalt sellele, kas eelisvastus on jaatava- või eitavavormiline.

Enk alustame jutuasjast? ('Alustame jutuasjast!') (RT:47)

Ta viib võib-olla kirja posti? ('Viigu ta kiri posti!')

Võib-olla sa ei läheks veel ära? ('Ära mine veel ära!')

Kas me täna enam külla läheme? ('Ärme täna külla lähme!').

II. Üldküsilause 3. või 4., kästavapoolse kommunikatsioonitingimuse kehtivuse kohta. Mii eitava- kui jaatavavormiline lause väljendab käsku, mitte keeldu. Mida rohkem vorm teise- neh (eitav kõne, tingiv kõneviis), seda tagasihoidlikum ja viisakam on käsk.

Kas te võite mind juhatada postkontoris? (VIE:157)

Kas sa saad mulle natuke raha anda?
 Palun, ega sa ei saaks triikrauda ära parandada?
 Ega teie abikaasa ei võiks mulle üht väikest
 teenet osutada?

Kas sa saaksid triikraua ära parandada?
 Mis oleks, kui me jookseme midagi?
 Kui jookse midagi?

Alternatiivne vormistus lisab käsule nõndlikkust:

Kas sa aitad mind või ei?
 Kas sa saad mind aidata või ei saa?

Nõndlik on ka alternatiivküsilausega väljendatud käsk:

Kas sa tuled kaasa või jäädkki siia?

III. Retooriline eriküsilause, mis on transponeerunud küsimusest ?(nec $P(x)$) või ?(nec $\bar{P}(x)$) (vt. 6.3.3.1), võib edasi transponeeruda vastavalt kas keeluks $!P$ või käsuks $!P$. Jäetavas vormis retooriline küsilause testab tähistatud tegevuse mõttetusest ja käsuks saades käsib seda mitte teha, eitamavormiline testab tegematajätmise mõttetusest ja vastav käsk soovitab tegutseda.

Kuhu sa ometi tormad? ('Ära torma!')
 Miks te mind taote? ('Ärge taguge mind!') (OK: 308)
 Ja kuhu sina siis lähed? ('Ära mine!') (JK:49)
 Min sa keerutad? ('Ära keeruta!')
 Mis sa sest kassist piinad?
 Mis sa naerad?
 Miks sa mulle sülele ei istu? ('Istu mulle sülele!')
 Miks sa mantlit maha ei võta? ('Võta mantel maha!')

Miks peaksid sa majandust õppima? ('Ära hakka majandust õppima!')
 Miks ei peaks sa majandust õppima? ('Hakka majandust õppima!')

Ettepaneku vormelike on kujunenud Kuidas oleks ...ga? ('Tehkem ...').

Kuidas oleks ühe pikema reisiiga?

Kuidas oleks järgmise napsiga?

Käskküsilause, nagu käsk ikka, ootab vastuseks kas käsu teostamist või keeldumist koos motiveeringuga. Nõusoleku väljendamine on nõutav siis, kui tegevuse sooritamine nihkub tulevikku.

Sa võib-olla ei lähe veel ära? - Ei, ei lähe
- Lähen küll, naine ootab

Kas sa teeksid akna lahti? - /Kuulaja avab akna/

Palun, kas te ei võiks mulle soola ulatada? - Ei, külm on
- /Kuulaja ulatab soola/

- (Ei,) soola ei ole laual

Miks peaksid sa majandust õppima hakkama?

- Ega ma ei hakka-
gi

- Hakkan ikka, sellel alal on tulevikku

7. METAKEELELINE KÜSILAUSE

Nagu igasugune lause, osutub ka küsilause metakeeleliseks, kui tema propositsiooni mingi komponent on objektkeele üksus või selle substituut.

Kes ütles: "Edasi, Kentuki poisid!"?

Kas Toots ütles: "Edasi, Kentuki poisid!"?

Kas sa lõhnad "Punase Moskva" või "Rahvusvahelise naistepäeva" järel?

/Arst Asari, meil pole õigust temale teha erandit, meie vastutame tema tervise eest./ Saite aru? ('Kas te saite eelnevast tekstist aru?')(OK:320)

Mõningad suhtlemises tekkivad tüüpsituatsioonid on aga välja kujundanud erilised metakeelelise küsilause tüübid, mis on kasutusel kaasvestleja teksti selgitamiseks või kontrollimiseks. Sellise küsilause teema pärineb eelnevast repliigist, olles enamasti lause või selle mingi osa tähendus; reema teatab teema küsimusaluse aspekti ja küsimodaalsuse. Informatsioonikeskmene saab küsifraas rõhuliseks.

(98) /Kus sa kolasid?/ - Kus ma kolasin? ('Kas sa küsid: kus ma kolasin?')

(99) /See ei ole üldse keeruline./ - MIS ei ole üldse keeruline?

R / T
- Mis see?

R / T
('Mida tähistab see, mille kohta sa väidad, et see ei ole üldse keeruline?')

Metaküsimuse süvastruktuuris on abstraktne kõnelemis- või tähendamis-tähistamispredikaat, mille üheks argumendiks on sisestatud objektkeeleüksus. Pindstruktuuris võib selline küsimus realiseeruda liitlausena, nagu eespool sulgudes toodud ligikaudsed sisuseletused. On aga välja kujunenud tüüpilised lausemallid, mis sisaldavad küsieleменти- reemat -ja objektkeele üksust (kajalaused) või asendavad viimase substituudiva ellipsiga, toetudes vahetule tekstiseosele eelneva repliigiga.

Küsimused eelmise teksti üksuse kohta võime jaotada kahte liiki:

a) küsimused üksuse denotatiivtähenduse kohta - kas see vastab tõele, mis see täpselt on jne. (99);

b) küsimused keeleüksuse enda kohta (millel on muidugi ka oma denotatiivtähendus) - kas öeldi just niimoodi, mida öeldi jne. (98).

Konkreetsete, tekstis esinevate kajaküsilauseste liigikuuluvus ei ole alati üheselt väljendatud.

7.1. Küsimus tähenduse kohta

Küsimuse eesmärgiks on saada vastus, mis esitab küsimusaluse tekstiüksuse (lause vm.) tähenduse küsija jaoks identifitseeritavana ja tõsikindlana.

7.1.1. Üldküsilause

Enamasti esitatakse eelistuslik kontrolliküsimus väidetu tõesuse kohta. Kui küsimusalust tekstiüksust tähistada S-iga, siis küsilause oma täielikul kujul on näiteks Kas (tõesti) S? ('Kas ma sain õigesti aru, et S?').

/Ma saadan su koju./ - Kas sa tõesti saadad mu koju?

- Jah
- Ei, sa eksisid
- Ei, mitte sinu
- Ei, ma siiski ei saa
- sind saata

Kahtlusküsilause on Kas ikka (tõesti) S?

Kas sa ikka saadad mu koju?

Vastus on kas S tõesuse jaatus või siis eituse koos motiveeringu või selgitusega.

Nii täielikult vormistub küsimus harva. Tavalisem on elliptiline Kas tõesti?, Tõesti? või kajaküsilause S?, mis täielikult või osaliselt kopeerib üksust S.

Sa saadad mu koju?

/Talle tuldi järele./ - Tuldi järele? (RK:179)
 /Tsüaaniühendeid hoitakse seitsme luku taga, aga
 lähtesined, millest neid valmistada saab, on kõi-
 gile kättesaadavad./ - Kas tõesti? (VR:41)

Vestluse strateegias jääb üldküsimus sageli tagaplaani-
 le. Lause toimib hoopis küsimusena selle kohta, kuidas jätkub
 kaasvestleja tekst või milline on S-iga väidetud motivesring,
 või käskiva ebaküsilause, mis õhutab kaasvestlejat oma teks-
 ti edasi arendama. Need kolm funktsiooni sulavad tavaliselt
 eristamatutena kokku. Viimati toodud näide jätkub täiesti
 ootuspäraselt nii:

- Kui on olemas keemik ja
 vähegi korralik laboratoo-
 rium, siis pole tsüaaniühen-
 dite ... saamine mingi prob-
 leem (VR:41)

Kontrollküsilause esineb peamiselt selliste vormelitena
 nagu Tõsi (või)? Jah? Ausõna? Ausalt? Ah nõnda? Eks ole?
Arvad? Noo?

Üldküsimuse eesmärk on informatsioon üle kontrollida.
 Kui S on väide, siis on see informatsioon nominatiivne. Kui
 aga S andis nominatsiooni baasil kommunikatiivmodaalset
 informatsiooni küsivusest, käskivusest või emotsionaalsest
 suhtumisest, siis suudab lihtlauseline metaküsimus hõlmata
 vaid üht liiki informatsiooni. Seega pole tegemist enam üld-
 küsimusega kogu S kohta, vaid eriüldküsimusega selle ühe as-
 pekti kohta. Tavaliselt küsitakse üle nominatiivne teade.

/Oh mis ilus ilm!/ - Ilus ilm?

Küsimus küsimuse kohta taandub küsimuseks jaatava eeldekompo-
 nendi kohta.

/Ega Jüriil vaba päev ei ole?/ - Kas tal võib vaba
 päev olla?

/Kus Jüri ujumas käib?/ - Kas Jüri käib ujumas?
 Küsimuse võib esitada ka kommunikatiivmodaalse teate kohta.

/Oh mis ilus ilm!/ - See ilm meeldib sulle?

/Jukul on homme sünnipäev?/ - Kas sa küsid seda?

- Kas sa ei tea?

7.1.2. Eriüldküsilause

I. Kontrollküsimus lause S propositsiooni mingi komponendi a tõesuse kohta: tahetakse teada, kas selle denotaat tõepoolest esineb sellistes seostes, nagu esitab lause S(a). Küsimus vormistub üldkuju Kas (tõesti) S(a)?, Kas (tõesti) a? või kajaküsilausena S(a)?, a? Nagu metaküsimuste puhul üldse, võib siingi elliptilisust süsteemseks pidada.

/Jüri saatis Mari koju./ - Kas tõesti JÜRI saatis?

- Kas tõesti Jüri?

- JÜRI saatis?

- Jüri?

- Jüri jah

- Ei, see võis ka keegi teine olla

/Vaadake, ma ostsin selle maja .../

- Ostsite? (JK:39)

Vastus antakse nagu üldküsilause puhul ikka.

II. Küsimus, millega pakutakse a-le identifitseeriv täpsustus ja päritakse, kas see on õige. Lause vormistub jällegi tüüpilise eriüldküsilausena.

/Juss tuli./ - Kas Saueaugu Juss?

/Kas nad on olemas?/ - Maaajumalad?

/Ma ootan teda./ - Sa ootad Leenat, eks?

7.1.3. Alternatiivküsilause

Valida antakse kajastatava üksuse ja uue, pakutava alternatiivi vahel

/Jüri saatis Mari koju./ - Mari või Malle?

või alternatiivsete täpsustuste vahel

/Nad on siiski olemas./ - Kratid või pisuhännad?

7.1.4. Eriküsilause

Eriküsimus on täpsustusküsimus kogu lause S või selle komponendi a kohta. Täheenduse täpsustamist nõutakse siis, kui see lauses S väljendub küsija jaoks identifitseerimatu substituuendi või ellipsiga või ka täistähendusliku fraasiga. Küsilause on tavaliselt elliptiline, sisaldades ainult küsifraasi, või kajalause.

/No on üks mees!/- Kes?

- Kapten (JT:292)

/Sellepärast, sa siis tookord nii viisi ütlesid./

- Mismoodi?

- Sa ütlesid: "Veame kihla, Vessik, ma teen sellest poisist veel kuulsa mehe, ma teen temast kangelase"
(JT:254)

Mismoodi ma ütlesin?

/Vist kardab, et see on nakkav./ - Mis asi?

- Patt (VR:41)

/Kas leidsid?/- Mille? - Söögimaja

/... alguses tema, siis Saaberi hääl .../- Kelle, kelle?

- Saaberi, meie I osakonna juhataja (AL:37)

Metaküsilauses võib isegi hüüdsõna kohta küsimuse esitada:

/Noh!/- Mis noh?

- Mis me siis teeme?
(JK:33)

/Oeh!/- Mis oeh?

- Mis?

- Kergem hakkas

Küsimus võib lausele S lisada ka uue komponendi:

/Ma ei saa tulla./ - Miks sa ei saa?

- Ena ei luba

Kajaküsiühendis asub kajastatav, täpsustust ootav fraas kategooriasõna rolli. Küsisõna ei ole enam mitte ainult mis või kui (vt. 5.2.4), vaid võib sõltuvalt kategooriasõnast kuuluda igasugustesse vormi- ja distributsiooniklassidesse. Avar-

dunud on ka mis ja kui kasutusvälti.

/Mis vihjeid te siin enne Valter Ruutpõlluga vahetasite?/ - Millal enne? - Kohe, kui me siia jõudsime (VR:41)

/Ma olen nüüd valmis./ - Kui valmis sa oled?

- Täiesti valmis

/Ei./ - Mis ei? - Ma ei tule (JK:37)

/On ikka seesama või?/ - Kuidas seesama?

- Oma noorik? (KS:79)

/Aga kui ma joon piima, ja ei lõhu mänguasju, ja teen igat asja, mida sa käsid teha, siis oleme varsti ühtemoodi./ - Kuidas ühtemoodi?

- ... et me teeme
kõike väga hästi
ja kuulame ühtemoo-
di hästi sõna ...
(RS:26)

/Ma küsin, kus me oleme? - Kodus./ - Mis kodus?

- Meie kodus. Me ela-
me nüüd siin (AL:76)

Võib formuleerida ka süvastruktuuri täpsemalt järgiva küsimuse Mis S/see tähendab? Mis a/see tähendab? Mis/kes a/see on?

/Saaber tuli./ - Kes see Saaber on?

- I osakonna juhataja

/Aga seal mul ikka kopikas kukub./ - Mis see tähendab?

- Ma saan seal head
palka

Eriküsimus käib niisiis tavaliselt propositsiooni või selle komponendi kohta. Küsilause kajastamisel ei pruugi S säilida küsivalt vormistatuna, selle asemel võib sõnastada S-iga jaatuse-eituse teljel samapidise eeldekomponendi.

/Kuhu sa oma inkunaabli panid?/ - Kuhu ma MILLE panin?

- Mille ma panin?

/Kas sa tänna sinna lähed?/ - Kas ma lähen tänna

KUHU?

- Kuhu ma lähen?

- Kuhu ma peaksin minema?

/Ega sa seal ei käinud?/ - Kus seal ma ei käinud?

Ka hüüdlause kohta esitatav küsimus hõlmab propositsiooni.

/Missugune kaunitar ta on!/- Kes on kaunitar?

Et emotsionaalseid hinnanguid saab olla mitut liiki, saab ka hüüdlause modaalsuse kohta eriküsimust esitada, erinevalt küsimodaalsusest, mis sisemiselt ei liigendu ega paku valikuvõimalusi.

/Missugune pilt sul küll seinal ripub!/- Kuidas nimelt see pilt sulle tundub?

Võib esitada ka alternatiivküsimuse:

On see siis hea või kehv pilt?

7.2. Küsimus keeleüksuse kohta

Küsimuse eesmärk on saada vastuseks küsimusalune keeleüksus selgel, mõistetaval ja tõsikindlal kujul.

7.2.1. Üldküsilause

Üldkuju Kas sa ütlesid S? on harva kasutusel. Kajaküsilause S? koos võimalike küsivust, kahtlust või oletust väljendavate lisaelementidega on kas puhtkontrolliv, kahtlev (kas ma ikka kuulsin õigesti?), emotsionaal-konstateeriv või hüüdküsilause üllatuse, iroonia vms. väljendamiseks. Ta võib sisaldada ka eriküsimust S sisu motiveeringu kohta. Samuti võib see olla küsimus üksnes S tähenduse, mitte enam vormistuse kohta. Üldküsilause S? vorm iseenesest ei määra ta liiki ega lausungitüüpi: viimane tuleneb sisust, konsituatsioonist ja vestluse strateegiast ning võib ikkagi jääda mitmeks,

määramatuks.

/Ma sõidan Antarktikasse./ - Sina sõidad Antarktikasse?

- Jah, ma sõidan Antarktikasse
- Miks sa ei usu?
- Mis siin imelikku on?
- Jah, ma võtan eksperimentaalse osa

Vastus küsimusele on kas jaatav või eitav. Eitavale vastusele tuleb lisada tegelik S.

/Mari oli siin./ - Mari oli siin?

- Jah, Mari oli siin
- Jah

/Malle oli siin./ - Mari oli siin?

- Ei, Malle oli siin

/Mari oli siin./ - Maril on hiir?

- Ei, sa kuulsid valesti, ma ütlesin, et Mari oli siin

Kui metaküsimus esitatakse küsimuse kohta, tekib näiteks järgmine küsimuste-vastuste ahel:

- Kas sa võtsid mu pliiatsi?
- Kas ma võtsin su pliiatsi?
- Jah, kas sa võtsid mu pliiatsi?
- Ei, ma ei võtnud su pliiatsit

ehk

- Kas sa võtsid mu pliiatsi?
- Kas ma võtsin su pliiatsi?
- Jah
- Ei

Kui kajaküsimus kajastab küsipartiklita küsilauset, lisab ta tavaliselt sellesse partikli.

- /Oled sa sellest raamatust vaimustatud?/ - Kas ma olen sellest raamatust vaimustatud?

Ka süntaktiline null materialiseerub:

/Mäletad?/ - Kas ma mäletan?

Mäletatavasti ei saanud metaküsimust esitada mitteväitlause kogu tähenduse kohta, vaid ainult nominatiivse või kommunikatiivmodaalse tähenduse kohta (7.1.1). Mitteväitlause mõlemal külgi kajastav küsimus on tõlgendatav üksnes 'Kas sa ütlesid S?' ja mitte 'Kas (tõesti) S on tõsi?'.

/Ega varsti sõda ei tule?/ - Ega varsti sõda ei tule?

/Oh mis ilus ilm!/ - Oh mis ilus ilm?

/Kus Jüri ujumas käib?/ - Kus Jüri ujumas käib?

/Mine magama!/ - Mina mingi magama?

Emotsionaal-konstateeriva küsilausega rõhutatakse kajastatava küsimuse ülearusust või mõttetust. Emotsionaalne varjund on seda tugevam, mida vähem on kasutatud substitutsiooni-võimalusi, vrd.:

/Kas sa pead lugu Jaagup Petersonist?/

- Kas ma pean temast lugu?

- Kas mina pean lugu Jaagup Petersonist? /Kuidas saad sa selles kahelda?/ või /Temast ei saa ju kuidagi lugu pidada./

7.2.2. Eriüldküsilause

Eriüldküsilause võib nagu üldküsilausegi vestluses funktsioneerida mitmeti. Tema täielik kuju on Kas sa ütlesid S(a)?, Kas sa ütlesid a?, ent tavaliselt vormistub ta elliptilise kajaküsilausena a?

/Ma ei taha praegu riskida tema eluga./ - Te ütlesite - tema eluga? /Kas ainult .../ (OK:306)

/Ei-noh, kohe näha, et kui vanniga korter käes, siis on äkki härra valmis, nii et ära julge jutulegi tulla!/- Vanniga, jah? /Tooge aga kõik oma must pesu siia, küll me üheskoos puhtaks peseme. Milleks inimesele midagi, mis oleks oma ja puutumatu? Kõik lööme puruks!/(KS:151)

/Tikutaja: Ma töotan seal teaduslikus ekspeditsioonis./ Miilits: Teaduslikus? /(Kõnnib ümber Tikutaja, vaatab teda.) Noorevõitu nagu oleksite teadusmehe jaoks./ (RK:183)

/Ma tulen teiega kaasa./ - Minuga kaasa??? (RK: 187)

Kajaküsimuse saab esitada ka modaalsete lauselaiendite kohta, mida muidu eri- ja eriüldküsilauses küsida ei saa (vt. 5.1.1). Hinnanguküsimuses sisaldub tavaliselt ka eriküsimus põhjuse kohta: kas sa andsid just sellise hinnangu, ja kui jah, siis miks sa propositiooni selliselt hindad?

/Õnneks ta tuleb./ - ÕNNEKS ta tuleb?

- Õnneks?

- Jah, õnneks, sest
meil on teda väga
vaja

/Ta võib-olla tuleb./ - Ta tuleb VÕIB-OLLA?

- Võib-olla?

- Jah, võib-olla.

/Ta on teatavasti haige./ - Kas ta on TEATAVASTI haige?

7.2.3. Eriküsilause

Küsilause lause komponendi kohta on kas rõhulise küsifraasiga kajaküsilause S(x)? või vormistab teda üksnes küsifraas. Küsimuse esmane ülesanne on kindlaks teha küsimusalause komponendi sõnastus kajastatavas, ülejäänud osas küsijale selges lauses.

/Ma tõin maalt õunu./

- KUST sa õunu tõid?

- Kust?

- Kustkohast?

- Maalt

- Maalt tõin

- MIDA sa maalt tõid?

- MIDA sa tõid?
- Õunu
- Õunu tõin
- MIS sa tegid?
- Ma tõin maalt õunu

Kajaküsilause võib lausest S erineda vaid lisanduva või asenduva küsifraasi poolest. Seetõttu saab küsilauset kajastav küsilause võtta väga mitmesuguse vormi, ka sellise, mis oleks võimatu tavalises küsilauses, kus ei esine objektkeele-metakeele suhteid ja mille situatsioonistruktuur pole komplekssem süntaktilisest. Vastus annab kajastatud küsilause uuesti ja see saab järgnevalt omakorda vastuse.

/Kas Mari sõitis Lapimaale?/

- Kas Mari sõitis KUHU? ('Mis koha kohta sa küsid: kas Mari sõitis sinna?')
- Kas Mari sõitis Lapimaale?
- Ei
- Sõitis küll

Tavalise küsimusena oleks Kas Mari sõitis kuhu? võimatu oelate vasturääkivuse tõttu. Eriküsimus eeldab propositsiooni paratamatut kehtivust (nec $P(x)$), üldküsimus peab aga paratamatuks kas kehtivust või kehtimatust (nec P v nec \bar{P}). Viimasest tulenevalt võib propositsioon ka kehtetu olla, nii et Mari polegi kuhugi sõitnud, ja küsimus kohast osutub mõtetuks. Üld- ja eriküsimust saab ühendada vaid nii, et üldküsimus eelneb loogiliselt eriküsimusele: Kas Mari sõitis kuhugi, ja kui sõitis, siis kuhu? \leftrightarrow Kas ja kui, siis kuhu Mari sõitis? \leftrightarrow Kas ja kuhu Mari sõitis? \leftrightarrow Kas Mari sõitis kuhugi? Metaküsimuse puhul on aga ainus loogilise järjestuse kitsendus selles, et metaküsimus rakendub objektkeele üksusele, olgu see siis omakorda küsimus või midagi muud.

Metaeriküsimuse saab esitada ka selliste lauseelementide kohta, mille kohta tavalist küsilauset esitada ei saa (vt. 5.1.1).

/Täna on palju külmem ilm./ - MIILISEM ilm täna on?

/Ma seisin kaks tundi vihma käes apelsinisabas./

- MILLES sa kaks tundi vihma käes seisis?

Kajaküsilausees võib küsifraas ka lõpus paikneda.

/Ma hakkas koolmeistriks./ - Sa hakkad KELLEKS?

Koordineerimata mitmikküsilause, mis tavaliselt nõuab vastuseks kontrastiivlause te jada (5.5)

Kes mida ostab? - Jüri ostab leiba, Tõnu võid,

Mari piima,

piirdub kajaküsimusena ühese vastuse nõudega:

/Jüri ostab leiba./ - KES MIDA ostab?

- Jüri ostab leiba

Terve lause 3 kohta saab esitada sellise küsimuse nagu

Mis sa ütlesid? Mis sa räägid? Mis? Ah? Kuidas? Noh?

/Mul on kõrvakuulmine kehva võitu./ - Kuidas?

- Mul on kõrvakuulmine

kehva võitu

Metaeriküsilause on sageli emotsionaal-konstateeriv: küsija teab küll, kuidas oli x kajastatavas lauses sõnastatud, aga tahab sellele (eriti x tähendusele lauses) tähelepanu juhtida. Kajastatavas lauses on küsija arvates esinenud midagi erilist, üllatavat, sobimatut vms.

/Tikutaja: Ausalt öelda on mul tahtmine teile vastu hambaid anda./

Revident: Kuidas? /(Tõuseb kohkunult.)

Tikutaja: Istuge edasi. Ka minul on ainult see tahtmine / (RK:161)

7.3. Eriküsimus järgneva teksti kohta

Lisaks eelneva teksti kohta käivatele metaküsimustele on kindlaks kujunenud ka küsimus 'Mida sa edasi räägid?'. See kiillutakse teise vestleja teksti vahele, õhutamaks kaaslast teksti jätkama. Küsimusega sulab kokku käsk 'Räägi edasi!' Küsimus esineb peamiselt selliste vormelite kujul nagu Ja edasi? Ja siis? Aga edasi? Aga siis? Mis edasi (sai)? Mis

veel? Noh?

Kõnetlusele järgnevad Mis on? Mis sa tahad? Mis?

Vastuseks on jätkuv tekst.

/Rüütel lõi kaks röövlit maha, kolmas laskis
jalga./ - Ja siis?

- Rüütel haaras röövitud
daami ja kadus

/Edamail/ - Mis on?

- Usu, ma ei kahtlusta
sind milleski. Olen
kindel, et sina seda
ei teinud. Aga ma pean
teadma (VR:48)

Kui kaasvestleja eelnev repliik lõpeb pooliku lausega,
vormistab seda kordav kajalause küsimust terviklause kohta.

/Anne on väga lahke ja abivalmis. Aga .../ - Aga?
- Mis aga?

- Aga tema seltsis on
kuidagi ebamugav olla

/Ma võtsin südame rindu ja tegin ukse lahti.

Seal .../ - Seal?

- Seal sibas toatäis
rotte

8. VASTUS JA VASTUSLAUSE

Vastus on lausung, millega reageeritakse kaasvestleja küsimusele. Grammatiliselt lausena vormistuv vastus on vastuslause. Käesolevas töös huvitab meid eelkõige lihtlauseline vastus ja tema tingitus küsilausest.

Nii vastuseid kui vastuslauseid saab jaotada küsimuse suhtes potentsiaalseteks ja aktuaalseteks. Potentsiaalne vastus tuleneb loogiliselt, kommunikatiivselt ja grammatiliselt küsimusest. Aktuaalne on tekstis võimalik vastus. See võib potentsiaalvastusega kattuda, olles küsimusega ette antud ja küsija poolt oodatav vastus (Kuhu sa lähed? - Koju), võib aga ka potentsiaalvastusest erineda (Suppi keetma, Lähnen kuhugi; Ei ütle; Sa ju tead isegi, kuhu ma iga päev sel kellaajal lähen). Küsilause käsitlemisel oleme pidevalt jälginud ka kõikvõimalike küsilauseste potentsiaalseid vastuslauseid. Siin anname veel kord üldülevaate potentsiaalvastustest, aga ka aktuaalvastustest.

8.1. Potentsiaalvastus

Pärisküsimuse potentsiaalvastuse loogikast lähtuva üldise ja liigitise iseloomustuse oleme andnud jaotises 1. Siin jääb veel üle vaadelda kommunikatiivseid ja grammatilisi tunnuseid.

8.1.1. Potentsiaalvastuse kommunikatiivne iseloomustus

Potentsiaalvastus on adekvaatne vastus adekvaatsele küsimusele. Idealiseerituna kuulub ta ideaalsesse küsimis-vastamisakti, kus mitte ainult küsija, vaid ka vastaja usub küsimisakti tingimuste kehtivust: on nõus küsimuse eeldega, enda kui vastaja rolliga, oma vastuse tõsikindlusega jne. (vt. 1.1).

Potentsiaalvastus on küsimuse suhtes relevantne: annab

oodatud informatsiooni ja tuleneb loogiliselt ja grammatiliselt küsimusest.

Potentsiaalvastus on nii informatiivne kui küsimus nõuab, mitte vähem ega rohkem.

Potentsiaalvastuse informatiivsuse määr sõltub sellest, kui palju üht või teist liiki küsimusel üldse potentsiaalvastuseid on, kui suurest võimaluste hulgast iga vastus valitakse. Kõige vähem informatiivsed on üld- ja eriüldküsimuste ei- ja jaa-vastused. Alternatiivküsimuste vastused on seda informatiivsemad, mida rohkem alternatiive on küsimusega ette antud. Kõige informatiivsemad on määramata hulgast etteandmata vastustest valitavad eriküsimuse vastused. Indefiniitset komponenti sisaldavate üld-, eriüld- ja alternatiivküsimuste jaatavad vastused ja eriüldküsimuse eitav vastus ei või reeglina piirduda vähese jaa-ei informatsiooniga, lisada tuleb ka vastava eriküsimuse vastus (2.1.2; 3; 4.2.1.2). Need küsimused sisaldavad niisiis omakorda ka eriküsimust.

Kas sa kuulud mingisse ühingusse?

- *Jah

- Jah, karskusseltsi

Vastus on informatiivne mitte iseeneses, vaid kuulaja (küsimuse esitaja) suhtes. Järelikult peab ta olema viimase jaoks mõistetav, identifitseeritav, ta ei või sisaldada tähendusüksusi, mille denotatiivtähendust kuulaja ei oma teadmiste ega lausesiseste tähendusseoste põhjal tabada ei suuda. Seda nõuet rikub näiteks lapselaps, kes kodulinna ajaviiteasutusi mitteteadva vanaema küsimusele Kus sa eile õhtul olid? vastab ebainformatiivselt "Rebaseurus".

Potentsiaalvastuste hulka ei kuulu küsimusega ettenähtust vähem või rohkem informatiivsed vastused. Täiesti ebainformatiivne on tühivastus, mis väidab küsimuse loogilise eelde kehtivust.

Kas täna öösel sadas vihma?

- Võib-olla sadas, võib-olla mitte
(poss P & poss P̄)

- Üks kahest: kas sadas
või ei sadanud
(nec P v nec \bar{P})

Kas ta tuleb jalutamast või läheb jalutama?

- Võib-olla tuleb, võib-olla läheb
(poss P_1 & poss P_2)
- Kas tuleb või siis läheb
(nec P_1 v nec P_2)

Kes sul raamatuid laenab?

- On üks (nec $P(x)$)

Tühivastuseks tuleb lugeda ka vastus, mis väidab kommunikatiivse või kontekstilise eelde kehtimist. Need on sellised eelded, mis ei ole antud küsimuse loogilise struktuuriga, vaid konsituatsiooni või vestlejate ühisteadmistega.

Kes sa oled?

- Inimene
- Naisterahvas

Eriküsimuse informatiivsuse nõue ja vastuse kooskõla sellega sõltub üldse tugevalt keelevälisest asjaoludest, nii et vaevalt siin grammatika raames selgust saada võib. Vastused (101) ... (107) küsimusele (100) on nii grammatiliselt kui ka loogiliselt ühevõrra võimalikud. Kuigi nad informatiivsuse poolest erinevad, mahuvad nad konsituatsiooniväliselt võttes siiski oodatava informatiivsuse vahemikku. Erinevates konsituatsioonitingimustes kuuluvad aga potentsiaalvastuste hulka vaid ühed või teised neist. Kui näiteks vestlejad teineteist kui pavidelasi teavad, on (103) konsituatsiooniliselt tingitud tühivastus. Kui (100) järgneb küllaminekukavatsuse teatavakstegemisele, on piisavalt informatiivne vastus ainult (107). Kui aga küsimus siin Eestimaal kaugema eesmärgita, lihtsalt huvi pärast esitatakse, on (106) nõutust informatiivsem.

(100) Kus sa elad?

- (101) - Ameerikas
- (102) - Ukrainas

- (103) - Paides
- (104) - Ühiselamus
- (105) - Tallinnas Kuke tänavas
- (106) - Krimmi lõunarannikul Jalta lähedal Vatutinski küla esimeses majas
- (107) - Kuke 15-2

Konsituatsioonilistest varieerumistest abstrahheeruva lihtlausesüntaksi jaoks on need kõik siiski potentsiaalvastused. Kommunikatiivsetest eelistest võtame arvesse vaid neid, mis tulenevad kogu kõnelejaskonna üldkehtivaist ühisteadmistest. Sel juhul on selet väljendav vastus nagu Maailmas ilmne tühi-vastus.

Oodatust vähem informatiivseks peame osalist, ebatäpset vastust, mis vaid kitsendab muutuja määramispiirkonda, nii et ükskõik millise võimaliku täpsusastmega võttes ei ole muutuja väärtus siiski üheselt määratud ja lõplik valik tehtud.

- Kas ta elab? - Igatahes mitte Tallinnas
- Kas Tartus või Elvas
- Kas sa sõidad Tartusse rongi, bussi või autoga?
- Rongiga või bussiga
- Autoga küll mitte
- Kas sa tuleval nädalal Tartusse sõidad?
- Vaevalt küll

Oodatust rohkem informatsiooni pakuvad näiteks järgmised vastused.

- Kes sult raamatuid laenab?
- Erialakirjandust laenab Tõnu, juturaamatuid Mari
- Miks sa ei maga?
- Süda valutab, sest läksin kallimaga tülli, kui ta minuga teatrisse ei tulnud
- Kas sa Petersoni tunnud?
- Tunnen ja ei tunne ka. Olin temaga ühes seltskonnas, kuid mäle-

tan teda väga ähmaselt

Aktuaalne vastus ei piirdugi tevaliselt potentsiaalvastuse raamidega, vaid lisab sellele täiendavat või selgitavat informatsiooni.

Millal teie direktorit viimati nägite?

- Ma nägiksin temaga umbes
tund-poolteist enne töö-
päeva lõppu (AL:31)

8.1.2. Vastuslause grammatiline seos küsilausega

Küsilause ja potentsiaalne vastuslause erinevad teineteisest propositsiooni kommunikatiivse modaalsuse (küsilause - väitlause) ja objektiivse modaalsuse (võimalikkus - paratamatus) poolest. Neid ühendab ühine propositsioon, mille tõeväärtus, mingi komponendi tähendus vm. moment on küsilause määramata, vastuslause aga määratakse. Iga võimalik muutuja väärtus annab ühe semantilise potentsiaalvastuse, millel on rida regulaarseid süntaktilisi realisatsioone. Küsilausega antud propositsiooni, teema, võib vastuslause sõnastada kas täielikult või osaliselt (peamiselt öeldisega), kuid ka hoopis nimetamata jätta; väljenduma peab aga propositsiooni reema - muutujale vastuses antav väärtus. Propositsioonile vastuslause reeglipäraselt rakenduvad modaalsused võivad samuti tähistamata jääda. Väitvus on markeerimata kategooria, mis avaldub küsivuse, käskivuse vms. tunnuste puudumisega. Ka paratamatus väljendub keeles võimalikkuse väljendamata jätmises. Paratamatuse eriline väljendamine (muidugi, kahtlemata) teenib selle esiletõstmise ülesandeid.

Üldküsilause vastus võib piirduda üksnes verbivormiga (milles avaldub nii tõeväärtus kui ka modaalsus) või tõeväärtuse väljendamisega (jah, ei). Eriüldküsilause vastus võib samuti tähistada üksnes tõeväärtust või küsimustema tähta- vana või eitavana (Kas SINA keedad täna kohvi? - Jah; Ei; Mina; Mina mitte). Alternatiivküsimuse vastus või piirduda tõese alternatiivi nimetamisega, millest järelneb ülejäänute

väärus (Kas ootad Jürit, Jaaku või Tõnut? - Jaaku). Eriküsimuse vastus võib redutseeruda kuni lünka täitva tähendusüksuse nimetamiseni (Keda sa ootad? - Jaaku). Elliptilised vastused on täiesti regulaarsed, lihtsam väljendusvorm on peamiselt esiletõstmise teenistuses.

Loogiline potentsiaalvastus määrab üheselt ära muutuja iga võimaliku väärtuse tõsuse või vääruse. Seetõttu on mõeldav vastuse nii positiivne kui ka negatiivne vormistus. Esimene oleks kõigi tõeste väärtuste loetelu, millest järeldub ülejäänud väärtuste väärus, teine - kõigi väärade väärtuste loetelu, millest järeldub ülejäänute tõesus. Viimane on võimalik väärtuste piiratud ja mõlemale vestlejale teadaoleva valiku korral: üld-, eriüld-, alternatiiv-, mõningatel juhtudel ka eriküsimuse puhul. Regulaarne grammatiline potentsiaalvastus on siiski üksnes positiivne, mitte negatiivne.

Kas sa ootad Jürit, Jaaku või Tõnut?

Pos.: - Jürit

Neg.: - Ei Jaaku ega Tõnut

Kas partii võitis Mari või Mai?

Pos.: - Mari

Neg.: - Mai ei võitnud

Kas sa koolis käid?

Pos.: - Jah

- Ei

Neg.: - *Pole tõsi, et ei käi

- *Pole tõsi, et käin

Kas sa saunas ei käinud?

Pos.: - Jah, käisin.

- Ei, ei käinud

Neg.: - *Pole tõsi, et ei käinud

- *Pole tõsi, et käisin

Kes teist on Poolas käinud?

Pos.: - Jüri

Neg.: - Peeter ei ole

Negatiivse potentsiaalvastuse kasutamisega antakse pigem märku küsimuse väärast asetusest. Näiteks see, kes vastab Mai ei võitnud, ei ole partii tulemusest ilmselt nii informeeritud, kui küsija on arvanud. On võimalik, et Mari võitis, aga on ka võimalik, et eele 'Partii võitis kas Mari või Mai' on aleetiliselt vale ja mängiti hoopis viiki. Ainult siis, kui piiratud valikuga küsimus on eitavavormiline, võib negatiivsest vastusest üheselt järelduda positiivne vastus.

Kes teist ei ole Poolas käinud?

- Jüri on käinud (s. t.
kõik teised ei ole)

Milliseid tähti Mann veel selgeks pole saanud?

- Tal on selged a, e, u
ja i

8.2. Aktuaalne vastus

8.2.1. Aktuaalse vastuse liigid

Küsimusega seostumise viisi järgi jagunevad aktuaalsed vastused nelja põhiliiki. Jälgime seda küsimuse (108) vastuste (109) ... (118) varal.

(108) Mida eile Draamateatris mängiti?

(109).

- "Kõrboja peremeest"

(110)

- Suures saalis mängiti
"Bingot", väikeses saalis
"Preili Julie'd"

(111)

- Mängit Tammsaare näiden-
dit

(112)

- Millist suurepärase Katku
Villut ma seal eile nägin!

(113)

- Mängit näidendit

(114)

- Draamateater praegu ei

- tööta, seal on remont
- (115) - Ma ei tea
- (116) - Aga sa ju käisid ise ka eile teatris
- (117) - Moorsooteatris oli eile igatahes "Makarenko koloonia"
- (118) - Miks su nägu tahmane on?

Vastused (109) ... (112) on pärisvastused. Nad esitavad küsimusega etteantud määramispiirkonnast, Draamateatri repertuaarist, kas mingi väärtuse((109), (110), (112)) või väärtuste kitsama piirkonna ((111) - Tammsaare näidendid). Pärisvastus kas kattub sisuliselt ühe potentsiaalvastusega (109), esitab potentsiaalvastuse ja lisaks veel mingit informatsiooni (110) või sisaldab mingit osa potentsiaalvastuselt oodatavast informatsioonist (111). Vastus nagu (109) või (112) on täielik, (110) üleinformatiivne, (111) alainformatiivne ehk osaline vastus. Muutuja väärtust esitavad vastused nagu (109), (110), (111) on otsesed, seda järeldada võimaldavad nagu (112) kaudsed.

(113) on tühivastus. Küsimuse eelet 'Draamateatris mingiti eile mingit näidendit' korrates ei kitsenda see muutuja määramispiirkonda, vaid jätab selle täpselt samaks mis küsimuses. Muutuja väärtus esitatakse endiselt kui mingi määramatu näidend Draamateatri repertuaarist.

(114), (115) ja (116) on ebavastused, mis teatavad küsimisveast. Küsija on eksinud küsimis-vastamisakti tingimuste vastu: uskunud valet sekundaareelet 'Draamateater töötab praegu' (114) ja esitanud seega vastamatu küsimuse; esitanud küsimuse, nagu ta ise ei teaks muutuja tegelikku väärtust (116) või nagu kuulaja seda teaks (115).

Pärisvastus aktsepteerib küsimust ja annab soovitud informatsiooni; ebavastus teatab küsimuse aktsepteerimatusest, mistõttu jääb ka informatsioon andmata; tühivastus küll aktsepteerib küsimuse, kuid informatsiooni ei anna. Kui aga jääb saamata informatsioon nii muutuja väärtuse kui küsimuse akt-

septeeritavuse kohta, osutub lausung küsimuse suhtes mitte-
vastuseks ((117), (118)).

Päris- ja tühivastuse võimalused sõltuvad primarreeldest ja seega küsimuse liigist. Ülejäänud aktuaalvastustel küsimuse liigile vastavaid erijooni ei ole.

Esitame näitena aktuaalvastuseid eri liiki küsimustele.

I. Üldküsimus.

Kas Draamateatris sel hooajal "Hamletit" mängitakse?

Pärisvastus: täielik

- Jaa

- Ei mängita

Üleinformatiivne

- Jaa, suures saalis, Juhan Viidinguga peaosas

- Ei, publikut jäi väheks ja tükk võeti mängukavast maha

- Ma lähen homme seda vaatama (kaudne jaatav vastus)

Alainformatiivne

- Vist küll

- Minu meelest ei mängita

Tühivastus:

- Võib-olla mängitakse, võib-olla mitte

Ebavastus: (114), (115),

- Sa peaksid seda minust paremini teadma

Mittevastus: (117), (118).

II. Eriüldküsimus.

Kas eile mängiti Draamateatris "Hamletit"?

Pärisvastus: täielik

- Jaa

- Ei, Kõrboja peremeest"
- Üleinformatiivne - Just nimelt "Hamletit", aga mitte välja kuulutatud "Peeter Paani"
- Ei, ja ka mitte väljakuulutatud "Peeter Paani", vaid hoopis "Kõrboja peremeest"
- alainformatiivne - Vist küll
- Vist mitte
- Ei, "Hamletit" küll ei mängitud
- Pühivastus: - Võib-olla, kui seal midagi muud kavas ei olnud

Ustavastus: (114), (115), (116).

Mittevastus: (117), (118).

III. Alternatiivküsimus.

Kas eile mängiti Draamateatris "Hamletit" või "Kõrboja peremeest"?

Pärisvastus: täielik

- "Hamletit"
- "Kõrboja peremeest"
- Üleinformatiivne - "Hamletit", täissaalile nagu alati
- "Kõrboja peremeest", mida ammu kavas pole

- olnud
- alainformatiivne - Kuuldavasti
"Hamletit"
- "Hamletit"
küll mitte
- Reklaami järgi
pidi "Kõrboja
peremees" olema
- Ühte neist ka-
hest küll

Tühivastus:

Ebavastus: (114), (115), (116).

Mittevastus: (117), (118).

8.2.2. Pärivastus

Pärivastus on vastavalt potentsiaalvastuse sisalduvusele kas täielik, ala- või üleinformatiivne, kas otsene või kaudne. Aktuaalse vastuse erijuhuks on adekvaatne vastus - täielik, otsene ja veel enam, ka grammatiliselt vormistuselt potentsiaalvastusega kattuv vastus. Adekvaatsete vastuste hulka arvame ka need, milles muutuja väärtus või vastaja veendumus on eraldi esile tõstetud, näiteks lause- või rõhulaiendite teadagi, muidugi, küll, igatahes, just, tingimata, nimelt, mitte mingil juhul, ilmaski, samuti valmislausete nagu ei saa salata, miks mitte jms. Küsilauseste käsitlemisel olene potentsiaalvastuste hulgas esitanud ka mitmeid konkreetsetest tekstidest võetud adekvaatseid vastuseid.

Kaudvastuste hulka kuuluvad negatiivset potentsiaalvastust sisaldavad vastused, samuti üldinimlike teadmiste põhjal potentsiaalvastust järeldada laskvad vastused.

Kuidas su lapsel koolis läheb? - Mitte just halvasti

- Ei saa nuriseda
- Märksid ega kahetsid pole siiani koju toonud

- Ära parem küsi

Kas me sõidame bussiga või läheme jalgsi?

- Aega meil on ja jalutamine on terviseks

- Jalgsi ei jõua me ilmaski kohale

Kaudvastust võib vormistada lause, mille üheks loogiliseks või kommunikatiivseks eeldeks on üks potentsiaalvastus.

Said Lillelt kirja?

- Kirjutas, et sinuga on asjad pahad (ER:

17)

Mida farmer Mitchell oma põldudel kasvatab?

- Farmer Mitchell näitas oma külalistele odra-, kaera-, rukki- ja nisupõlde ning suuri kartuli-, kapsa- ja peedivälju (VIE:82)

Alainformatiivne vastus on oodatust vähem täpne:

Kui vana ta on?

- Kolmekümne ümber

Väheinformatiivne on ka vastus, mis ei esita üht potentsiaalvastust mitte paratamatuna, vaid võimalikuna, ülejäänulist tõenäolisemana. Võimalikkus väljendub tingiva kõneviisiga, indirektseliga, modaalverbidega, vastust laiendavate või jaas-vastust asendavate fraasidega nagu võib-olla, vist, arvatavasti, tõenäoliselt, kindlasti.

Kes võtab raha kogumise enda peale?

- Mina võiksin võtta

Kas Mari on haige?

- Olevat haige jah

Kas Peeter läks koju?

- Võib-olla

- Kindlasti läks

- Vist mitte

Kuhu Peeter läks?

- Vist koju

- Arvatavasti mitte koju

Viimane vastus on ühtlasi ka vähetäpne.

Üleinformatiivsus seisneb nõutust suuremas täpsuses või muu lisainformatsiooni andmises muutuja või kogu propositsiooni denotaadi kohta.

On ta hea mängija? - Jah, päris hea: välejalgne ja hea silmaga (VIE:131)

Kas lennuki pardal on saada suupisteid?

- Muidugi on. Stjuardess serveerib mineraalvett, limonaadi, teed ja võileibu (VIE:150)

Mitmeaastane koolikohustus on Inglismaal?

- Inglismaal on kümneaastane koolikohustus: viiendast eluaastast kuni viieteistkümnenda eluaastani ... (VIE:127)

Vastuse informatiivsus seisneb ka vastayuses küsimusega etteantud kvantifikatsioonile (vt. ka 2.2.2). Kui küsitakse üldist, aga vastatakse eksisteeriv, on vastus alainformatiivne.

Kas Tõnu lõunatab alati dieetsööklas?

- Olen teda vahel seal näinud

Kui küsitakse eksisteerivat, aga vastatakse üldine, on vastus üleinformatiivne.

Kas välismaalt tulnud üliõpilased õpivad vene keelt?

- Muidugi. Selle teaduskonna üliõpilased ei õpi mitte kuu kestel midagi muud peale vene keele (VIE:86)

Enamasti jätab küsimus kvantifikatsiooni määramata, nii et selle täpsustamine pole potentsiaalvastusele ette nähtud.

Kas Tõnu käib dieetsööklas söömas?

- Käib küll

Kvantifitseeriv vastus on juba oodatust täpsem, üleinformatiivne.

- Vahel käib

- Alati käib

Adekvaantsete, potentsiaalvastustega täpselt ühtivate pärisvastuslausete kõrval esineb sageli neist grammatiliselt erinevaid vastuseid. Väikseim erinevus on puht vormiline. Näiteks antakse semantiliselt adekvaatne otsevastus teise vormi- või substitutsiooniklassiga, retoorilise küsilauseana vms.

Millega Äрни rahakapi avas?

- Juuksenõela abil

Kas sa siit jaama oskad minna?

- Miks ei oska!

- Kus ma siis oskan!

Otsevastuses võib küsimusega antud propositsioon teise-
neda.

Mis on tema maksimaalne kiirus?

- Arendab kuni 85 miili
tunnis (VIE:69)

Mis sa talle ütlesid?

- Andsin mõista, et lugu
on segane (VR:53)

Propositsiooni võib lülitada uusi komponente.

Kuhu sa lähed?

- Ma lähen bussijaama
piletit ostma
- Rongi peale, kui ma
veel jõuan

Otse- ja kandvastuse piirile jääb vastus, kus muutuja
väärtus on eksplitsiitselt esitatud komponendina teises pro-
positsioonis, millele loogiliselt eelnev adekvaatne vastus
on n.-õ. vahele jäänud.

/Kas sa üht vigant parti nägid? ---/ Kuhu ta
kukkus?

- Siin kivil ta losutab
(OT:210)

Kas istmed on küllalt mugavad?

- Kogu sõidu aja lamate
ülimumavas tugitoolis

(VII:150)

Muudel semantilistel, loogilistel või taustteadmistest tulenevatel asjaoludel võib aktuaalse vastuse propositsioon küsilause omast sootuks kaugele jääda ja ikkagi lasta järeldada üht potentsiaalvastust. Selline vastus on kaudvastus.

Kas me proovime ühega? - Ega me kõigiga ikka proovida ei julge ('Jah') (RS:28)

Kas sa lähed ära? - Ma ei taha enam toas olla ('Jah')

Kuidas sa ennast tunned? - Ära parem küsi ('Kehvasti')

Miks sa põllule ehitad? /---/
- Kus ökonoomsem, sinna ehitad ('Sellepärast, et põllule ehitada on ökonoomsem') (OT:212)

Otsevastust saab väljendada ka paralingvistiliselt - peanoogutusega, -raputusega, osutava žestiga, jastava või eitava häämitsusega (m'mm, mhmh).

8.2.3. Ebavastus

Ebavastus on teade selle kohta, et küsija uskumised, millest lähtudes ta küsimuse esitas, on olnud ekslikud ja seetõttu vastaja ei aktsepteeri küsimust. Pelk tagasilükkamine (Nii ei saa küsida vms.) jääb väheinformatiivseks, vastus peab küsimuse aktsepteerimatust ka põhjendama. Ebavastuseid võib liigitada selle järgi, millistes kommunikatsioonitingimustes eksimine tingib küsimuse tagasilükkamise.

I. Sekundaareelde tagasilükkamine. Vastaja ei ole nõus sekundaarelele avalduvate küsija teadmistega maailma kohta.

Kas Pärnu-Kaarepi kaupluse sissemurdmine on nüüd meelde tulnud? - Kas selline koletu kuritöö on ikka tõesti juhtunud? (ER:49)

Ega te kahekesi restoranis pole käinud?

- Vabandage, ma olen
karsklane (AL:22)

Mis selle kassipoja nimi on?

- Ei olegi nime (JK:32)

/Teil kui advokaadil on kindlasti palju elulist
..., noh, nii-öelda dokumentaalset materjali./

Kui palju te seda oma kriminaaljuttudes ära
kasutate?

- Üldse ei kasuta (VR:37)

Kui vastaja peab võimalikuks eeldeviga parandada, annab
ta korrigeeriva vastuse:

«Ma sa oled komnoor?» - Olin

Sellisel vastamisel jääb väljendamata rida implitsiitseid
teateid, näiteks selliseid: "Küsimuse eele 'Sa kas oled või
ei ole komnoor' põhineb valel sekundaareldel 'Sa oled komso-
moliias'. Tegelikult jääb minu komsooliiga minevikku, mistõttu
õige oleks küsimus «Ma sa olid komnoor?» Sellele ma vastan,
et olin."

Lihtsamini annavad korrigeerida vale primaareldega
küsimused, näiteks ekseliku kategoriseeringuga eriküsimus:

«Kellel on Juku peale kõige suurem mõju?»

- Televisioril

II. Küsija usku omaenese teadmiste seisuga kohta lükkavad
tagasi sellised vastused nagu «Sa ju tead seda isegi, Sina ju
peaksid seda paremini teadma.»

III. Küsija usku, et kuulaja muutuja väärtust teab, lük-
kab tagasi vastus nagu «Ei tea, kust mina seda tean?», ka õla-
kehitus.

IV. Vastaja võib tagasi lükata ka küsija usu, et ta saab
mõistetava ja informatiivse vastuse.

/Bakterid puhastavad vett, kui neid ärritada./ -

«Kuidas te neid ärritate?» - Kulla tohter, see on

hütsalt teaduslik

probleem ... (OK:311)

«Kas sa su juurest põgenes?»

- Te ei saa aru ... ja

ma ei oska seletada ...

(OT:237)

Viimases näites lükati tagasi ka küsija veendumus vastaja vastamissuutlikkuses.

V. Küsijal pole õigust vastavat tõsikindlat propositiooni teada, seega ka mitte küsida.

Miks teie naine teid öösel jaamast taga otsib?

- See on meie perekonna asi (RK:191)

- See pole teie asi

VI. Vastaja vaidlustab küsija soovi tõsikindlat propositiooni teada saada kui mõttetu, ebaõige, tähtsusetu vms.

Kas vanid ka ilusad sõnad ritta?

- Mul lähivad kindlasti sõnad koos keelega suus nii puntrasse, et ... (OT:238)

Kus ta öösel oli?

- Mis tähtsust sellel on?

- Sellel pole ju mingit tähtsust

VII. Vastaja vaidlustab küsija soovi, et just tema informatsiooni annaks.

Miks te praegu muigasite? - Eks küsige tema professori käest! (VR:41)

Kes on tapja?

- Miks te seda minu käest küsite? (VR:44)

- Ega sa ometi ei taha, et mina sulle seda ütlegein?

VIII. Vastaja keeldub informatsiooni andmast, sest ta ei saa või ei taha seda teha. Sellise ebavaastuse viisakama väljendusena kasutatakse tühivaastust, mis küsimust vormiliselt tagasi ei lükka.

Miks te seda arvate?

- Liisama (VR:56)

Aga kuhu te lähete?

- On vaja ühte kohta

minna (JK:32)

- Ei ütle
- Ma ei või seda teile
õelda

IX. Küsiija saab soovitud informatsiooni tulevikus.

Kuhu sa suvel puhkama lähed?

- Ma ütlen seda sulle
paari päeva pärast

/Ja ikkagi ainult trellid .../ Kas vanglas on
nad ilusad?

- Varsti näete (ER:46)

8.3. Vastus eelistusküsimusele

Eelistuslik on küsimus lisaeeldega selle kohta, millist muutuja väärtust küsiija tõenäolisemaks peab. Potentsiaalvastused jagunevad eelisvastusteks ja mitte-eelisvastusteks. Väljendades seda, milline muutuja väärtus parajasti paratamatult tõene on, kattuvad nad neutraalküsimuse potentsiaalvastustega. Viimasele võib vastuslausungis kaasneda väide eelisvastuse tõesuse (jah; sul on õigus) või vääruse (ei; sa eksid) kohta. Eri- ja eriüldküsimuse vastus võibki piirduda eelisväärtuse kinnituse või tagasilükkamisega.

Esitame näiteid eelistusküsimuse pärisvastuste kohta.

Otsevastus võib olla samasugune nagu neutraalküsimuse puhul.

/Harutate ikka lahtisi otsi?/ Ons neid nii hirmuäratavalt palju?

- Enam mitte (AL:65)

/Kui te mind siia tööle võtsite, ütlesite, et arst peab olema patsiendi kõrval tema viimase hingetõmbeni ja pärast sedagi oma jõudu ja mõistust pingutama inimese elustamiseks./ Miks te nüüd panete inimese asemele masina?

- Sellepärast, et masinal pole närve,

masinal pole emotsioone

(OK:305)

On võimalik ka otsevastus, milles väljendub ainult nõustuvus

eelisvastusega; milles aga viimane seisneb, pole vaja kor-
rata.

Sul on radioola, eks ju? - Õigus (VIE:42)

Kas te tõesti ka mind ei mäleta?

- Ei saa salata,
kodanik ülem.
/Meie juhtusime
ju elama poisike-
sepõlves ühes ja
sammas majas /
(ER:44)

Pärisvastus eelistusküsimusele võib olla ka kaheosaline:

Kas sa jood teed või ikkagi kohvi?

- Õigus, ikka kohvi
- *Õigus
- *Jah

/Minu mehe sissetulekud pole just kiita./ - Ja
kui palju sa isegi palka saad?

- Jah, ega ma tööpoole-
lest kuigi palju
ei saa
- Ei, minu palk on
päris korralik
- Tööpoolest, nüüd
ei tule enam ke-
dagi
- Ei, Joosep võib
veel tulla

Kes täna enam tuleb?

Kaudsel vastamisel täheldame üht eelistusküsimusele eri-
omast vastamisviisi: lastakse järeldada, et vastaja kas nõus-
tub või ei nõustu eelisvastusega, mida ta ei võta küsija ole-
tusena, vaid juba väitena.

/Ma rääkisin temaga eile kaks korda. ---/ -

II osakonna reorganiseerimisest, jah?

- Olete hästi infor-
meeritud (AL:35)

/Oleks mul kodus selline, ma mujal ei seisakski kui naisega voodis. - Aga mehel tervis läbi,/ äkki voodis nahka läkski?

- Mis sa lolli juttu ajad! (OK:335)

/Tohoo pagan, küll on intervent! Trügib kutsumata sisse!/- Aga kuidas su endaga on? (~Sa trügid ju ise ka kutsumata sisse?)

- Kuule, sa oled täna tõesti palju rääkima hakanud. Mina tulen õigusega, tulen sõprade juurde soola-leivapeole. Mis sa õiendad? (KS:101)

/See daam oli ilmselt direktori armuke./ Miks muidu direktor talle oma naisest rääkis?

- Oodake oma klassikaliste järeldustega!

Ka neutraalküsimusele võib vastata nagu eelistusküsimusele, lükates tagasi sinna kättemata oletuse. Sellise ebavastusega vihjatakse küsimuse mõttetusele.

Kas sa oled õhtul kodus? - Ei tea, miks ma kodus peaksin olema?

8.4. Vastus ebaküsilausele

Transponeerunud küsilause tekstivalents sõltub sellest, mis lausungina ta tegelikult funktsioneerib. Oma põhiolemuselt pole ei väide, käsk ega hüüd sünsemantilised nagu küsimus, vaid autosemantilised, neile uue lausungiga vastamine on fakultatiivne. Konkreetse tekstis võib vastamine olla oodatud või mitte, toimuda või mitte.

Emotsionaal-konstateeriv küsilause:

/Mind on kool ära tüüdanud./ - Tüüdanud? ...

/Meie oleme isaga korralikud inimesed .../

(JK:37)

Sind on kool ära tüüdanud? - Muidugi. Üks igavene
irisemine käib päe-
vast päeva

Retooriline küsilause:

/Aga vaata, see vana on ülemus, kui niisuguse
käest sõinata saad, siis oled nagu lauskirikus
käinud./ Aga kas sina üldse ülemust hinnata os-
kad? /Professor on ülemus, jaa, ta ei pea paljuka
ühe sitavarese kapis oma käsi määrida. Autori-
teet!/(OK:320)

/Inimene hingab sünnist surmani, vahetpidamata,
üks ei viitsi ribikondi otsagi liigutada, teine
hingab sügavalt -/ kas see teeb temast kangelase?

- Aga mina olen vanema
põlve inimene ja pean
teid kangelaseks
(OK:327)
- Olen teiega täiesti
päri

Väskküsilause:

Enk alustame jutustamist? - Alustame siis pealegi
väikest vestlust ...
(ER:47)

Vabandage, kas te võiksite mulle juhatada teed
Trafalgari väljakule? - Palun. Minge Regent
Streeti pidi Pica-
dilly väljakuni ...
(VIE:155)

Aktuaalne vastus võib aga ka ignoreerida küsilause trans-
poneerunud funktsiooni ja reageerida sellele kui küsimusele.
Niisuguse ebavastusega vaieldakse tavaliselt vastu retoorilii-
se küsilausega esitatud väitele: ei tasu arvata, et siin enam
midagi küsida ei ole, tegelikult on (võib olla) vastus hoopis
teistmugune, kui küsija-väitja arvab.

Mis mõtet on niiviisi kala osta?

- Plaani täitmise ning

ületamise eest saab preemiat. Kasud on igal juhul sees (JT:278)

/On ikka seesama või? - Kuidas seesama? - Oma noorik?/- Kes siis? - Noh, enne olid teised (KS:79)

Miks pean mina see loll olema?
- Sellepärast, et sina sobid selleks kõige paremini

9. KOKKUVÕTTEKS

Küsimus on kommunikatiivne ja loogiline kategooria, mille tüüpiliseks väljendusvahendiks on küsilause. Loogilise ülesehituse ja vastamisvõimaluste poolest jaguneb küsimus viide liiki: üld-, eriüld-, üldalternatiiv-, erialternatiiv- ja eriküsimus. Seda loogilist liigitust järgib küsilausete liigitamine üld-, eriüld-, üldalternatiiv-, erialternatiiv- ja eriküsilauseiks. Küsimuses eristub muutuja, küsija teadmiste jaoks määramata osa, ja eele, küsijale teadaolev ja küsimusega väidetav osa. Muutujat hõlmav osa küsilause propositsioonis on küsimustuum. Üldküsilause, kus küsimuse alla langeb propositsiooni tõesus või väärus, on tuumaks kogu propositsioon. Eriüldküsilause tuum on mingi komponent, mille tähenduse tõesust või väärust antud propositsiooni suhtes küsitakse. Alternatiivküsilause on tuumaks kaks või enam alternatiivset propositsiooni (üldalternatiivlause) või komponenti (erialternatiivlause), mille võimalikud väärtused lauses esitatakse. Eriküsilause on tuumaks määramata tähendusega, küsifraasiga väljendatud komponent. Küsifraasi (sõna või sõnaühendi) ja lause tähendus viitab määramispiirkonnale, kust tuleb leida sobiv vastus. Rohkem piiranguid muutuja väärtuste valikule eriküsimus ette ei näe.

Üldküsilause esmane tunnus on lause algusse paigutatud küsipartikkel kas. Muud vahendid on näiteks partikkel ega, verbi asetsemine partiklita lause alguses või lõpus. Eriüldküsilause erineb üldküsilausest põhiliselt küsimustuuma esiletõstmisega lauselõpupositsiooni, esiletõsterõhu või rõhulaiendite abil. Erialternatiivküsilause vormistub nagu kas-eriüldküsilause, kus küsimustuum paikneb lause lõpus. Küsimustuuma vormistab või abil koordineeritud alternatiivide loend. Eriküsilause väljendab küsifraas nii küsimodaalsust kui ka küsimustuuma ja paigutatub lause algusesse.

Iga liiki küsimuses on võimalik esile tõsta seda muutuja väärtust, mida küsija usutavamaks peab. Eriti põhjalikult on välja arenenud eelistuslik üldküsilause, millega mitte üksnes

ei küsita, kas propositsioon on tõene või väär, vaid antakse ühtlasi teada, kumba võimalust küsija tõenäolisemaks arvab. Oletuslikkust väljendavad jätkud jah?, eks ole?, kas pole?, partikkel eks, küsielementide puudumine. Kahtlust esitatud propositsioonis näitab selle sisuline vastuolulisus, propositsioonile vastupidise orientatsiooni poleaarusused (enam, sõrmeotsagi liigutama). Alternatiivküsilause, mis on üldse vähem levinud ja pakub rohkem vastusevõimalusi, ei ole eelistamine nii levinud. Oletuse väljendamiseks kasutatakse peamiselt rõhulainendeid nagu pigem, siiski, hoopis eelistatava alternatiivi juures. Eriküsimus võimaldab vastuseid nii laias valikus, et vaid üksikjuhtudel saab mõnda neist usutavamana esile tõsta. See on võimalik peamiselt kvantitatiivselt relatiivsete omadus- ja määrsõnade puhul, mis esindavad omaduse intensiivsuse skaalat. Näiteks eelistavad küsifraasid kui väike ja kui suur + ikka skaala 'suur ... väike' 'väiksemat' ala 'suuremale'.

Mõningaid grammatilisi ja funktsionaalseid erijooni on küsimusel, mis esitatakse metakeelelisena eelneva lause vm. kommunikatsiooniüksuse vormistuse, tähenduse või tõesuse kohta. Tiheda tekstiseose tõttu eelneva lausega on elliptilisus siin regulaarne. Võib väljenduda üksnes küsivus: /Ma otsin kilo õunu./ - Kuidas? Tõsi? Küsimusalust lauset kopeerivais kajalauseis võivad küsimustuumaks olla mistahes komponendid. Küsifraas võib paikneda ka lause lõpus (Sa otsid kilo mida?) ja olla rõhuline (KES ostis kilo õunu?). Metaküsilause ülesandeks on kontrollida või täpsustada kuuldot, küsida selle motiveeringut, avaldada üllatust, pahameelt vm. emotsionaalset suhtumist (Sa OSTSID kilo õunu?!), õhutada kaasvestlejat oma teksti jätkama (Jaa?) jne.

Kommunikatiivse transpositsiooni tulemusel võivad küsilausead funktsioneerida väidetena (retooriline küsilause: Kas sina siis polegi inimene?), hüüdudena (Mis inimene sa oled?!), käskudena (Kas sa saaksid akna lahti teha?). Nii hüüdu, väidet kui küsimust koondab emotsionaal-konstateeriv küsilause (Sina oled juba siin?).

Iga küsimuse loogiline eele määrab ära potentsiaalsete vastuste hulga. Üldküsimusel on kaks potentsiaalvastust: propositioon on tõene või propositioon on väär. Alternatiivküsimusel n liikmest koosneva tuumaga, n alternatiiviga on potentsiaalvastusteks propositiooni üht või teist alternatiivi sisaldavad variandid. Kui alternatiivid üksteist välistavad, on võimalik valida n vastuse hulgast, kui ei välista, on vastuseid $2^n - 1$. Eriküsimus, mille muutuja võib omandada lõpmatult väärtusi, olgu siis üksteist välistavaid või mitte, võimaldab lõpmata palju propositiooni vastusvariante. Eriüldküsimuse vastus tuleb valida nagu üldküsilausegi puhul kahest võimalusest: propositioon küsilause väljapakutud komponendi väärtusega on kas tõene või väär. Tegelikult on viimane vastus niivõrd väheinformatiivne, et eitavaale vastusele lisatakse ka õige väärtus, s. t. vastatakse ühtlasi ka nagu eriküsimusele. Sel juhul võib vastuseid olla lõpmata palju. Selistusküsimuse puhul võib vastusesse lisanduda ka teade selle kohta, kas küsija oletus oli õige.

Potentsiaalseks vastuslauseks on potentsiaalvastust väljendav väitleuse. Küsilausega antud propositioonis on siin küsimustuuma paigutatud mingi kindel muutuja väärtus. Tervet propositiooni korratakse vaid vastuse rõhutamiseks mis muidu on suuremal või vähemal määral elliptiline. Miinimum, mille vastuslause pindstruktuur peab andma, on muutuja väärtus: üld- ja eriüldküsilause puhul jaatus või eitus, alternatiivküsilause puhul valitud alternatiiv, eriküsilause puhul sobiv täistähenduslik fraas.

Potentsiaalne vastuslause tuleneb küsilausest. Küsimus peab seejuures õigesti, sobivalt, mõttekalt esitatud olema, muidu antakse seda tagasi lükkav ebavastus (Ma ei tea, Sa tead seda ise paremini jne.).

Aktuaalne, tekstis võimalik vastus on küsimuse suhtes pürisvastus, kui ta kas kattub mingi potentsiaalse vastuslausega (adekvantne vastus), sisaldab selle tähendust täielikult või osaliselt või lasub seda täielikult või osaliselt

järeldada. Aktuaalne vastus võib peale päris- või ebavastuse osutada ka tühivastuseks (sõnastab küsimuse eelde: Kuhu sa lähed? - Lähem ühte kohta) või mittevastuseks (Kuhu sa lähed? - Miks sind nii ammu näha pole olnud?).

Вопросительное предложение в эстонском языке

Резюме

Вопрос - категория коммуникации и логики. По логической структуре вопросы делятся на общие, специально-общие, обще-альтернативные, специально-альтернативные и специальные. Различиями в логической структуре обусловлены различные классы потенциальных ответов, придающих неизвестному в позиции вопроса определенное значение. Языковым оформлением вопроса является вопросительное предложение. Каждый логический вид вопроса имеет характерные средства выражения, так что классификация вопросительных предложений следует классификации вопросов. В работе дается описание простых вопросительных предложений эстонского языка.

В начале общевопросительного предложения обычно стоит частица *kas* 'ли' (*Kas sa kingisid emale lilli?* 'Подарил ли ты маме цветы?'). Специально-общевопросительное предложение отличается от общевопросительного тем, что в нем при помощи порядка слов, ударения или частицы выделяется ядро вопроса (*Kas sa kingisid lilli emale?* 'Ты подарил цветы маме?'). Альтернативно-вопросительное предложение строится подобно специально-общевопросительному предложению с ядром

в конце предложения, ядром при этом являются альтернативы с сочинительным союзом *vɔi* 'или' (*Kas sa kinkisid lilli emale vɔi ɖele?* 'Ты подарил цветы маме или сестре?'). Специально-вопросительное предложение начинается вопросительной фразой *mis* 'что', *millal* 'когда', *mis ajaat* 'с каких пор' и т. д., выражающей одновременно как вопросительность, так и ядро вопроса (*Kellele sa lilli kinkisid?* 'Кому ты подарил цветы?'). При названных видах вопросительных предложений выделяются подвиды для выражения предположительного (презумптивного) (*Sa kinkisid lilli emale, eka ole?* 'Ты подарил цветы маме, не права ли?') и выражающего сомнение (дубитативного) вопросов (*Kas sa mitte emale lilli ei kinkinud?* 'Не маме ли ты подарил цветы?' - в отрицательном предложении выражается большая вероятность утвердительного ответа и наоборот), а также вопросов, включающих другой вопрос (*Kas sa kinkisid kelleleɖi lilli?* 'Подарил ли ты кому-нибудь цветы?', т. е. 'Подарил ли ты кому-нибудь цветы, и если подарил, то кому?'). Рассматриваются также метаязыковые вопросительные предложения, в т. ч. вопросы-повторы; делиберативные вопросительные предложения, требующие в ответ повеления или совета; псевдовопросительные предложения, выражающие утверждение, повеление или восклицание; потенциальные (предполагаемые вопросом) и актуальные (следующие в тексте вопросу) ответы и ответные предложения.

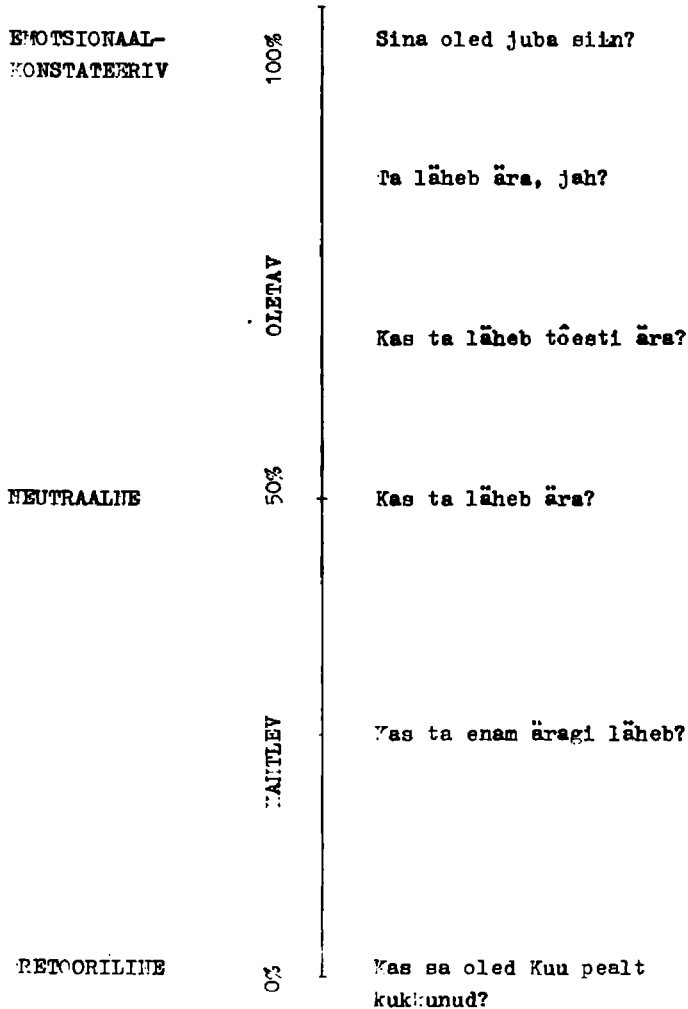
JOONISED JA TABELID

Põhjustatav kuulaja reaktsioon (mõju kuulajale)					
Tähelepanu lausungi sisule					
selle taustal lisandub					
tähelepanu emotsioonile			tegu		
			R.O. infor- meeri- mine		
Kõneleja psüühiline motiiv					
Intell.+ +emots.+ +tahtel.	Tahteline	Emotsio- naalne	Intellek- tuaalne		
			Väide		
			Hüüd		
		Soov			
		Käsk			
Küsi- mus					
Peegeldatava tegelikkuse laad					
„Aramata fakt	Soovitud fakt	Emot- sioon	Fakt + emot- sioon	Fakt	
Kõneleja teadmine lausungi tõeväärtusest					
Ei tõene ega väärt				Kas tõene või väärt	
Lausungi sisu vahekord tegelikkusega					
Kirjel- dus			Ekspres- siivsus		Taotlus
Põhilise informatsioonilaad					

Joonis 1. Põhilised lausungitüübid S. Károly (1963) eeskujul

Küsimustuuma vahetuse propositsiooniga	Muntuja vahetuse küsimustumega:		
	Küsimustuuma tõsikiindlus	Küsimustuuma	
	Muntuja võimalikud väärtused		
Propositsioon	on küsimusega ette antud	ei ole küsimusega ette antud	
	ÜLDKÜSIMUS	ÜLDALTERNATIIVKÜSIMUS	ERIKÜSIMUS
Propositsiooni osa	ERIKÜSIMUS	ERIALTERNATIIVKÜSIMUS	

Joonis 2. Küsimuste liigid

Joonis 3. Üldküsimuse põhiliigid vastavalt propositsiooni eeldatavale tõenäosusele

Tabel 1. Küsimuse ja päristusilause loogiline liigitus

Liik	Küsimuse loogiline üldiseloostus		Eelintusilause (lisaosale ja eelintusilause)	
	Väide ja deit- realne küsimuse	Kõle	Clusitusküsimus	Kahtlusküsimus
Üldküsimuse	$?(\text{nec } P)$ Kas Jüri on tööl?	$\text{nec } P \vee \text{nec } \bar{P}$	$\text{poss}(P) > \text{poss}(\bar{P})$ Jüri on tööl, eks ole?	$\text{poss}(P) > \text{poss}(\bar{P})$ Kas Jüri on enam tööl?
Eriku küsimuse	$?(\text{nec } P(a))$ Kas sellel kohal istub Jüri?	$\text{nec } P(a) \vee \text{nec } \bar{P}(a)$	$\text{poss}(P(a)) > \text{poss}(\bar{P}(a))$ Sellel kohal istub Jüri, jah?	$\text{poss}(P(a)) > \text{poss}(\bar{P}(a))$ Kas sellel kohal mitte Jüri ei istu?
Üldalternatiiv- küsimuse	$?(\text{nec } P_1 \vee \text{nec } P_2 \vee \dots \vee \text{nec } P_n)$ Kas Jüri on tööl või on tal vaba päev?	$\text{nec } P_1 \vee \text{nec } P_2 \vee \dots \vee \text{nec } P_n$	$\text{poss}(P_1) > \text{poss}(P_2) > \dots > \text{poss}(P_n)$ Kas Jüri on tööl või on tal ikkagi vaba päev?	$\text{poss}(P_1) > \text{poss}(P_2) > \dots > \text{poss}(P_n)$ Kas Jüri on tööl või on tal vabalt küll - vaba päev?
Erialternatiiv- küsimuse	$?(\text{nec } P(a_1) \vee P_2 \vee \dots \vee P_n)$ Kas Jüri on tööl või kodus?	$\text{nec } P(a_1) \vee \text{nec } P(a_2) \vee \dots \vee \text{nec } P(a_n)$	$\text{poss}(P(a_1)) > \text{poss}(P(a_2)) > \dots > \text{poss}(P(a_n))$ Kas Jüri on tööl või siiski kodus?	$\text{poss}(P(a_1)) > \text{poss}(P(a_2)) > \dots > \text{poss}(P(a_n))$ Kas Jüri on tööl või vabalt küll - kodus?
Eriku küsimuse	$?(\text{nec } P(x))$ Kas täna tuleb? Kui vana Jüri pruut on?	$\text{nec } P(a_1) \vee \text{nec } P(a_2) \vee \dots \vee \text{nec } P(a_n)$	$\text{poss}(P(a_1)) > \text{poss}(P(a_2)) > \dots > \text{poss}(P(a_n))$ Kui noor Jüri pruut on?	$\text{poss}(P(a_1)) > \text{poss}(P(a_2)) > \dots > \text{poss}(P(a_n))$ Kui noor Jüri pruut siis ikka on?

Tabel 2. Jaatus ja eitus neutraalse üldküsilause potentsiaalvastustes

Küsilaus	Potentsiaalvastus				
	Propositsioon		Kaheosaline		
	küsilause suhtes	jaatavus- citavus	Jah, V	Jah, ei V	Ei, V
V?	+	V	Jah, tuleb (küll)	-	-
	-	ei V	-	*Jah, ei tule	Ei, ei tule
Kas Mari tu- let?					*Ei, tuleb (küll)
ei V?	-	V	*Jah, tuleb (küll)	-	-
Kas Mari ei tule?	+	ei V	-	Jah, ei tule	Ei, ei tule

Tabel 3. Jätkue ja eitus olemasolevate potentsiaalsete

Küsi- lus lik	Sellest Küsi- lus	Potentsiaalset			
		Küsi- lus	Proposit- sioon	Potentsiaalset	
				Jah, V	Ei, V
Olemasolev	V	V	V	Jah, tuleb (küll)	*Ei, tuleb küll
	Kari tuleb	Kari vist tuleb?	-	*Jah, ei tule	Ei, ei tule
	ei V	ei V	V	*Jah, tuleb (küll)	Ei, tuleb küll
	Kari ei tule	Kari vist ei tuleb?	+	ei V	Jah, ei tule
Käsitlus	V	ei V	V	Jah, tuleb kon (küll)	*Ei, lüükan küll
	Se lüükan	Se ja Kari ei lüüka?	-	ei V	*Jah, ei lüüka
	ei V	Kari vastab tuleb?	+	ei V	Jah, ei tule
	Kari ei tule	Kari vastab tuleb?	+	ei V	Jah, ei tule

KIRJANDUS

- A u s t i n, J. L. 1962, How to do things with words. London.
- Ä q v i s t, L. 1965, A new approach to the logical theory of interrogatives. (Part I, Analysis.) Uppsala.
- B a u m e r t, M. 1976, Der theoretische Status der yes/no-Frage. - Sprachtheorie und Pragmatik. Akten des 10. Linguistischen Kolloquiums. Tübingen 1975. Bd. 1. (Linguistische Arbeiten, 31.) Hrsrg.: H. Weber, H. Weydt. Tübingen: 143-152.
- Б е р к о в, В. 1972 - В. Ф. Берков, **Вопрос как форма мысли. Минск.**
- F o l l i n g e r, D. 1978, Asking more than one thing at a time. - Questions. (Synthese Language Library. Texts and Studies in Linguistics and Philosophy. Vol. I.). Dordrecht - Boston: 108-150.
- Б у б н о в а, Г. 1978 - Г. И. Бубнова, **Коммуникативная роль альтернативного вопроса в диалогическом единстве в современном французском языке. - Сборник научных трудов ИЛПИЯ. Вопросы изучения фонетики текста. Москва: 206-223.**
- E r e l t, M. 1977, Eesti adjektiivide süntaks. Gradatsioon. Tallinn.
- E r e l t, M. 1979, Eesti lihtlause probleem. Tallinn.
- F r a n c k, D. 1973, Zur Problematik der Präsuppositionsdiskussion. - Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik. (Linguistische Forschungen, 7.) Hrsrg.: J. S. Petöfi, D. Franck. Frankfurt am Main: 11-41.
- H a a b s a a r, E. 1971. Vastuslaused eesti keeles. Tartu. (Kursusetöö TRÜ eesti keele kateedris.)
- H a k u l i n e n, A., M a r l s s o n, F. 1979, Nykysuomen lauseoppi. Jyväskylä.
- H a r r i s, Z. S. 1978, The interrogation in a syntactic framework. - Questions. (Synthese Language

- Library. Texts and Studies in Linguistics and Philosophy. Vol. I.) Dordrecht - Boston:1-34.
- H i n t i k k a, J. 1978, Answers to questions. - Questions. (Synthese Language Library. Texts and Studies in Linguistics and Philosophy. Vol. I.) Dordrecht - Boston:279-300.
- I w a n i c k a, E. 1976, Questions and answers in English and Polish. - Papers and Studies in Contrastive Linguistics. Vol. 5. Poznań:247-256.
- K á r o l y, S. 1963, Kinds of sentences examined from the point on view of function and form. - Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae. T. XIII, fasc. 3-4:225-255.
- K i v i m ä g i, L., M u t t, O., S i l v e t, J., H o n e, L. 1968. Inglise keele grammatika. Tallinn.
- K l i n k e, W. 1976, Wie heisst Antwort auf diese Frage? - Sprachtheorie und Pragmatik. Akten des 10. Linguistischen Kolloquiums. Tübingen 1975. Bd. 1. (Linguistische Arbeiten, 31.) Hrg.: H. Weber, H. Weydt. Tübingen:123-132.
- K r u u s, T. 1971, Vastuslaused eesti keeles. Tartu. (Kursusetöö TRÜ eesti keele kateedris.)
- K u c h l i n g, H. 1972, Zur Stellung des Zweiwertigkeitsprinzips in der Logik, Sprache und Kommunikation. - Quantoren - Modalitäten - Paradoxien. Beiträge zur Logik. Hrg.: H. Wessel. Berlin:338-361.
- L a a n e k a s k, J. 1971, Vastuslaused eesti keeles. Tartu. (Kursusetöö TRÜ eesti keele kateedris.)
- M i t t w o c h, A. 1976, Grammar and illocutionary force. - Lingua, vol. 40, No. 1: 21-42.
- M o r o z, V. 1963 - В. Н. Мороз, О вопросительном предложении. - Научные труды Ташкентского университета. Вып. 2II. Филологические науки, книга 24. Ташкент: 137-147.
- N i k o l a j e v a, T. M. 1979 - Т. М. Николаева, Акцентно-

просодические средства выражения. Категории определенности - неопределенности. - Категории определенности - неопределенности в славянских и балканских языках. Москва: II9-I74.

- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. 1972, *A grammar of contemporary English*. London.
- Rajandi, H., Metslang, H. 1979, *Määramata ja määratud objekt*. Tallinn.
- Restan, P. 1972 - П. Рестан, Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос. (Главным образом на основе современного русского языка.) Oslo - Bergen - Tromsø.
- Rohrer, Chr. 1971, *Zur Theorie der Fragesätze*. - Probleme und Fortschritte der Transformationsgrammatik. Referate des 4. Linguistischen Kolloquiums. Berlin, 6.-10. Oktober 1969. (Linguistische Reihe, Bd. 8). Hrg.: D. Wunderlich. München: 109-126.
- Rätsep, H. 1978, *Eesti keele lihtlausete tüübid*. Tallinn.
- Saari, H. 1976, *Keelühäälting*. Tallinn.
- Searle, J. R. 1969, *Speech acts*. London - New York.
- Searle, J. R. 1975, *A taxonomy of illocutionary acts*. - Minnesota Studies in the Philosophy of Science. Vol.7. Minneapolis: 344-369.
- Svjatogor, I. 1973 - И. П. Святогор, Наименьшее высказывание как предмет синтаксиса связной речи. - Лингвистические дисциплины на факультете русского языка и литературы. Москва: 76-80.
- Svoboda, A. Jt., 1976, *An ordered-triple theory of language*. - Brno Studies in English. Vol. XII. Studies in the linguistic characterology of modern English. Brno: 156-186.
- Zvegintsev, V. 1976 - В. А. Звегинцев, Предложение и его отношение к языку и речи. Москва.

- T a u l i, V. 1980, Eesti grammatika II. Lauseõpetus. Uppsala.
- V a r d u l, I. 1977 - И. Ф. Вардуль, Основы описательной лингвистики (синтаксис и супрасинтаксис). Москва.
- V e n d e, K. 1975, Intonation of question and answer in Estonian: I. - Estonian Papers in Phonetics. Tallinn: 86-114.
- W a l t h e r, J. 1976, Zur Logik von Frage und Antwort. - Sprachtheorie und Pragmatik. Akten des. 10. Linguistischen Kolloquiums. Tübingen 1975. Bd. 1. (Linguistische Arbeiten, 31.) Tübingen: 133-141.
- Õ i m, H. 1980, Language, meaning and human knowledge. - Grammar and semantics. Tallinn.

ANALÜÜSIMATERJALI ALLIKAD

- AL = L i i v e s, A. 1973, Infarkt. - Valik näidendeid.
Tallinn:7-71.
- ER = R a n n e t, E. 1968, "Kriminaaltango" ja väga korralikud inimesed. Tallinn.
- HV = V e i p e r, H. 1978, Viljatera saladuste jälil. -
Horisont 9:14-16.
- JK = K r u u s v a l l, J. 1979, Lammutamisele määratud maja.
Haigla aed. - Meie Repertuaar 4:30-53.
- JT = T u u l i k, J. 1973, Mull kaheksa. - Valik näidendeid.
Tallinn:249-293.
- KS = S ü y a l e p, K. 1973, Soolaleivapidu. - Valik näidendeid. Tallinn:73-153.
- OK = K o o l, O. 1973, Lilled professorile. - Valik näidendeid. Tallinn:295-343.
- OT = T o o m i n g, O. 1973, Külvikuu. - Valik näidendeid.
Tallinn:199-248.
- RE = K a u g v e r, R. 1973, Bong väljub hommikul. - Valik näidendeid. Tallinn:155-198.
- RS = S a l u r i, R. 1979, Muidas. Tallinn.
- S = Sooserval. - Täheke 1979, 5.
- T = Tammikus. - Täheke 1979, 5.
- VIE = H a a s, O. 1968, Vestlusi inglise ja eesti keeles.
Tallinn.
- VI = K o r z e t s, V. 1979, Merike ja lilled. Täheke 5.
- VR = R ä h n, V. 1979, Lõrumandlikokteil. - Meie Repertuaar
3:33-57.

SISUKORD

1. Küsimus ja küsilause	5
1.1. Küsimus kui kommunikatsiooni ja loogika kategooria	5
1.2. Küsilause üldisloomustus	10
1.3. Küsilause liigid	13
1.4. Küsilause infostruktuurist	23
2. Üldküsilause	26
2.1. Neutraalne üldküsilause	26
2.1.1 - 26. 2.1.2. Eriküsimust sisaldav üldküsilause - 31. 2.1.3. Alternatiivküsimust sisaldav üldküsilause - 33	
2.2. Belistuslik üldküsilause	34
2.2.1. Oletusküsilause - 35. 2.2.2. Kahtlusküsilause - 39. 2.2.3. Belistusküsilause erijuhud ja potentsiaalvastused - 46	
3. Eriüldküsilause	48
3.1. Neutraalne eriüldküsilause	48
3.1.1 - 48. 3.1.2. Eriküsimust sisaldav eriüldküsilause - 52	
3.2. Belistuslik eriüldküsilause	52
3.2.1. Oletusküsilause - 52. 3.2.2. Kahtlusküsilause - 53	
4. Alternatiivküsilause	55
4.1. Üldalternatiivküsilause	55
4.2. Erialternatiivküsilause	56
4.2.1. Neutraalne erialternatiivküsilause - 56. 4.2.1.1 - 57. 4.2.1.2. Eriküsimust sisaldav alternatiivküsilause - 59. 4.2.2. Belistuslik alternatiivküsilause - 60	

5. Eriküsilause	61
5.1. Üldist	61
5.1.1 - 61. 5.1.2. Küsifraas - 66. 5.1.3. Potentsiaalne vastuslause - 68	
5.2. Eriküsilauseid eri lauseliikmete kohta	70
5.2.1. Alus - 70. 5.2.2. Sihitis - 72.	
5.2.3. Määrus - 73. 5.2.3.1. Kohamäärus - 74. 5.2.3.2. Ajamäärus - 75. 5.2.3.3. Kvantumi- (hulga-, mõõdu-, määra-) määrus - 76. 5.2.3.4. Viisimäärus - 77. 5.2.3.5. Seisundimäärus - 78. 5.2.3.6. Põhjusemäärus - 80. 5.2.3.7. Otstarbe- määrus - 81. 5.2.3.8. Lai määruseküsilause - 82. 5.2.4. Täpsustusküsilause - 83. 5.2.5. Õeldis - 88. 5.2.6. Õeldistäide - 89. 5.2.7. Propositsiooniküsimus - 91. 5.2.8. Elementaartähenduste küsimine - 92	
5.3. Kaalutlusküsilause	92
5.4. Eriküsimuse intensiivistamine	93
5.5. Mitmiküsilause	94
5.6. Elliptiline eriküsilause	95
5.7. Belistusküsilause	96
5.7.1. Oletusküsilause - 96. 5.7.2. Kahtlusküsilause - 98	
6. Ebaküsilause	102
6.1. Emotsionaal-konstateeriv küsilause	102
6.1.1. Üld- ja eriüldküsilause - 102.	
6.1.2. Eriküsilause - 103	
6.2. Hüüdküsilause	104
6.3. Retooriline küsilause	105
6.3.1. Üld- ja eriüldküsilause - 106.	
6.3.2. Alternatiivküsilause - 107. 6.3.3. Eriküsilause - 107	
6.4. Käskküsilause	109

7. Metakeeleline küsilause	113
7.1. Küsimus tähenduse kohta	114
7.1.1. Üldküsilause - 114. 7.1.2. Eri- üldküsilause - 116. 7.1.3. Alternatiiv- küsilause - 116. 7.1.4. Eriküsilause - 117	
7.2. Küsimus keeleükause kohta	119
7.2.1. Üldküsilause - 119. 7.2.2. Eri- üldküsilause - 121. 7.2.3. Eriküsilaue se - 122	
7.3. Eriküsimus järgneva teksti kohta	124
8. Vastus ja vastuslause	126
8.1. Potentsiaalvastus	126
8.1.1. Potentsiaalvastuse kommunikatiivne iseloomustus - 126. 8.1.2. Vastuslause grammatiline seos küsilausega - 130	
8.2. Aktuaalne vastus	132
8.2.1. Aktuaalse vastuse liigid - 132. 8.2.2. Pärisevastus - 136. 8.2.3. Eba- vastus - 140	
8.3. Vastus eelistusküsimusele	143
8.4. Vastus ebaküsilausele	145
9. Kokkuvõtteks	148
Вопросительное предложение в эстонском языке	152
Joonised ja tabelid	154
Kirjandus	161
Analüüsimaterjali allikad	165

Академия наук ЭССР. Хелле М е т с л а н г. ВОПРОСИТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ В ЭСТОНСКОМ ЯЗЫКЕ. На эстонском языке. Художник-оформитель Т.Ару. Таллин, "Валгус".

Toimetaja U. Uiho. ИБ № 3378. Trükkida antud 25.12.80. MB - 08942. Formaati 60x84/16. Trükipaber nr.1. Masinakiri. Rotaprint. Ting-trükipoognaid 9,77. Arveestuspoognaid 6,87. Trükiarv 400. Tellimuse nr. 123. Hind rubl. 1.10. Tellitud. ENSV Riikliku Hinnakomitee rotaprint, Tallinn 200 103, Toompea 1. Kirjastus "Valgus", Tallinn 200 090, Pärnu mnt. 10.